

2. СУЧАСНИЙ СКЛАД ФАУНИ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН

За станом знань на 2006 р. на території Зони відчуження може бути 411 видів хребетних тварин, серед них: 1 вид круглоротих, 66 видів риб, 11 видів амфібій, 7 видів рептилій, 253 вид птахів і 73 види ссавців. Постійне або сезонне перебування вже доведено для 303 видів.

2.1. Клас Круглороті — Cyclostomata

Цей клас представлений лише одним видом — міногою українською (*Lampetra mariae*), і вперше був описаний за екземплярами пійманими з річки Тетерів [цит. за: 163]. У 1959—1961 роках його ловили у найближчих річках Білорусі [164], а у 1984 р. — на річці Уж поблизу с. Черевач (16 екземплярів зараз знаходяться в колекції ЗМ ННПМ, кат. № 2360 [148]). Після аварії на ЧАЕС українську міногу вперше піймали лише 1997 р. в р. Тетерів (с. Оране), а роком пізніше — її личинку — у ВО ЧАЕС [162]. Автор останньої роботи повідомляє про загальне зниження чисельності міноги у регіоні і пов'язує це з підвищеною радіочутливістю цього виду.

2.2. Клас Кісткові риби — Osteichthyes

Кісткові риби — одна з найчисленніших за складом груп хребетних тварин, які поширені в межах Чорнобильської зони. Відповідно до нинішнього рівня знань цей клас може бути представлений щонайменше 59 видами риб (табл. 2.1). Ще 7 видів або вже щезли, або деякі літературні згадки про них нічим не підкріплені і здаються нам сумнівними.

Таблиця 2.1. Фауна риб Чорнобильської зони

№ пор.	Українська назва	Латинська назва	Басейн Прип'яті	ВО ЧА-ЕС	ЗВ у цілому
I. Родина Acipenseridae					
1	Стерлядь *ЧКУ	<i>Acipenser ruthenus</i>	+	-	+
2	Бестер (інтр.)	<i>Huso huso</i> × <i>Acipenser ruthenus</i>	?	+++	+++
II. Родина Clupeidae					
3	Тюлька	<i>Clupeonella cultiventris</i>	++	++	++
III. Родина Salmonidae					
4	Сталеголовий лосось (інтр.)	<i>Salmo gairdneri irideus</i>	?	+	+
5	Форель струмкова	<i>Salmo trutta morfa fario</i>	??	-	??
IV. Родина Esocidae					
6	Щука ^{ЗМ}	<i>Esox lucius</i>	+++	+++	+++
V. Родина Catostomidae					
7	Буффало великоротий (інтр.)	<i>Ictiobus cyprinellus</i>	?	+++	+++
8	Буффало малоротий (інтр.)	<i>Ictiobus bubalus</i>	?	-	?
9	Буффало чорний (інтр.)	<i>Ictiobus niger</i>	?	-	?
VI. Родина Cyprinidae					
10	Плітка ^{ЗМ}	<i>Rutilus rutilus</i>	+++	+++	+++
11	Вирезуб *ЧКУ	<i>Rutilus frisii</i>	??	-	??
12	Єлець ^{ЗМ}	<i>Leuciscus leuciscus</i>	+++	+++	+++

№ пор.	Українська назва	Латинська назва	Басейн Прип'яті	ВО ЧА-ЕС	ЗВ у цілому
13	Головань	<i>Leuciscus cephalus</i>	+++	+++	+++
14	В'язь ^{3М}	<i>Leuciscus idus</i>	+++	++	+++
15	Бобирець дніпровський	<i>Leuciscus borysthenicus</i>	+	-	+
16	Краснопірка ^{3М}	<i>Scardinius erythrophthalmus</i>	+++	+++	+++
17	Амур чорний (інтр.)	<i>Mylopharyngodon piceus</i>	?	-	?
18	Амур білий (інтр.)	<i>Ctenopharyngodon idella</i>	+++	+++	+++
19	Жерех *	<i>Aspius aspius</i>	+++	+++	+++
20	Підуст звичайний *	<i>Chondrostoma nasus</i>	+++	+++	+++
21	Чебачок амурський (інтр.)	<i>Pseudorasbora parva</i>	++	++	++
22	Гол'ян звичайний ^{3М}	<i>Phoxinus phoxinus</i>	++	-	++
23	Гол'ян озерний	<i>Phoxinus perenurus</i>	+	?	+
24	Верхівка (Вівсянка) * ^{3М}	<i>Leucaspius delineatus</i>	++	++	++
25	Лин	<i>Tinca tinca</i>	+++	+++	+++
26	Марена дніпровська ^{ЧКУ}	<i>Barbus barbus borysthenicus</i>	+	-	+
27	Верховодка (укляя) * ^{3М}	<i>Alburnus alburnus</i>	+++	+++	+++
28	Бистрянка *	<i>Alburnoides bipunctatus</i>	+++	?	+++
29	Плоскирка ^{3М}	<i>Blicca bjoerkna</i>	+++	+++	+++
30	Лящ	<i>Abramis brama</i>	+++	+++	+++
31	Білочка *	<i>Abramis sapa</i>	+++	+++	+++
32	Синець *	<i>Abramis ballerus</i>	+++	+++	+++
33	Рибець звичайний *	<i>Vimba vimba</i>	++	-	++
34	Чехоня *	<i>Pelecus cultratus</i>	+++	+++	+++
35	Гірчак * ^{3М}	<i>Rhodeus sericeus</i>	+++	++	+++
36	Карась звичайний ^{3М}	<i>Carassius carassius</i>	+++	+	+++
37	Карась срібний	<i>Carassius auratus gibelio</i>	+++	+++	+++
38	Короп (сазан)	<i>Cyprinus carpio</i>	+++	+++	+++
39	Товстолобик білий (інтр.)	<i>Hypophthalmichthys molitrix</i>	+++	+++	+++
40	Товстолобик строкатий (інтр.)	<i>Aristichthys nobilis</i>	++	+++	+++
41	Гібрид товстолобиків (інтр.)	<i>H. molitrix × A. nobilis</i>	?	+++	+++
42	Пічкур звичайний ^{3М}	<i>Gobio gobio</i>	++	+	++
43	Пічкур білуватий * ^{3М}	<i>Romanogobio albipinnatus belingi</i>	++	+	++
VII. Родина Cobitidae					
44	В'юн *	<i>Misgurnus fossilis</i>	++	-	++
45	Голець ^{3М}	<i>Barbatula barbatula</i>	++	?	++
46	Щипавка звичайна *	<i>Cobitis taenia</i>	+++	+	+++
VIII. Родина Siluridae					
47	Сом звичайний * ^{3М}	<i>Silurus glanis</i>	+++	+++	+++
IX. Родина Ictaluridae					
48	Сом каналний (інтр.)	<i>Ictalurus punctatus</i>	?	+++	+++

X. Родина Anguillidae					
49	Вугор річковий	<i>Anguilla anguilla</i>	++	-	++
XI. Родина Gadidae					
50	Миць ^{ЗМ}	<i>Lota lota</i>	+++	-	+++
XII. Родина Gasterosteidae					
51	Колючка трьохголова	<i>Gasterosteus aculeatus</i>	++	++	++
52	Колючка дев'ятиголова	<i>Pungitius pungitius</i>	++	++	++
XIII. Родина Syngnathidae					
53	Морська голка пухлощока *	<i>Syngnathus abaster nigrolineatus</i>	++	-	++
XIV. Родина Percidae					
54	Окунь ^{ЗМ}	<i>Perca fluviatilis</i>	+++	+++	+++
55	Судак	<i>Stizostedion lucioperca</i>	+++	+++	+++
56	Берш *	<i>Stizostedion volgense</i>	??	-	??
57	Йорж	<i>Gymnocephalus cernuus</i>	+++	+++	+++
58	Йорж-носар (бирючок) ^{ЗМ}	<i>Gymnocephalus acerinus</i>	++	+	++
59	Йорж Балона ^{ЗМ}	<i>Gymnocephalus baloni</i>	++	-	++
XV. Родина Gobiidae					
60	Бичок-гонєць	<i>Neogobius gymnotrachelus</i>	+	?	+
61	Бичок-кругляк	<i>Neogobius melanostomus</i>	++	++	++
62	Бичок-головач *	<i>Neogobius kessleri</i>	??	??	??
63	Бичок-піщаник *	<i>Neogobius fluviatilis</i>	++	+++	+++
64	Бичок-цуцик *	<i>Proterorhinus marmoratus</i>	++	+++	+++
65	Бичок пуголовка зірчаста	<i>Benthophilus stellatus</i>	+	-	+
XVI. Родина Cottidae					
66	Підкамінщик (широколобка)	<i>Cottus gobio</i>	+	?	+

Примітка. Умовні позначення:

(інтр.) — вид був заселений під час рибоводних заходів;

+++ — вид був у відловах останніх років;

++ — є підтвержені літературні дані, що вид потрапляв у відлови впродовж останніх 10 років;

+ — літературні дані про існування виду нічим не підтвержені, проте можливість його присутності є;

? — дані про існування виду відсутні, проте можливість його присутності є;

?? — літературна згадка про існування виду здається нам сумнівною;

- — вид відсутній;

^{ЗМ} — екземпляри виду, що були піймані у водоймах сучасної ЗВ зберігаються в колекції Зоологічного музею ННПМ НАНУ [148];

* — вид занесений до Додатку III Бернської конвенції 1979 р., як такий, що підлягає охороні;

ЧКУ — вид занесений до Червоної книги України (1994 р.).

Присутність 51 виду риб у проточних та закритих водоймах Зони відчуження нині доведена, ще 8 можуть бути знайдені. Загалом усі види, що живуть у водоймах басейну Дніпра й у північній частині Київського водосховища, мають бути і в річках Зони відчуження [3, 4, 5, 162]. Крім того, у зв'язку з поступовим просуванням у верхів'я Дніпра цілої низки видів, які раніше мешкали лише в дніпровському пониззі (особливо дрібні види родини *Gobiidae*), не виключена поява і додаткових видів, яких нині уже виловлюють поблизу Києва [148].

Таблиця 2.2. Загальний склад фауни риб Зони відчуження за статусом їх присутності *

Ряд	??	?	+	++	+++	Усього
1. Acipenseriformes			1		1	2
2. Anguilliformes				1		1
3. Clupeiformes				1		1
4. Cypriniformes	1	3	3	9	26	42
5. Esociformes					1	1
6. Gadiformes					1	1
7. Gasterosteiformes				2		2
8. Perciformes	2		3	3	5	13
9. Salmoniformes	1		1			2
10. Syngnathiformes				1		1
Усього	4	3	8	17	34	66
Із них:						
у Червоній книзі України	1		2			3
у Бернському списку [6]	3		1	6	11	21

* Примітка. Умовні позначення як у табл. 2.1.

На жаль, у післяаварійні роки основна увага приділялася проблемам радіобіології та радіоекології окремих модельних видів [7—13, 162], тому, зі зрозумілих причин, існує обмаль даних про дрібні, нечисленні або рідкісні види. Також майже відсутня інформація про фауну природних закритих водойм і меліоративних каналів. Ситуація ускладнюється тим, що таких водойм у Зоні відчуження досить багато, тоді як кожна з них може мати свій індивідуальний іхтіокомплекс. Наразі, за попередніми даними, відомо, що іхтіофауна меліоративних каналів є найбільш бідною у видовому відношенні (райони сіл Городище, Оташів, Усів) й складається майже виключно з карася срібного; іноді трапляються окремі екземпляри окуня й щуки. Порівняно з цим фауна озер, заток і стариків є багатішою (табл. 2.3).

Таблиця 2.3. Структура промислових ловів риби сітками з вічком 30—100 мм у закритих водоймах ЗВ у 1999 р., %

Вид	оз. Глибоке	Семиходівський старик	Старошепелицький старик
Карась золотий	55	7	
Карась срібний	23	21	
Краснопірка	5	7	5
Лин	8	16	7
Лящ		18	7
Окунь		18	26
Плітка	6	2	17
Плоскирка		5	2
Синець		4	21
Щука	3	2	14

Стан рибного населення і структура ловів у р. Прип'ять (в межах Зони відчуження) істотно залежать від стану іхтіокомплексів в Київському водосховищі, де промисловий і непромисловий види лову практично не припинялися і останнім часом належно не контролювалися. Напевно, саме внаслідок неконтрольованого лову знизилася чисельність і видове різноманіття промислових видів у нижній течії р. Прип'ять і в північній частині Київського водосховища (табл. 2.4). За даними Рябова І.М.

[162], видове різноманіття іхтіофауни у р. Тетерів, поблизу південних границь ЗВ (с. Оране), майже в півтора рази вище за виявлене у Київському водосховищі, і нічим не поступається видовому складу у річках ЗВ. Тобто малі річки регіону залишаються цінним осередком фауністичного різноманіття. Проте вони в більшій мірі страждають від несприятливих кліматичних умов. Наприклад, час від часу внаслідок невчасного паводку і перегріву води в дрібних річках відбувається мор риби (як то було в р. Уж наприкінці літа 1998 р.).

Таблиця 2.4. Структура промислових ловів риби сітками з вічком 30—100 мм на різних ділянках р. Прип'ять на території ЗВ у 1999 р., %

Вид	с. Крива Гора (р-н ЧАЕС)	м. Чорнобиль	с. Оташів (гирло р. Прип'ять)
Білоочка	2	4	1
В'язь	1	3	—
Головань	3	3	—
Жерех	1	—	1
Карась золотий	7	—	—
Карась срібний	2	3	—
Короп	1	—	—
Краснопірка	1	6	12
Лин	5	—	2
Лящ	6	9	13
Минь	—	8	—
Окунь	8	11	10
Підуст	2	4	—
Плітка	15	13	31
Плоскирка	14	19	18
Синець	6	8	3
Сом звичайний	2	1	2
Судак	4	—	3
Чехоня	9	—	—
Щука	12	10	4

Унікальним водним об'єктом на території Зони відчуження є водойма-охолоджувач ЧАЕС. Це — техногенна водойма комплексного призначення, екосистема якої крім радіоактивного забруднення тривалий час характеризувалася значними рівнями теплового навантаження та хімічного забруднення. Втім, для ВО характерні багатий видовий склад та високі показники біологічної продуктивності.

Упродовж усього часу існування ВО у складі домінуючої групи видів риби відбувалися постійні зміни: аборигенні види, що мешкали у заплавах водойм (на місці створення ВО), поступилися місцем вселенцям із р. Прип'ять, а пізніше — і штучно інтродукованим видам. Так, на початку 70-х років, після заповнення водойми, там переважали види бореального фауністичного комплексу — щука, плітка, в'язь, карасі звичайний та сріблястий, окунь і йорж. Десятиліттям пізніше вже переважали короп, товстолобики білий та строкатий, яких інтродукували в 1982—1985 рр. У 1986—1987 рр. іхтіофауна ВО була доповнена видами для садкового розведення — сомом каналним, фореллю, амуром білим, бестером і буффало. За станом на 1991—1995 рр., у ловах переважали вже плоскирка (23,3 %) та сом каналний (18,2 %) (табл. 2.5). Завдяки сприятливим для розмноження умовам чисельність сома каналного дуже зросла, і в ловах 1999—2000 рр. він вийшов на перше місце (31 %), значно збільшилася і частка головань — до 11 % (порівняно з 3,4 % у 1991—1995 рр.); утім, частка плоскирки, навпаки, зменшилася до 15 %.

Таблиця 2.5. Сумарні багаторічні дані щодо структури ловів риби сітками з вічком 30—100 мм на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС у 1991—2000 рр., %

Вид	1991—1995 рр.	1997—2000 рр.
Білий товстолобик	13,1	3,6
Білий амур	<0,1	0,1
Білоочка	<0,1	0,4
Головань	3,4	11,0
Єлець	<0,1	0,2
Жерех	1,2	0,5
Карась срібний	4,5	4,5
Короп	4,1	2,8
Краснопірка	2,1	3,5
Лящ	8,9	4,1
Окунь	1,7	5,4
Строкатий товстолобик	<0,1	0,8
Підуст	<0,1	0,2
Плітка	4,4	7,8
Плоскирка	23,3	15,9
Синець	5,2	0,5
Сом звичайний	1,8	4,0
Судак	4	2,8
Чехоня	4	0,8
Щука	<0,1	0,2
Канальний сом	18,2	31,0

У післяаварійні роки, особливо після остаточної зупинки ЧАЕС, гідрологічні, термічні та радіологічні параметри ВО, а з ними — й гідробіологічні характеристики, зазнали значних змін. Внаслідок дії комплексу факторів (переважно температури і хімічного забруднення) у ВО неодноразово спостерігалися заморні явища, що супроводжувалися масовою загибеллю судака, товстолобика, сома каналного та інших видів риб. Наприклад, в період після 1994 року щуку піймали лише в 1999 р. (2 екземпляри віком понад 10 років). До 2000 р. практично зникли форель, буффало, бестер, амур білий, йорж, однак з кожним роком зростає чисельність сома звичайного і голованя. Зміна терморезиму зумовила те, що холодолюбний головань став заходити на нерест і в умовно теплу частину водойми. Відмінний розвиток стану населення виявлено навіть у споріднених видів риб. Так, якщо лящ перебуває в пригніченому стані, то плоскирка, навпаки, має добрі показники продуктивності. Нарешті, після припинення роботи ЧАЕС у водоймі-охолоджувачі розпочався процес зворотних змін видового та чисельного складу. На початок 2002 р. різко знизилася (до 10 %) чисельність теплолюбного сома каналного, проте знову були зареєстровані йорж і молодий екземпляр щуки; а у 2003 р. вперше було піймано лина.

За результатами радіобіологічних досліджень, Рябов І. М. з співавторами [7—11, 162] зробили припущення, що деякі групи риб внаслідок особливостей їх екології і харчування в більшій мірі підпадають під дію радіаційних чинників (літофіли, псамофіли, бентофаги і іхтіофаги), а тому зниження їх чисельності в водоймах ЗВ може бути пов'язане саме з радіаційним забрудненням середовища. Втім, достеменно відомо, що такий ефект мав місце лише в перші роки після аварії на ЧАЕС і у найбільш забруднених водоймах (кілька заплавних озер навколо станції і ВО). Для решти водойм і на пізніших етапах після аварії дія низки чинників нерадіаційної природи (природно-кліматичні явища,

хвороби, хімічне забруднення, неконтрольований лов) безумовно була більш ефективною. Тому на фоні браку відповідних фауністичних досліджень висновки щодо впливу радіації на загальні зміни чисельності видів, здаються, передчасними.

Між тим за результатами наших досліджень і літературними даними [162] малі річки ЗВ залишаються осередками рідкісних (охоронних) видів і відрізняються підвищеним розмаїттям іхтіофауни, що, в першу чергу, є наслідком зниженого антропогенного тиску. Крім того, верхів'я Київського водосховища традиційно є багатими нерестовищами і місцями нагулу риби. З цього приводу, чимало водойм ЗВ є цінними у справі збереження і збагачення фауни і рибних запасів, а тому перспективні для відведення під іхтіологічні заказники.

2.3. “Червонокнижні” представники місцевої іхтіофауни

Серед рибоподібних тварин до цієї категорії можна віднести 4 види. Один вид з класу Круглоротих — мінога українська (III кат. ЧКУ-94). Три — з класу Кісткових риб: представник ряду осетроподібних — стерлядь (II кат.) і два види з ряду коропоподібних — вирезуб (I кат.) і марена дніпровська (II кат.)¹.

З-поміж них лише про міногу надходило кілька даних за останні 20 років (див. вище). Щодо включення стерляді і марени дніпровської до списку можливих червонокнижних видів, то це переважно ґрунтується на застарілих повідомленнях про їх потрапляння у снасті в басейні Дніпра і Прип'яті [31]. Наприклад, у Зоологічному музеї ННПМ НАНУ зберігаються екземпляри марени, піймані в річках Случ (Прип'ятський басейн, 1984 р.) і Тетерів (Дніпровський басейн, 1964 р.) на території сусідньої Житомирської обл. [148], тобто поруч із ЗВ. Нарешті, Рябов І.М. [162] повідомив про реєстрацію марени в р. Тетерів і у 2003 р. Про стерлядь відомо лише те, що її ловили у Прип'яті в районі Прип'ятського заповідника Білорусі в 1983 і 1989 рр. [1].

Що ж до вирезуба, то його ми включили умовно, і лише з того приводу, що, за даними Червоної книги України [31], він колись підіймався по Дніпру аж до Білорусі й заходив у Прип'ять. Однак, на нашу думку, це вкрай малоімовірний вид у ЗВ. По-перше, він дуже рідкісний, по-друге, напівпрохідний і нині йому заважають численні дніпровські греблі; по-третє, він віддає перевагу річкам з прискороною течією, щебенисто-гальковим дном і відносно прохолодною чистою водою, а річки ЗВ мають зовсім інші характеристики.

Так чи інакше, для фактичного виявлення перелічених видів необхідно провести цілеспрямований пошук із застосуванням спеціальних засобів лову.

¹ У роботі Рябова І.М. [162] наведений інший перелік видів як такі, що відносяться до I і II категорії “червонокнижних” видів: українська мінога (II), вирезуб (I), бистрянка, підуст звичайний (II), рибець звичайний (II) (в іншому місці тексту – рибець чорноморський) і бичок-підкамінщик (II). Очевидно, це якимсь непорозумінням, оскільки це не відповідає Червоній Книзі України [31] ані за складом, ані за категоріями.

2.4. Клас Амфібії — Amphibia

Фауна амфібій ЗВ представлена невеликою кількістю видів, проте всіма ареалогічно можливими (табл. 2.6).

Таблиця 2.6. Фауна амфібій Чорнобильської зони²

№ пор.	Українська назва	Латинська назва	Статус виду
1.	Тритон звичайний	<i>Triturus vulgaris</i>	Звичайний
2.	Тритон гребенястий	<i>Triturus cristatus</i>	Звичайний
3.	Кумка червоночеревна	<i>Bombina bombina</i>	Звичайний
4.	Часничниця звичайна	<i>Pelobates fuscus</i>	Численний
5.	Ропуха звичайна	<i>Bufo bufo</i>	Численний
6.	Ропуха зелена	<i>Bufo viridis</i>	Нечисленний
7.	Рахавка звичайна	<i>Hyla arborea</i>	Звичайний
8.	Жаба ставкова	<i>Rana esculenta</i>	Нез'ясований
9.	Жаба Лессона	<i>Rana lessonae</i>	Нез'ясований
10.	Жаба озерна	<i>Rana ridibunda</i>	Нез'ясований
11.	Жаба гостроморда	<i>Rana terrestris</i> (= <i>R. arvalis</i>)	Численний
12.	Жаба трав'яна	<i>Rana temporaria</i>	Нечисленний

Оцінка статусу амфібій на території ЗВ відповідає рівню їх вивченості. За всі роки, що минули після аварії ретельних досліджень фауністичного складу, чисельності і характеру поширення цієї групи не провадили. Наші вибіркові спостереження дали суперечливі результати. Так восени 1998 р. під час обліків дрібних ссавців за допомогою ловильних каналок було виявлено, що з-поміж амфібій у каналки частіш за все потрапляють часничниця і ропуха звичайна (табл. 2.7). Причому якщо 15.09.98 спостерігалось масове пересування амфібій, то двома добами пізніше, після похолодання, їх стало на порядок менше. За показниками загальної чисельності виловлених тварин дві ділянки (розташовані на відстані близько 1,5 км одна від одної) практично не відрізнялися, проте були помічені відмінності у видовому складі. Якщо в лісі переважали часничниця й ропухи звичайні, то у виловах на лузі крім ропухи звичайної найчастіше ловилася жерлянка.

На відміну від цього, за результатами візуальних спостережень, поблизу водойм і в більшості типів лісів найчастіше, а й іноді у досить великій кількості, мешкають бурі та зелені жаби. У ранньовесняний період поблизу нерестовищ ці види потрапляють на очі теж набагато частіше за ропух. Імовірно, що це протиріччя пов'язане з відмінностями у стрибучості і рухливості ропух і жаб. Варто лише зауважити, що серед бурих жаб у ЗВ явно переважає гостроморда, трав'яна частіше траплялася лише у мішаних лісах поблизу водойм, каналів і на вологих ділянках. Із обстежених навесні 12 нерестовищ лише в трьох було виявлено трав'яну жабу.

Склад населення зелених жаб на території Чорнобильської зони не з'ясовано взагалі. Причиною цього є той відомий факт, що *R. esculenta* не є звичайним видом, а являє собою полігібридний комплекс між *R. lessonae* та *R. ridibunda*, який відрізняється здатністю до напівклонального розмноження [15]. У багатьох випадках вони існують симпатрично і з різними ступенями гібридизації. Ідентифікація двох видів і гібриду пов'язана з певними ускладненнями і можлива тільки із застосуванням методів генетичного аналізу або менш надійного методу комплексної морфометрії [16]. Втім, дослідження на суміжних територіях (Підніпров'я) свідчать, що в Чорнобильській зоні можуть бути всі три форми [15].

² Назви амфібій подані відповідно публікації [14].

Таблиця 2.7. Результати виловів амфібій ловильними канавками, % загальної кількості

Вид	Новошепелицьке лісництво, бір			Чистоголівка, луг	
	15.09.98	16.09.98	17.09.98	16.09.98	17.09.98
<i>Triturus vulgaris</i>	0,5	2,2			
<i>Triturus cristatus</i>	0,9			4,8	8,3
<i>Bombina bombina</i>	0,5			33,3	66,7
<i>Pelobates fuscus</i>	62,1	60,0	10,0	4,8	8,3
<i>Bufo bufo</i>	32,7	35,6	90,0	38,1	16,7
<i>Hyla arborea</i>	1,9			4,8	
<i>Rana terrestris</i>	1,4	2,2		14,3	
Загальна кількість виловлених тварин	211	45	10	21	12

Особливості поширення тритонів і зелених ропух поки що недостатньо з'ясовані: ці види, без сумніву, звичайні, проте траплялися лише кілька разів і в кількох місцях. Зокрема їх спостерігали на ділянках центральної частини Чорнобильської зони. Рахавка, за нашими спостереженнями, теж звичайний, а подекуди і доволі численний вид. Особливо їх багато в садах покинутих селищ, де вони навесні утворюють основний фон нічного гомону.

Додаткову уяву про амфібій регіону дають результати досліджень на суміжній території Поліського радіоекологічного заповідника [17]. Було показано, що внаслідок значного зниження антропогенного тиску та біотопічних змін, що сталися у колишньому культурному ландшафті, помітно розширився спектр стаціонального розміщення амфібій і у деяких випадках підвищилася загальна їх чисельність. Серед амфібій домінують жаби зелені, кумки і жаби гостроморді. В цілому фауни амфібій ЗВ і ПоРЗ ідентичні.

2.5. Клас Плазуни — Reptilia

Плазуни Зони відчуження ареалогічно можуть бути представлені 7 видами [3], із них залишилося довести присутність лише мідянки (табл. 2.8).

Імовірно, видом-домінантом серед плазунів є ящірка прудка: вона присутня майже всюди на більш менш відкритих місцях. Два інших звичайних види — черепаха болотна і вуж звичайний — живуть всюди, де є вода. Веретільниця була виявлена кілька разів: у 1998—2000 рр. у Старошепелицькому ЛВ, кв. 150 (ділянки старого чорничникового сосново-дубового лісу), у 2001 р. її рештки було знайдено у шлунку загиблого канюка поблизу КПП Паришів, в 2003 р. розчавлених плазунів знаходили на дорозі серед дубового лісу в Паришевському ЛВ, кв. 53, і в 2006 р. в Яковецькому ЛВ, кв. 63. Тобто це поширений нечисленний вид. Живородна ящірка нам траплялася двічі: 30.05.2000 на ділянці сирого вільхово-березового лісу (Паришевське ЛВ, кв. 52) і 19.04.2002 у сирому дубово-сосновому лісі поблизу с. Біла Сорока (кв. 2). Напевно, цей вид є досить звичайним на ділянках сирих листяних лісів. В ПоРЗ щільність населення живородної ящірки досягає 5,1 ос/га [17]. Всі знахідки гадюки припадали лише на болотяні лісові стації: одна була знайдена розчавленою на дорозі вздовж болотини поблизу с. Красно 12.04.2000, друга — на узліссі поблизу каналу в Старошепелицькому ЛВ (кв. 92/93) 21.04.2000; про знахідку третьої було усне повідомлення (сира низина з березово-вербовим підростом поблизу Ямполя, 1999 р.); четверту бачили 21.03.2001 на дорозі між Паришевим і Ладижичами. Напевно, цей вид не є численним у ЗВ. Відсутність даних про мідянку, на наш погляд, є лише результатом браку відповідних обстежень у старих соснових і мішаних лісах. Без сумніву, наявні дані свідчать лише про факт їхньої присутності в Зоні відчуження і ніяк не відповідають реальній картині поширення.

Таблиця 2.8. Фауна плазунів Зони відчуження

№ пор.	Українська назва	Латинська назва	Статус виду
1	Черепаха болотна	<i>Emys orbicularis</i>	Звичайний
2	Веретільниця ламка	<i>Anguis fragilis</i>	Рідкісний
3	Ящірка прудка	<i>Lacerta agilis</i>	Звичайний
4	Ящірка живородна	<i>Lacerta vivipara</i>	Нечисленний (?)
5	Вуж звичайний	<i>Natrix natrix</i>	Звичайний
6	Мідянка європейська	<i>Coronella austriaca</i>	?
7	Гадюка звичайна	<i>Vipera berus</i>	Нечисленний

На території суміжного з Чорнобильською зоною Поліського радіоекологічного заповідника мешкають такі самі види плазунів [17]. При цьому ящірка прудка поширена у понад 60 % місць проживання і є домінантом серед рептилій (2,4—429 ос./га). Трохи менша, але також висока чисельність і черепахи болотної (20—111 ос./га). Чисельність вужа звичайного і ящірки живородної набагато нижча. На території заповідника доведене існування веретільниці й гадюки звичайної, проте, зазначено, що ці види рідкісні. Про мідянку білоруські колеги не згадують. Характерною ознакою змін, що відбуваються в популяціях амфібій на території ПоРЗ, є їх територіальний перерозподіл. Так вказується, що внаслідок сукцесійних трансформацій і зниження антропогенного тиску ящірка прудка стала з'являтися і у нехарактерних для цього виду стаціях — зволжених місцях [17]. Заростання ділянок, придатних для інкубації яєць, спонукало к територіальному перерозподілу і болотних черепах [165]. Очевидно, такі самі закономірності у змінах чисельності і територіального поширення рептилій слід очікувати і на території ЗВ.

2.6. “Червонокнижні” представники місцевої герпетофауни

Ця група тварин найбідніше представлена в переліку видів, які занесені до ЧКУ та проживають або теоретично можуть проживати на території Зони відчуження. Це лише один вид з ряду Лускатих родини Вужеви́х — мідянка (II кат.). Як було сказано вище, поки що цей вид на території ЗВ не

виявлений. Проте її згадують як рідкісний вид у фауні Прип'ятського заповідника, хоча в останні роки там її не спостерігали [1]. Крім того, ми неодноразово реєстрували мідянку в соснових лісах у 50-55 км на схід від ЧАЕС, у районі м. Славутич [166]. На наш погляд, існування виду на території Зони відчуження досить імовірно, необхідно лише регулярно проводити спеціальні пошукові роботи в спілих не сирих лісах.

2.7. Клас Птахи — Aves³

Це найбільш численна в Зоні відчуження група хребетних тварин: тут можливе перебування 253 видів. З-поміж них доведене гніздування 168 видів і не виключено ще 40. У зимовий період угіддя ЗВ можуть слугувати притулком для 65 видів птахів, і для 52 це встановлений факт. Загалом на території ЗВ зареєстровано 185 видів птахів.

Між тим вивченість авіфауни ЗВ залишається низькою. Дані про видовий склад, статус присутності, стан населення і характер територіального поширення птахів ЗВ, можна знайти лише в близько 20 наукових роботах, що вийшли після 1986 року [21, 26, 28, 29, 34—36, 38, 39, 44, 46, 50, 51, 60, 145, 166—168, 171, 172], половина з яких має лише згадки про ЗВ або її околиці. Присутність деяких видів або не визначена зовсім, або визначена без достатньої впевненості.

По-перше, це стосується птахів водно-болотних та навколоводних комплексів. Значні водні площі в пониззі Прип'яті і верхів'ях Київського водосховища з численними островами і заростями очерету, верб та іншої навколоводної рослинності, нами майже не досліджувалися, а результати робіт інших вчених, якщо такі і виконувалися впродовж останніх 20 років, найшли відбиток лише в одиничних опублікованих роботах. Втім, за даними ще 80-х років, там було виявлено багато колоній лелекоподібних і сивкоподібних, численні місця гніздування гусеподібних та інших птахів [20, 21].

Також існують лише приблизні уявлення про склад фауни птахів старих лісових масивів на заході Зони [22]. Значна частка старих і дуплистих дерев серед цих деревостанів має приваблювати багато рідкісних видів з рядів соколоподібних і совоподібних.

Поза обліком поки що залишається фауна перелітних і зимових птахів, лише найчисленніші з них потрапили до списку відомих видів. Крім того, чимало видів не тільки у гніздовий період, а й упродовж всіх сезонів відзначаються обережністю і потайливістю, що створює великі перешкоди для їх обліку.

Ряд Гагароподібні — Gaviiformes

Родина Гагарові — Gaviidae

Представлена двома видами: червоношиєю (*Gavia stellata*) і чорношиєю (*Gavia arctica*) гагарами. Перший вид упродовж останніх років на території ЗВ не спостерігався, хоча на Поліссі вважається нечисленим птахом на осінніх прольотах [1, 23]. На відміну від нього, чорношиєю гагару ми досить регулярно спостерігаємо на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС під час осінніх міграцій (12.10.99 один птах потрапив там у рибальську сітку). Цей самий вид, за літературними даними, гніздився й по Прип'яті [24].

Ряд Пірникозоподібні — Podicipediformes

Родина Пірникозові — Podicipedidae

Ця родина на території ЗВ може бути представлена п'ятьма видами. Серед них найбільш звичайним і на прольотах, і на гніздуванні є пірникоза велика (*Podiceps cristatus*). Проте наразі кількісні дані про розміри її гніздового населення відсутні. Другий вид – пірникоза чорношия (*P. nigricollis*) – вважається нечисленим гніздовим і перелітним птахом Полісся. Ми його спостерігали навесні поблизу м. Прип'ять (23.04.96), а на початку серпня 2001 р. він складав біля 0,34 % з 3822 нарахованих птахів у верхів'ях Київського водосховища. Три останні види — пірникоза червоношия (*P. auritus*), мала (*P. ruficollis*) і сірощока (*P. griseigena*) — є ареалогічно можливими, однак безпосередньо на території ЗВ ще не виявлені. За літературними свідченнями, пірникоза мала гніздиться на території сусіднього ПоРЗ [17], а сірощока і червоношия вважаються нечисленими пролітними, іноді гніздовими, птахами Полісся [1, 23]. В. П. Жежерін також згадував про гніздування пірникози малої в 50-х роках (хоча і без особливих пояснень) [25], а сірощоку характеризував як край рідкісного птаха, для якого властиво триматися південніших регіонів України.

³ Назви птахів наведені за роботою [18].

Ряд Пеліканоподібні — Pelecaniformes

Родина Пеліканові — Pelecanidae

Загалом, пелікани як птахи південних плавневих комплексів не є характерними для Полісся ані на гніздуванні, ані на прольоті. Проте бродячі особини час від часу залітають і в інші регіони Європи, у тому числі — на Полісся. За повідомленням Д. М. Борзаківського [26], на водоймах поблизу смт. Іванків, тобто у безпосередній близькості до ЗВ, у червні 1990 р., а потім в червні 1994 р. трималися від 1 до 4 пеліканів кучерявих (*Pelecanus crispus*). А в Прип'ятському заповіднику в 1981—1982 рр. у літній період трималися до 4—5 особин пелікана рожевого (*Pelecanus onocrotalus*) [1]. Таким чином, зальоти пеліканів можливі й у Чорнобильську зону.

Родина Бакланові — Phalacrocoracidae

В регіоні ця родина представлена лише одним видом — баклан великий (*Phalacrocorax carbo*). Подібно до пеліканів, раніше він був лише випадковим зальотним птахом Полісся. Але в 50—70 рр. ХХ-го ст. поступово став поширюватися в межах регіону, що напевне було пов'язане з появою системи Дніпровських водосховищ і розвитком рибогосподарств. Нині на території ЗВ баклан великий є звичайним, а місцями — численним птахом. Нам відома колонія близько 30 гнізд (дані 1998 р.) на дамбі посеред водойми-охолоджувача ЧАЕС (колонія з'явилася в середині 90-х років); значно більше птахів тримається у верхів'ях Київського водосховища поблизу рибозрощувальних ставків с. Теремці: на початку серпня 2001 р. він складав понад 18% від усіх навколоводних птахів, зареєстрованих в цьому регіоні. Баклани регулярно спостерігаються на всіх заплавах водоймах Прип'яті, особливо під час осінніх міграцій.

Ряд Лелекоподібні — Ciconiiformes

Родина Чаплеві — Ardeidae

Серед 7 можливих видів на території ЗВ найзвичайнішими і найчисленнішими є два види: чепура велика біла (*Egretta alba*) і чапля сіра (*Ardea cinerea*). Причому, за нашими спостереженнями, на водоймах прип'ятської заплави сіра чапля переважає білу за чисельністю, хоча у верхів'ях Київського водосховища, за усним повідомленням фахівців Інституту зоології НАНУ (2003), домінує біла чепура. Нами колонії чапель ще не виявлені, проте, відповідно того самого усного повідомлення київських зоологів, а також короткого згадування у літературі [172] у верхів'ях Київського водосховища (поблизу с. Страхолища) існує дві колонії: в одній колонії з близько 100 гнізд до 90% належить великій чепурі, решта – сірій чаплі, а в другій колонії – 60 пар великої чепури, 7 пар рудої і лише 5 пар сірої чаплі⁴. У сусідньому Поліському радіоекологічному заповіднику велика колонія сірих чапель відома поблизу с. Оревичі (в 30 км на північний захід від ЧАЕС) [17], і з 1994 р. існує колонія великої чепури з 20—40 гнізд на Прип'яті поблизу з кордоном України [173]. Велика чепура, так само як і великий баклан, імовірно з'явилася в регіоні лише з появою системи Дніпровських водосховищ (до 60-х років вона була лише рідкісним зальотним видом [24, 25, 172]). Порівняно з ними чапля руда (*Ardea purpurea*) і раніше, і нині залишається дуже малочисленною, і про її гніздування на Поліссі можна судити лише з вище згаданого усного повідомлення київських зоологів. Крім того, ми спостерігали руду чаплю на заплавах водоймах Прип'яті поблизу селищ Усів (оз. Персток, 23.05.99) і Красно (Краснянський старик, липень 2000 р.).

Ще один звичайний, хоча і нечисленний представник чаплевих — це бугай (*Botaurus stellaris*). У період гніздування, поблизу навколоводних комплексів, його голос чути повсюди. Втім, кількісні дані про стан гніздового населення наразі відсутні. Інший вид — бугайчик (*Ixobrychus minutus*) — через відсутність відповідних досліджень на території ЗВ поки що не зареєстрований, хоча і вважається численнішим на Поліссі за бугая [23], а також виявлений на гніздуванні в ПоРЗ [17].

Нарешті, квак (*Nycticorax nycticorax*) вважається нечисленним і лише зрідка — гніздовим птахом Полісся [1, 23, 24]. Нами він був виявлений лише одного разу: 29.06.05 п'ять птахів летіли понад

⁴ Розбіжності у спостереженнях можливо пов'язані з тим, що колонії сірих чапель на території ЗВ ще не виявлені у зв'язку із віддаленням від води розташуванням. Наприклад, на території Чернігівської області поблизу села Глядін (Репкинський р-н) нам відома колонія сірих чапель, що розташована в сосновому лісі в 1 км від його краю і в 6—7 км від найближчих водойм.

оз. Азбучин з боку водойми-охолоджувача ЧАЕС. Проте це не єдине спостереження за останні роки. У серпні 2003 р. молодих кваків бачили поблизу с. Йола (Беларусь), що на Дніпрі в 30 км на схід від ЧАЕС [171]. В останньому повідомленні з того самого місця також згадується і мала чепура (*Egretta garzetta*). Напевно, це — рідкісний зальотний вид під час літніх кочівель, який може бувати і на території ЗВ.

Родина Лелекові — Ciconiidae

Лелека білий (*Ciconia ciconia*). На відміну від перших років після аварії, коли, як повідомлялося, практично всі гнізда лелек у всіх населених пунктах ЗВ були жилими [21], в 90-х роках цей вид став поступово зникати. Таке саме виявлено і у ПоРЗ [17]. Нині білого лелеку можна побачити лише там, де є людина (південь і південний захід ЗВ, у тому числі м. Чорнобиль). Останні відомості про гніздування лелеки на решті території ЗВ такі: с. Товстий Ліс (22.04.2000), с. Новошепеличі (за даними на 2002 р. там ще жили люди), села Машево і Красно (до 1996 р.), с. Зимовище (до 1999 р. — два гнізда, 2001 р. — одне гніздо). Всього на початку XXI ст. у ЗВ гніздилося близько 20—25 пар білих лелек.

Другий вид лелек — лелека чорний (*Ciconia nigra*) — донедавна був нечисленим, проте звичайним видом на території сучасної ЗВ: у 1946—1959 рр. було відомо 4 випадки його гніздування в угіддях Яковецького лісництва, біля сіл Товстий Ліс, Біла Сорока і Страхолісся [25, 27]. У 60—70-х роках відомостей про лелеку чорного не було взагалі, що, напевне, пов'язане з відсутністю відповідних цілеспрямованих досліджень. Утім, починаючи з середини 80-х років і в перші роки після Чорнобильської аварії, повідомлення про цього птаха стали надходити регулярно. Так, у 1984—1986 рр. в ході анкетного дослідження поширення рідкісних видів тварин Інститутом зоології НАНУ і дружиною охорони природи Київського держуніверситету в Поліському та Чорнобильському районах було виявлено 14 жилих гнізд, і про 12 вірогідних гніздових ділянок повідомляли в 1988—1992 рр. [28, 29]. Зокрема, гнізда були знайдені у наступних лісництвах: Вільчанському (кв. 50, 1 гніздо), Грезельському (кв. 36, 1 гніздо), Зеленополянському (2 гнізда), Радинському (3 гнізда), Річицькому (2 гнізда), Яковецькому (1 гніздо), Корогодському (кв. 40, 1 гніздо), Дитятському (кв. 40, 1 гніздо), Старошепелицькому (кв. 60, 1 гніздо), Новошепелицькому (кв. 30, 1 гніздо), Зимовищанському (кв. 37, 1 гніздо) і Чапаївському (кв. 59, 1 гніздо).

Власні дослідження упродовж останнього десятиріччя підтверджують, що дорослі й молоді птахи трапляються щороку на багатьох ділянках ЗВ [168]. Проте поки що нами було виявлено лише чотири жилих гнізда⁵. Перше було знайдене 25.04.2000 в Паришевському ЛВ (кв. 52) на ділянці старого сосново-дубового лісу, в 350—400 м від узлісся, на сосні на висоті близько 9 м (4 яйця)⁶. Того ж року приблизно за 200 м від цього гнізда, на ділянці сирого вільхово-березового лісу, на березі на висоті близько 11 м було знайдене ще одне велике гніздо; під ним на землі лежали рештки тогорічної шкаралупи великих яєць такого самого кольору, як і в попередньому гнізді. У 1999 р. в цьому самому місці неодноразово бачили родину лелек із 5 молодих і 2 дорослих особин. Слід додати, що в цьому районі ми щороку (1992—2002 рр.) реєстрували і дорослих, і молодих птахів.

Друге гніздо було знайдене 20.04.2002 у Старошепелицькому ЛВ (кв. 87): ділянка старого дубово-грабово-соснового лісу, на дубі віком понад 100 років, на висоті 8 м. Аби не турбувати птахів, гніздо не перевірялося. У тому самому кварталі, в 400 м на північ, було знайдено старе гніздо (на ділянці дуже старого дубового лісу, на дубі віком понад 200 років, на висоті 8 м); а у кварталі 78 цього ЛВ — ще одне старе гніздо (теж на дубі віком понад 100 років, на висоті 9 м, на ділянці мішаного лісу). Пізніше в цьому лісовому відділенні, поблизу с. Біла Сорока, також було знайдено кілька гнізд: 2 жилих (кв. 8 і 18, 30.04.2003) і три старих (кв. 2, 8 і 9 у 2002—2003 рр.). Два з них розташовані на старих дубах, а три — на соснах, на висоті від 6 до 15 м. Лише одне гніздо (жиле) виявлено на краю понадзаплавної тераси (у 2003 р. там окільцювали 3 пташенят), а решту — в старому мішаному заплавному лісі. Відстань між гніздами, що належать різним птахам, становить 1 км (хоча старі гнізда розташовані набагато ближче одне до одного).

Крім того, за словами працівника підприємства «Чорнобильліс» Л. Співаченка, в Паришевському ЛВ існує ще до 5 гнізд лелеки чорного (2002 р., інформація ще не перевірялася). Таким чином, з огляду на кількість постійних ділянок, де вид зустрічається щороку, густоту їх розселення та площу

⁵ Гнізда, знайдені в 1984—1986 роках, нами ще не перевірялися.

⁶ У 2001—2002 рр. безпосередньо поряд із гніздом вирубували ліс, тому гніздо було кинуте.

придатних угідь, можна вважати, що у ЗВ гніздиться щонайменше 20 пар птахів (а то й — удвічі більше).

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Родина качкових на території ЗВ може бути представлена 25 видами. Проте, незважаючи на значну площу водно-болотних угідь, половина з них буває тут лише на прольоті, а з гніздових видів найчисленнішими є лише два види: крижень (*Anas platyrhynchos*) і чирянка велика (*Anas querquedula*). Крім того, ці види відносно звичайні і в зимовий період. Гніздяться вони практично по всій території ЗВ, проте лише під час міграцій утворюють більш менш значні скупчення. Гнізда крижня ми знаходили як поблизу водойм, так і за сотні метрів від них. Чимало крижнів зустрічається і на малих лісових водоймах вглибині масивів. За літературними даними [17, 21], густина гніздового населення крижня на початку 90-х років становила від 0,03 до 0,23 пар/га, чирка — 0,03—0,04 пар/га. Це майже вдсятеро менше, ніж у Прип'ятському заповіднику [1].

На нашу думку, досить звичайним гніздовим видом у ЗВ є і чирянка мала (*Anas crecca*). Проте, на відміну від двох попередніх видів вона є менш чисельною і тримається переважно малих лісових водойм, а тому на відкритих річках і озерах її можна помітити лише на прольотах. Таке саме поширення малої чирянки було відомо і в 50—60-х рр. минулого століття [24, 25].

Загальні спостереження дають підстави вважати, що чисельність цих качок останніми роками поступово зростає, хоча відповідних обліків у гніздовий період ніхто не проводив.

Лебеді – кликун (*Cygnus cygnus*) і шипун (*Cygnus olor*) – є звичайними хоча і нечисленними мешканцями ЗВ. Упродовж всіх років після аварії на ЧАЕС, і у період сезонних міграцій, і під час літніх кочовок, і взимку, поодинокі птахи або невеликі групки попадалися на багатьох водоймах. Зокрема, до зими 2000—2001 рр. (коли ЧАЕС припинила свою роботу) невеликі групи шипунів часто зимували на ополонках ВО. За сукупністю власних спостережень, саме шипунів найчастіше спостерігають в ЗВ і її околицях (повідомлення про лебедів від інших спостережників, як правило, надходять без видової ідентифікації). Втім до останнього часу жодного випадку не було, що лебеді обох видів взагалі гніздяться в ЗВ⁷. Перші такі повідомлення надійшли в липні 2002 р.: працівники ДП “Екоцентр” бачили різновікову групу лебедів на Семиходівському старику біля м. Прип'ять, а влітку наступного року подібний випадок був відмічений вже робітниками ЧАЕС на оз. Азбучин (заплавна водойма поблизу ЧАЕС). У вересні 2002 р., упродовж кількох тижнів, на водоймах, що на північ від с. Буряківка, ми спостерігали групу з двох дорослих і одного молодого кликуна. Нарешті, в червні 2005 р. на оз. Азбучин ми відмітили пару кликунів з двома пташенятами [188]. У травні того самого року ще одного птаха бачили на загаті р. Глиниця, північніше с. Лельов: птах щодня сидів на одному місці (гнізді?) серед очеретових заростей (по причині важкоприступності ділянки і браку часу подальша доля цього птаха не була досліджена). За літературними даними [169], лебідь кликун гніздився на території України лише в XIX ст., і в окремих місцях до середини XX ст., і в подальшому на гніздуванні щез. Отже це перші гніздові знахідки птаха за останні десятиріччя. Виявлені факти збігаються з повідомленнями білоруських колег про швидке розселення кликуна на південь Білорусі [189,190]. Зокрема, у 2004–2005 рр. щонайменше у двох пунктах сусіднього ПоРЗ зоологи відмічали пари кликунів з пташенятами [191].

Численні зграї гусок регулярно спостерігаються під час весняних прольотів (березень-квітень), іноді — восени. За загальними спостереженнями, найчисленнішими серед них є гуска сіра (*Anser anser*) і гуска білолоба (*A. albifrons*), дещо менша чисельність гуменника (*A. fabalis*)⁸; за чисельністю їм значно поступається гуска мала (*A. erythropus*)⁹. Щодо гніздування, то тільки гуска сіра теоретично може загніздитися в ЗВ. Такі випадки були відомі в Прип'ятському заповіднику [1]. Проте вважається, що природні умови регіону не повною мірою відповідають потребам цього виду [25].

⁷ Лише на риборозплідних водоймах біля с. Мньов, що в 30 км на схід від Чорнобиля, у 1998 р. загніздилася одна пара шипунів і навела 4-х лебедят. Проте у подальшому, там спостерігали лише мігруючих або кочових лебедів (до 10 птахів).

⁸ Цікаво, що за даними М. С. Долбика [24], у середині минулого століття гуска білолоба і гуменник були дуже нечисленними і навіть рідкісними пролітними птахами Полісся.

⁹ Гуска мала білолоба була ідентифікована за голосом.

Як впливає з літературних повідомлень, під час прольотів на сусідніх до сучасної ЗВ територіях бували такі рідкісні види, як огар (*Tadorna ferruginea*) і галагаз (*T. tadorna*). Зграйки огарів у 1998 р. спостерігали поблизу орнітологічного стаціонару "Лебедівка", що на Київському водосховищі [30], а галагазів добували на осінньому прольоті поблизу Мозиря ще в 1927 р. (А. В. Федюшин, 1954; цит. за: [24]). Таким чином, у ЗВ їх можна вважати можливими, випадково зальотними видами.

Свища (*Anas penelope*) доводилося бачити лише одного разу в заплаві Прип'яті, під час весняного прольоту, у великій мішаній зграйці з крижнями (2000 р.).

Ще один вид є звичайним, хоча і дуже нечисленним, це — ширококоніска (*Anas clypeata*). У гніздовий період її де-не-де спостерігали на заплавах водоймах ЗВ.

Нерозень (*Anas strepera*). За нашими даними, це нечисленний гніздовий і пролітний птах. Гніздо нерозня було знайдено лише одного разу на ВО ЧАЕС у мішаній колонії мартина сріблястого і баклана великого (1998 р.). За результатами спостережень 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища, на початку серпня там тримаються лише поодинокі птахи, а через місяць їх лише вдвічі менше за крижня. За даними В. П. Жежеріна [25], у 1947 р. поблизу Чорнобиля цей вид був надзвичайно численний і становив третину усіх качок, хоча взагалі його вважають не характерним для Полісся.

Зграйки шилохвостів (*Anas acuta*) були виявлені навесні в заплаві Прип'яті (28.03.2000) і на початку серпня 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища. Цей вид напевне може і гніздитися в ЗВ, оскільки він вказаний як гніздовий нечисленний в сусідньому ПоРЗ [17].

Чернь білоока (*Aythya niroca*) кілька десятиріч тому була одним із найзвичайніших гніздових птахів Полісся, і за чисельністю поступалася лише крижню і великій чирянці (у тому числі й на водоймах поблизу Чорнобиля) [23, 25]. Проте останнім часом її жодного разу не спостерігали, і нині вона, як відомо, занесена до Червоної книги України [31].

Чернь чубата (*Aythya fuligula*) є звичайним і нечисленним птахом на весняних прольотах, і трапляється на багатьох заплавах водоймах Прип'яті. У серпні 2001 р. одного птаха бачили у верхів'ях Київського водосховища. У гніздовий період чернь чубату ще не спостерігали, хоча вона і вважається зрідка гніздовим птахом Полісся [1, 23]. Крім того, за нещодавніми спостереженнями, вид почав поширюватися на заході від ЗВ, у Житомирській обл. [32].

Чернь морська (*Aythya marila*). Відомо, що в 1925 р. О. Б. Кістяківський добув одного птаха поблизу Чорнобиля (шкурка зберігається в Зоологічному музеї ННПМ НАНУ, №10421/6 [33]). Цей вид вважається звичайним птахом під час осіннього прольоту [1, 23], проте даних про нього за останні роки немає.

Попелюх (*Aythya ferina*). У попередні десятиріччя цей вид вважався звичайним, проте нечисленним птахом Полісся: як на прольотах, так і на гніздівлі [21, 23, 25]. Останнім часом його чисельність у гніздовий період помітно зросла, і місцями він посідає третє місце серед качиних.

Гоголь (*Bucephala clangula*). Цей вид під час сезонних міграцій є хоча і нечисленним, однак звичайним видом. Упродовж останнього десятиріччя ми бачили його лише на весняному прольоті на Семиходівському старику біля м. Прип'ять: 31.03.97 і 2.04.97 зграйки із приблизно 30 птахів. У колекції Зоологічного музею ННПМ НАНУ зберігається екземпляр гоголя (№ 10442/14), добутий в околицях Чорнобиля 25.10.25, що свідчить про його присутність і під час осінніх прольотів [33]. Гніздування цього виду на території ЗВ не виключається: у травні 1985 р. спостерігали самку, яка вилетіла з дуплянки великих розмірів поблизу с. Буда-Варовичі, що на заході теперішньої ЗВ [34]. Випадки гніздування, хоча й рідкісні, але відомі і з інших сусідніх регіонів: середнього Придніпров'я [31] і Прип'ятського заповідника [1]. Влаштування штучних гніздових ящиків у деревних заростях біля водойм могло б привабити цю рідкісну качку в Зону відчуження.

У ЗВ під час прольотів також можуть бути турпан (*Melanitta fusca*) і морянка (*Clangula hyemalis*) [1, 23], проте даних про них наразі немає.

Всі крехи на території ЗВ, напевно, бувають лише під час прольотів. Креха малого (*Mergus albellus*) ми бачили лише одного разу — 27.03.2000 у заплаві Прип'яті поблизу Чорнобиля серед великої мішаної зграї крижнів і свищів, а креха великого (*M. merganser*) — в грудні 2000 р. на р. Прип'ять (зграйка з 6 птахів) і в жовтні 2001 р. поблизу с. Бенювка (3 птахи). Про креха середнього (*M. serrator*) наразі даних немає, він вважається рідкісним, переважно осінньо-пролітним птахом Полісся [1, 23].

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Скопові — Pandionidae

Скопа (*Pandion haliaetus*). Цей рідкісний птах був помічений лише 6 разів, і тільки двічі — у гніздовий період (7.07.95 і 10.06.97 у м. Прип'ять). У чотирьох інших випадках — у серпні-вересні: 16.09.97 поблизу м. Прип'ять, 27.08.99 у заплаві на лівому березі поблизу залізничного моста, 06.09.99 поблизу с. Копачі, й у серпні 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища. Обережні оцінки статусу присутності скопи в ЗВ ґрунтуються на тому, що поодинокі кочові птахи — досить звичайне явище практично на всьому ареалі цього виду. Крім того, нам не доводилося спостерігати ані двох птахів одночасно, ані одного птаха тривалий час упродовж сезону. З іншого боку, майже заповідний режим, велика кількість водойм і достатня кількість придатних для гніздування скопи місць теоретично могли б сприяти тому, щоб вона загіздилася.

Родина Яструбові — Accipitridae

Родина яструбиних на території ЗВ може бути представлена 17 видами; лише кілька з них не було помічено жодного разу упродовж останніх десятиріч.

Осоїд (*Pernis apivorus*) можливо гніздовий, але нечисленний птах ЗВ. Одного птаха ми бачили 23.05.95 поблизу с. Красно, іншого — 23.06.98 у 7—8 км від Чернобиля у бік с. Корогод, пару — 12.05.99 в Старошепелицькому ЛВ (кв. 79, 80) і одного птаха (темна форма) — 13.06.2003 поблизу с. Опачичі. Припускають, що кілька пар цього виду також гніздяться в сусідньому ПоРЗ [17]. За даними В. П. Жежеріна [25], підлетки осоїдів були виявлені в Яковецькому лісництві ще в липні 1959 р.

Шуліка чорний (*Milvus migrans*). За даними В. П. Жежеріна [25], чисельність виду швидко почала скорочуватися ще в 50—60-х рр. ХХ ст., і на півночі Київської і Житомирської обл. він його не відмічав. Утім шуліка чорний вважається звичайним гніздовим птахом в Прип'ятському заповіднику Білорусі, і кілька разів його бачили в сусідньому ПоРЗ [1, 17]. Другий вид — шуліка рудий (*Milvus milvus*) — до 80-х років був досить звичайним у сусідніх районах Київської і Житомирської обл., особливо в лісах уздовж р. Тетерів [27]. Безпосередньо на території ЗВ його спостерігали лише одного разу — влітку 1991 р. біля с. Копачі [2]. Оскільки шуліка віддає перевагу старим високостовбурним листяним і мішаним лісам, це не виключає його гніздування і на деяких ділянках ЗВ.

Серед лунів найбільш звичайним є лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*). У гніздовий період він трапляється майже на всіх водоймах і вологих лугах ЗВ. За частотою зустрічей, можна припустити, що в ЗВ гніздиться 100—150 пар цього виду. Другий представник цього роду, гніздування якого в ЗВ доведено, — лунь лучний (*C. pygargus*). Його гніздо з чотирма пташенятами було знайдено на лузі поблизу ЧАЕС у травні-червні 1995 р. (Лельовське ЛВ, кв. 5). Крім того, він часто зустрічається на багатьох відкритих ділянках ЗВ. За частотою зустрічей, в ЗВ може гніздитися до 100 пар цього виду. Два останні види лунів — польовий (*C. cyaneus*) і степовий (*C. macrourus*) — не є характерними для Поліського регіону (місця їх мешкання розташовані набагато далі на південь і схід, у менш залісених регіонах), втім, зрідка про них надходять повідомлення. Так, луна польового вважають можливим на гніздуванні у сусідньому ПоРЗ [17], а в Прип'ятському заповіднику цей факт є доведеним [1]¹⁰. Свого часу надійшло дуже цікаве повідомлення, що наприкінці 80-х років на території ПоРЗ бачили різновікових птахів луна степового, і саме в гніздовий період [17]. Напевне, це винятковий випадок, але й в минулому степового луна знаходили в цьому регіоні: в липні 1925 р. біля с. Верхні Жари (В. В. Стачинський, 1928; цит. за: [24]) і в серпні 1925 р. поблизу с. Гдень (О. В. Федюшин, 1928; цит. за: [24]). Отже, останні два види можуть час від часу з'являтися і на території ЗВ, особливо на чорнобильських і корогодсько-іллінецьких перелогах.

Обидва види яструбів — яструб великий (*Accipiter gentilis*) і яструб малий (*A. nisus*) — на території ЗВ є звичайними гніздовими, осілими і взимку частково кочовими птахами. Загальна чисельність кожного виду, ймовірно, становить по кілька десятків пар, причому яструб малий потрапляє на очі частіше за великого. Одне жила гніздо великого яструба було знайдено в кв. 78 Старошепелицького ЛВ (20.04.2002, спілий сосняк, на березі на висоті 17 м), інше — в кв. 10 (01.05.2003, на сосні на висоті 15 м, у мішаному заплавному лісі). Гніздо малого яструба було виявлено в м. Прип'ять у 1995 р. (в сосняку, на висоті 7 м, невдовзі гніздо з пташенятами розорила лісова куниця). Канюки представлені двома видами — зимняком (*Buteo lagopus*) і канюком звичайним (*B. buteo*). І якщо перший буває в ЗВ лише взимку, під час зимових кочівель, то другий є одним із найзвичайніших ден-

¹⁰ Згадка в роботі [2] про те, що цей вид є в ЗВ, ніяк не була пояснена, тому нами вважається сумнівною.

них хижаків ЗВ: нам відомо понад 10 гнізд цього виду, а загальна гніздова чисельність, імовірно, становить щонайменше 100—150 пар.

Зміїд (*Circaetus gallicus*). Цього птаха нам доводилося реєструвати поблизу с. Зимовище 01.07.98 і 03.08.99 (09.07.2000 було ще одне невпевнене спостереження схожого на зміїда птаха), і в Новошепелицькому ЛВ (кв. 139) 08.07.2002. Крім того, в гніздовий період (травень-червень 2003 р.) ми його бачили кілька разів у кв. 111 і 112 Паришевського ЛВ. Щодо колишніх повідомлень, то у 1956 р. одне гніздо було виявлено поблизу с. Ладичичі, у 1960 р. — біля с. Городище (Д. М. Борзаківський; цит. за: [25]), а в 1985 р. — біля с. Вільча [38]. Припускають також, що птах гніздиться в ПоРЗ [17].

Орел-карлик (*Hieraetus pennatus*). Знахідки цього виду безпосередньо на території теперішньої ЗВ наразі не відомі, хоча впродовж ХХ-го ст. його відмічали трохи південніше (с. Катюжанка) і західніше (с. Листвин) [25, 27]. Крім того, в 70-х роках його двічі реєстрували на гніздуванні в Гомельській обл. Білорусі [37]. Оскільки орел-карлик віддає перевагу старим високостовбурним листяним і мішаним лісам, це не виключає його гніздування і на деяких ділянках ЗВ.

На території ЗВ, напевне, присутні обидва види підорликів — підорлик великий (*Aquila clanga*) і підорлик малий (*A. pomarina*). Загалом, і раніше [25, 38], і в останнє десятиріччя підорликів реєстрували в ЗВ неодноразово, проте визначення їхньої видової приналежності в польових умовах пов'язане з певними труднощами. Ще в 1985 р. у верхів'ях р. Вільча (тобто на території сучасної ЗВ) було знайдено 2 гнізда підорлика малого з яйцями [38]. Після аварії на ЧАЕС не було виявлено жодного гнізда, втім вивчення чучела птаха, добутого на території ЗВ в 1997—1998 рр., показало, що це саме підорлик малий (обставини добування невідомі, чучело мало відповідні морфометричні характеристики дзьоба і махів). Статус присутності підорлика великого залишається невизначеним, хоча в двох випадках ми спостерігали птахів схожих, на нашу думку, саме на цей вид. Так, поблизу с. Зимовище 12.07.2000 було помічено підорлика (злетів з дороги перед машиною), який мав виразно світліше надхвістя і темне загальне забарвлення; а 18.04.2002 у кв. 41 Старошепелицького ЛВ на ділянці старого сосново-дубового лісу знайдено жилає гніздо підорлика на 100-річній сосні, на висоті 8 м (щоб не турбувати птахів, гніздо не перевіряли); птах, що злетів, мав таке саме забарвлення. У 2003 р. це гніздо не заселялося. У кількох інших випадках спостережень нам не вдалося встановити видову приналежність підорликів: 1) пара птахів поблизу кв. 52 Паришевського ЛВ (вони там тримаються щороку; 12.06.97 спостерігали, як дорослий птах неодноразово впольовував щось на землі й відносив здобич в ліс); 2) один птах 22.05.99 у с. Рудьки; 3) один птах 22.04.2000 у кв. 177—178 Яковецького ЛВ; 4) один птах 21.04.2002 поблизу с. Старі Шепеличі; 5) березень-квітень 2005, кілька разів зустрічали птаха поблизу Янова, у самому центрі ЗВ; 6) 3.08.2005 поблизу с. Беньовка ширяв і голосно кричав одинокий птах; 7) 8.05.2006 знайдено було гніздо з дорослим птахом у Яковецькому ЛВ (кв. 150). Таким чином, чисельність підорликів (обох видів разом) у ЗВ може складати до 10 гніздових пар і більше. Взагалі на відміну від малого підорлика, який є самим чисельним орлом України, підорлик великий вважається дуже рідкісним птахом Полісся, і більш характерним для лісостепових регіонів України [170]. Більш того, в останній роботі можливість гніздування великих підорликів на півночі України взагалі підвергається сумніву. Між тим, в Прип'ятському заповіднику Білорусі відомі 2—3 пари підорлика великого і лише 1 — малого [1]. За результатами нещодавніх ретельних обліків на півночі Білорусі [158], було показано, що підорлик великий є стенотопний вид, який віддає перевагу розрідженим лісовим ділянкам з великими відкритими болотам. Такі угіддя існують і в Чорнобильській зоні.

Орел-беркут (*Aquila chrysaetos*). Статус присутності виду в ЗВ, як і у всьому Поліссі, не визначений. Якщо в Прип'ятському заповіднику було виявлено одну пару (гніздо не знайдено [1]), то в Поліському радіоекологічному заповіднику Білорусі беркута спостерігали лише в зимовий період [17]. Так само в зимовий період один птах був зареєстрований і в Поліському заповіднику України [159]. Інформація М. Габера [39], що в районі с. Лельов і Красне (тобто поряд із водоймою-охолоджувачем) він спостерігав беркутів у 1991—1992 рр. у гніздовий період, видається сумнівною. Скоріш за все, він спостерігав молодих орланів, які тримаються на цій ділянці з року в рік (див. нижче). Не виключено, що й ті птахи, які були помічені М. Габером на тому самому місці восени, теж були орланами, бо вони там тримаються круглий рік. Втім, появи літучих або зимово-кочових беркутів на території ЗВ не виключаються. Теоретично вони можуть тут і гніздитися, наприклад, у будь-яких старих лісах західної і північної частини Зони, проте це потребує додаткових досліджень.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*). У 50—60-х роках цей вид на території сучасної ЗВ не був зареєстрований, і найближчі місця його зустрічі були відомі лише поблизу Києва [25]. Утім, у 80-

х роках під час весняних прольотів у районі Київського водосховища відбувалося поступове зростання чисельності орланів [35]. Напевне, саме тому в 1992—2002 рр. на території ЗВ орлан уже був досить звичайним видом, його спостерігали впродовж всіх сезонів. У статті М. Н. Гаврилюка і В. М. Грищенко [36] представлені аналогічні дані. Проте більшість їх свідчить лише про можливість гніздування птахів, і лише одне гніздо було знайдене в 1992 р. поблизу с. Кошовка (на жаль, нам не вдалося знайти це гніздо). У квітні 2003 р. під час польових екскурсій нами було виявлене інше гніздо орлана (Лельовське ЛВ, кв. 10, у 4,5 км від найближчої великої водойми). Гніздо було розташоване в 100 м від узлісся старого соснового лісу, на вершині дерева (20 м). Судячи із зовнішнього вигляду, птахи там жили вже кілька років. У гнізді було одне пташеня, якого окільцювали 17.05.2003 у віці близько 1,5 міс. Взимку гніздо обвалилося і птахи його кинули. Проте у травні 2006 р. в тому самому кварталі, в 30 м від попереднього гнізда було знайдене нове недобудоване (птахи його не використовували), а в 100 м далі, майже на узліссі, жила гніздо з одним пташеням (його окільцювали 29.05.06). Крім того, ще одна гніздова ділянка виявлена в районі кварталів 18—21 Старошепелицького ЛВ: у 2002 і 2003 рр. там спостерігали пару дорослих птахів, які були надзвичайно стурбовані появою людини (втім, гніздо ще не знайдене). Нарешті, за неперевіреними даними, у кв. 20—22, 37—38 Опачицького ЛВ знаходяться два гнізда орлана, одне з яких використовується птахами кілька років поспіль (у тому числі, у 2003 р.). Значні скупчення орланів ми спостерігали неодноразово: 26.05.98 — 8 птахів (всі молоді) у заплаві на одному дереві поблизу с. Лельов, 2.06.98 — 12 птахів (розміром з орлана) одночасно в польоті над водоймою-охолоджувачем ЧАЕС. А, за повідомленням егерів «Чорнобильлісу», взимку 1998 р. на ополонці поблизу с. Зимовище трималося до 40 орланів (можливо там були і інші хижаки), що виловлювали задохлу рибу. За результатами кільцювання було виявлене, що в регіоні, в тому числі, тримаються і кочові птахи. Так, в серпні 2006 р. на ВО ЧАЕС було знайдено мертвого птаха, який в травні 2005 р. був окільцьований пташенятком поблизу Ігналінської АЕС в Литві. У ЗВ існує чимало місць, зручних для гніздування орланів. Кормові ресурси (риба, невелика дичина, падло) забезпечують птахів упродовж всього року. Тому, на нашу думку, у ЗВ можуть бути до 5 гніздових пар, тобто це може бути один з найбільших осередків гніздування орланів у всьому Подніпров'ї.

Родина Соколові — Falconidae

Родина соколових на території ЗВ може бути представлена шістьма видами. Найчисленніший серед них боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*). У гніздовий період його зустрічали майже на всіх відкритих і напіввідкритих ділянках ЗВ, гнізда знаходили як на вежах (червень 1998 р., с. Корогод), електростовпах (червень 1998 р., околиця Чорнобиля), так і на будинках (у м. Прип'ять в квіткових ящиках на балконах і в нішах горищ; у 1997 р. тільки на одному багатопверховому будинку було знайдено 3 жилих гнізда). З огляду на розміри площі придатних ділянок і частоту зустрічей птахів, є підстави для припущення, що гніздове населення виду може досягати 150—200 пар. На відміну від боривітра інші соколи або рідкісні, або лише ймовірні. Так, кібчика (*F. vespertinus*) реєстрували лише двічі: 11.04.91 у польоті в с. Новошепеличі, і 22.05.98 було знайдено пару птахів на дамбі посеред водойми-охолоджувача ЧАЕС (вони постійно трималися навколо високих опор високовольтної електролінії, це дає підставу вважати, що там було гніздо). Крім того, в оологічній колекції зоологічного музею Київського національного університету зберігається яйце кібчика, зібране в 1939 р. поблизу гирла Прип'яті [152]. Підсоколик великий (*F. subbuteo*) доводилося бачити лише тричі: 18.05.97 і 26.08.2000 поблизу с. Зимовище, та 16.10.2002 поблизу с. Копачі. У всіх випадках це були поодинокі птахи, що сиділи на стовпах. Цікаво, що результати наших спостережень знаходяться у суперечці з даними В. П. Жежеріна, який писав, що в 50-х роках на Поліссі не боривітер, а саме великий підсоколик був найчисленнішим соколком; натомість боривітер був украй рідкісним [25]. Утім, нині все навпаки, хоча гніздування великого підсоколика на території ЗВ теж не виключається, тим паче, що воно відоме і в Прип'ятському заповіднику [1], і передбачається в ПоРЗ [17].

Статус присутності ще трьох видів наразі не визначений.

Так, за даними Червоної книги України [31], балабан (*F. cherrug*) начебто гніздився в районі теперішньої Зони відчуження в період після 1970 р. (позначка на карті без пояснень), так само без пояснень він вказаний і на карті у виданні "Фауна України. Хижі птахи" [40]. Проте В. П. Жежерін, який власне міг отримати такі дані, в своїх дослідженнях у 50—60-х роках на території сучасної ЗВ балабана не знаходив [25]. Повідомлення про балабана за останні десятиріччя взагалі стосуються південних областей України. У зв'язку з тим, що сокіл дуже прив'язаний до свого кормового об'єкта — ховраха, а чисельність і ареал останнього швидко скорочуються, імовірність гніздування балабанів у

ЗВ здається невисокою. У білоруських заповідниках він теж не відмічений. Втім, це можливий, хоча і малоймовірний пролітний птах.

Багато десятиріч тому на Поліссі реєстрували і сапсана (*F. peregrinus*). Проте й у ті часи це був дуже рідкісний і, як правило, зимовий птах [25]. Втім, і пізніше його час від часу знаходили поблизу Києва і на Рівненщині [27]. Останні повідомлення стосуються випадків зустрічі сапсана в Києві вже в 90-х роках, причому як у гніздовий період, так і взимку [41]. Тобто є підстави вважати, що цей сокіл зрідка може залітати і на територію Чорнобильської зони.

Нарешті, відомо, що в серпні 1925 р. поблизу с. Верхні Жари (тобто в 10 км на схід від сучасної ЗВ) було добуто підсоколика малого (*F. columbarius*) [24]. І хоча теперішні найближчі місця його гніздування розташовані в північній частині Білорусі, напевне, слід очікувати, що в нашому регіоні він може бувати під час прольотів або на зимівлі. Наприклад, в Канівському заповіднику він є звичайним зимовим видом [151].

Ряд Куроподібні — Galliformes

Родина Тетерукові — Tetraonidae

З трьох видів тетерукових, що можуть мешкати на території ЗВ, наразі відсутні дані лише про глушця (*Tetrao urogallus*). У минулому це був звичайний осілий птах, але ще на початку ХХ ст. став рідкісним і до 60-х років практично щез [23, 24, 42, 43]. За даними 1959 р., його ще вважали звичайним в Яковецькому лісництві, але пізніше через зведення старих соснових лісів він зберігся лише в кв. 18, 34, 62 (по 2-3 виводки) (колишня нумерація кварталів за: [25]). Нині найближчі відомі місця мешкання глушців розташовані на захід від ЗВ, починаючи з півночі Житомирської обл., й уздовж всієї Прип'яті [31]. У Білорусі глушець є в північних районах Гомельської обл.; й, за усним повідомленням робітників Поліського радіоекологічного заповідника (В. С. Піскунова, листопад 2000 р.), він з'явився і там. Не виключено, що глушець уже живе в старих лісових масивах на заході ЗВ, але даних про це немає через відсутність відповідних обстежень. Угіддя ЗВ цілком відповідають потребам цього цінного птаха. На відміну від нього тетерук (*Lyrurus tetrix*), напевне, ніколи не щезав з цього регіону (В. П. Жежерін повідомляв про часті зустрічі птахів у Яковецькому лісництві й поблизу с. Новошепеличі в 40—50-х роках [25]), і зараз він є звичайним осілим птахом. За останнє десятиріччя чисельність його помітно зросла. Якщо за даними дослідників Інституту зоології НАНУ [44], у перші п'ять років після аварії токовища тетеруків реєструвалися переважно на лівому березі Прип'яті, в районі сіл Усів, Машево, Красно, то нині вони реєструються майже по всій Зоні: Ямпіль, Глинка, Стара Красниця, Річиця, Товстий Ліс, Старі Шепеличі, Копачі й, звичайно, на лівому березі р. Прип'ять. За нашими вибірковими підрахунками, густина токовищ на придатних ділянках навесні 2000 р. становила близько 0,6 шт./км² (по 3—7 птахів на кожному), що припускає загальну весняну чисельність виду щонайменше 1—1,5 тис. птахів. Зростанню чисельності сприяє не тільки відсутність тиску з боку людини, а й поширення розрідженої деревно-чагарникової рослинності по луках Зони. Втім, на відміну від повідомлень минулих десятиріч, авторам не доводилося бачити токовища із 20 і більше птахами, тобто вони, можливо, стали дрібнішими. Третій вид, орябок (*Tetrastes bonasia*) завжди розглядався як звичайний осілий, хоча і нечисленний птах Полісся [23, 24]. У Поліському лісгоспзасі у 1969 р. налічувалося до 500 орябків [25], а густина їх населення в Прип'ятському заповіднику в 1974—1975 рр. становила до 0,08—0,11 ос./га листяного (переважно дубового) лісу [45]. Очевидно, слід очікувати, що на території ЗВ цей вид має подібні показники чисельності. За післяаварійний період перше повідомлення про орябків надійшло від працівників Інституту зоології НАНУ (Г. М. Панов): їх зграйки бачили в лютому 1995 р. поблизу с. Корогод. Ми зустрічали птахів в багатьох місцях ЗВ: в Старошепелицькому ЛВ (кв. 150, 07.09.99, кв. 8 і 9, 30.04.03), Лельовському ЛВ (кв. 10, 04.06.03), в Яковецькому ЛВ (кв. 146, 157, липень 2000 р.; кв. 47, 7.05.06; кв. 149, 160, 8.05.06) і навіть у м. Прип'ять (25.07.06). У всіх випадках птахів було виявлено на відносно вогких ділянках широколистяних або мішаних лісів. Взагалі складається враження, що за останнє десятиріччя чисельність орябків зросла, що може бути пов'язане із загальним захарашенням лісів і підвищенням їх зволоженості.

Родина Фазанові — Phasianidae

У ЗВ водяться два види цієї родини: куріпка сіра (*Perdix perdix*) і перепілка (*Coturnix coturnix*) Обидва є звичайними гніздовими видами, однак куріпка численніша і зустрічається впродовж всього року: як на луках, так і в покинутих населених пунктах. Значних змін у її чисельності

впродовж останнього десятиріччя не спостерігалось. Перепілка зустрічається частіше на сухих перелогах, а на зволжених лугах вона рідкісна.

Ряд Журавлеподібні — Gruiformes

Родина Журавлеві — Gruidae

Журавель сірий (*Grus grus*). Відповідно до літературних даних, журавель завжди був звичайним видом цього регіону. За словами місцевих жителів, він тут гніздився і в 30-х роках ХХ-го ст. [25], а в 50-х їх постійно спостерігали в Яковецькому лісництві: кв. 57 (урочище «Зелений мох»), 44-45 (урочище «Масло»), 23, 30, 31 (урочище «Сива лоза»), 14, 15 (урочище «Вересоже гало») та в інших (колишня нумерація кварталів за: [25]). Більше всього журавлів трималося в урочищі «Топильне гало»: до 5 гніздових пар в одному кварталі (1959). Спостерігали птахів і біля с. Біла Сорока. Поте внаслідок інтенсивного освоєння заболочених земель гніздова група птахів напевно щезла. Втім, травнево-червневі обстеження 1985 р. виявили, що журавлі гніздяться на території Вільчанського (3—5 пар) і Грезельського (1 гніздо) лісництв, їх також спостерігали в Радинському і Яковецькому лісництвах, а також поблизу сіл Черевач та Ладижичі [46]. Те, що журавлі є на території ЗВ повідомляли вже в перші роки після аварії на ЧАЕС, проте лише у 1993 р. [44] і пізніше такі повідомлення стали підкріплюватися реєстрацією як самих гнізд (без конкретизації деталей), так і випадками зустрічей птахів у гніздовий період. Переважно такі факти стосувалися заболочених ділянок біля сіл Річиця і Товстий Ліс. Одне гніздо з дорослим птахом нами було помічено з гелікоптера посеред заболоченої місцевості північніше с. Буряківка в травні 1995 р. У тому самому районі ми спостерігали журавлів у польоті і в травні 1999 р., проте за результатами обстеження наприкінці квітня 2000 р. журавлів там не було. Крики журавлів було чути 8.05.06 з району заболочених кварталів 151, 152, 165 Яковецького ЛВ. У квітні 2002 р. пару журавлів було чути на південний захід від с. Старі Шепеличі в кв. 83-84, але це, напевне, були зальотні птахи. Так само в квітні-травні 2003 р. журавлів кілька разів бачили і чули на лугах між селами Копачі й Чистогалівка. У середині 90-х років крики журавлів у гніздовий період було чути і на лівому березі Прип'яті, на болотяних луках між селами Красно і Машеве. У середині квітня 2000 р. велику кількість журавлів було чути в 3—5 км на захід від Машеве, кілька — в 3 км на схід від с. Красно і ще кілька — східніше від с. Зимовище. Щорічно, упродовж усього весняно-літнього сезону, ми зустрічали птахів і на східній межі ЗВ, біля білоруського с. Гдень, що дає підставу шукати його гнізда в районі Старосільських підтоплених лісів. Не виключено, що журавлі є і в тих самих районах, де їх знаходили ще до 1986 р. Крім того, різні за величиною групи негніздових журавлів періодично спостерігають по всій території ЗВ. Припинення внаслідок аварії меліоративного освоєння земель спричинило їх повторне заболочення, тому сьогодні «журавлині» місця можна знайти практично по всій ЗВ, а частота зустрічей птахів свідчить про поступове зростання їх гніздового населення. На жаль, наразі це тільки непрямі експертні оцінки, тому що кількісних даних про розміри гніздового угруповання журавлів і саме виявлення нових гнізд поки що немає.

Родина Пастушкові — Rallidae

Пастушкові представлені в ЗВ шістьма видами. Про перший з них — пастушка (*Rallus aquaticus*) — наразі даних немає¹¹. Деркач (*Crex crex*), навпаки, є звичайний гніздовий вид, і зустрічається майже на всіх лугах і перелогах, включаючи і відповідні стації у покинутих населених пунктах. Наступні два види вирізняються доволі потайним способом життя. Погонича звичайного (*Porzana porzana*) ми лише кілька разів спостерігали в гніздовий період серед навколоводної рослинності, а мертвого погонича малого (*Porzana parva*) було знайдено на автодорозі поблизу с. Копачі (20.04.2000). Найкрупніший серед пастушкових — лиска (*Fulica atra*) — є звичайний, хоча і нечисленний гніздовий, проте численний пролітний птах ЗВ. У гніздовий період вона частіше трапляється у верхів'ях Київського водосховища, а на решті території — лише подекуди. На початку 90-х років найбільші скупчення лисок відмічали на риборозплідних водоймах поблизу с. Теремці: до 0,05 ос./га, хоча до аварії тут бувало до 3,1 ос./га [21]. За обліками на початку серпня 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища, лиски становили там понад 67% усіх нарахованих навколоводних птахів. Нарешті, курочка водяна (*Gallinula chloropus*) теж вважається звичайним гніздовим і перелітним птахом Полісся. У 1975 р. один екземпляр був добутий поблизу с. Страхолісся і зберігається в Зоологічному музеї ННПМ під № 28969/72 [33]. Її присутність у гніздовий період відмічена і в сусідньому ПоРЗ

¹¹ Свого часу М. С. Долбик повідомляв, що пастушок є звичайним птахом у багатьох районах Білорусі, що межують із територією сучасної ЗВ [24].

[17]. Неодноразово її реєстрували під час обліків у серпні 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища.

Родина Дрохвові — Otididae

Дрохва (*Otis tarda*). Не зважаючи на те, що цей птах є представником степових орнітокомплексів, у минулому він гніздився і на лугових ділянках лісостепової і півдня лісової зони, у тому числі і на Поліссі [42, 43]. Останні випадки появи дрохви у регіонах навколо сучасної ЗВ відомі з місцевості поблизу смт. Поліське в 1958 р. [25], а також у Поліському заповіднику України в 70-і роки [27]. Крім того, дрохва подекуди є і в Чернігівській обл., на сході [27]. Періодичні чутки про зустрічі птаха в ЗВ здаються сумнівними (хоча такі випадки і не виключаються). З одного боку, сучасний заповідний стан лугових і перелогових угідь ЗВ є сприятливим чинником для її гніздування. Проте швидкі процеси заліснення Зони значно скорочують площі придатних для дрохви територій. Певно і в минулому її гніздування на Поліссі було результатом не стільки її відносно високої загальної чисельності, скільки значного зведення лісів. Крім того, природне відновлення такого великого мисливського птаха нам здається малоімовірним. Для цього необхідно удатися до заходів зі штучної інтродукції виду.

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Лежневі — Burhinidae

Лежень (*Burhinus oediconemus*). За Червоною книгою України, цей вид є хоча і дуже рідкісним, проте звичайним мешканцем піщаних ділянок із розрідженою рослинністю вздовж Дніпра і Прип'яті. Ще на початку ХХ ст. його знаходили на гніздуванні поблизу Чорнобиля [47], на пісках, що на захід від р. Брагинка (В. В. Стачинський, 1929; цит. за: [42]) і поблизу Мозиря (О. В. Федюшин, 1929; цит. за: [24]). У 1983 р. його гніздування знов реєстрували в Брагинському р-ні Гомельської обл. (тобто поруч із теперішньою Зоною) [37]. За усім повідомленням співробітників Поліського радіоекологічного заповідника, лежень тримається там і зараз. Крім того, є повідомлення про гніздування лежня і на піщаних кучугурах в нижній течії Прип'яті [19]. Вперше і поки що єдиний раз ми бачили лежня 28.07.04 на лівобережній піщаній дамбі, що була намита вздовж Прип'яті після аварії (приблизно напроти с. Новошепеличі). Наявність великої кількості таких дамб вздовж всієї Прип'яті, особливо поблизу ЧАЕС і м. Прип'ять, створює сприятливі умови для гніздування цього виду і не виключено, що птахи там дійсно гніздяться.

Родина Куликосорокові — Haematopodidae

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) — звичайний, хоча і нечисленний гніздовий птах, якого часто можна зустріти як на берегах Прип'яті, так і на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС. Є він і у верхів'ях Київського водосховища. Оскільки заплаву Ужа поки що не обстежували, дані про його присутність вздовж цієї річки наразі відсутні, хоча це досить імовірно. Гнізда кулика-сороки були виявлені 26.05.98 на піщаному острові посеред розділювальної дамби водойми-охолоджувача. Причому за кількістю сполоханих дорослих птахів можна було припустити, що там одночасно гніздилося до 5 пар на площі близько 3-4 га. Також, пару куликів було виявлено 11.06.97 поблизу м. Прип'ять на піщаному плато (птахи були вкрай стурбовані появою людини). Частота зустрічей куликів-сорок дає змогу припустити, що в Зоні відчуження їх гніздиться кілька десятків пар. Можливо, спорудження захисних піщаних дамб уздовж Прип'яті зумовило сприятливий ефект і привабило куликів у цей регіон.

Родина Сивкові — Charadriidae

Родина сивкових на території ЗВ може бути представлена 26 видами. Як правило, це звичайні весняні або осінні мігранти, переважна більшість яких на території ЗВ й гніздиться.

Сивка морська (*Pluvialis squatarola*) вважається звичайним осінньо-пролітним видом [23], проте зграйку з 15 птахів ми спостерігали влітку (01.06.95) в польоті над м. Прип'ять. Звичайним пролітним птахом Полісся є й сивка звичайна (*Pluvialis apricaria*) [1, 23], проте, даних із території ЗВ поки що не було. Те саме можна сказати і про пісочника великого (*Charadrius hiaticula*), хоча він може бути і гніздовим. У 20-х роках минулого століття його неодноразово добували в літній період в Брагинському р-ні Гомельської обл. (А. В. Федюшин, 1928; В. В. Стачинський, 1928; цит. за: [24]). І в останні роки зграйки дорослих і молодих птахів неодноразово зустрічали на Дніпрі в 30 км на схід від Чорнобиля [171]. Інший пісочник — пісочник малий (*Charadrius dubius*), навпаки, є звичайним гніздовим, хоча і нечисленним птахом ЗВ, який тримається поблизу річок і водойми-охолоджувача ЧАЕС. Проте, трапляються і незвичайні місця гніздування: у червні 2003 р. ми знай-

шли його гніздо на заасфальтованому майданчику колишньої ферми в с. Весняне. На відміну від попередніх видів чайка (*Vanellus vanellus*) є сивкою, яка найчастіше потрапляє на очі. Він є звичайний як у гніздовий період, так і під час міграцій (причому на прольоті значно численніший). Тримається навколоводних лугових біотопів, де місцями утворює помітні гніздові скупчення, а на сухих лугах і перелогах рідкісний.

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Серед баранцевих на території ЗВ можливі 6 видів коловодників, але лише коловодник звичайний (*Tringa totanus*) є звичайним і на прольоті, і в гніздовий період. У сусідньому Поліському радіоекологічному заповіднику на відповідних ділянках густина його населення досягає 0,06 пар/га [17], а в Прип'ятському заповіднику — 0,3—5,0 пар/га. За нашими спостереженнями, останні величини ближчі до тих, що спостерігаються на окремих заплавах водоймах ЗВ. Коловодник лісовий (*T. ochropus*), напевно, є звичайним, хоча і не дуже численним гніздовим птахом ЗВ. Всі випадки його реєстрації припадали на лісові канали і річки: ділянка заболоченого вільхово-березового лісу в кв. 52 Паришевського ЛВ (30.05.2000), лісовий канал в Лельовському ЛВ (кв. 12-13, травень 2003 р.), лісові канали в Яковецькому ЛВ (кв. 88, 122, 8.05.06). Коловодник болотяний (*T. glareola*) на території регіону вважається звичайним пролітним і дуже нечисленним гніздовим птахом; а у Прип'ятському заповіднику він є рідкісним гніздовим [1]. У минулому (1939 р.) його виявляли на гніздуванні й поблизу с. Оташів (Данилович, 1940; цит. за: [25]). У останні роки його було відмічено лише одного разу — 28.04.98 на Семиходівському старикі, на околиці м. Прип'ять. Про решту баранцевих — коловодника чорного (*T. erythropus*), великого (*T. nebularia*) і ставкового (*T. stagnatilis*) — відомо лише те, що вони вважаються пролітними і, можливо, гніздовими птахами Полісся [1, 23, 24, 48], а безпосередніх їх спостережень на території ЗВ наразі не було. Найближчі відомі місця гніздування коловодника великого відомі з Поліського заповідника України [48], а ставкового — з Прип'ятського заповідника Білорусі [1].

Мородунка (*Xenus cinereus*), напевно, є звичайним, хоча і нечисленним птахом регіону. На гніздуванні її відмічали ще в 1926 р.: поблизу с. Лельов було знайдено не менше трьох пар мородунок і чотири — поблизу Чорнобиля [25]. В наших дослідженнях пара мородунок була виявлена 22.05.98 на дамбі посеред ВО ЧАЕС, і одного птаха спостерігали в серпні 2001 р. у верхів'ях Київського водосховища. Білоруські колеги вказують, що на території сусіднього Поліського радіоекологічного заповідника густина населення мородунок в гніздовий період досягає 0,01 ос./га [17], і 1,7—5,0 пар/га — на заплавах луках Прип'ятського заповідника [1].

Набережник (*Actitis hypoleucos*). За нашими даними, це звичайний у ЗВ птах, якого можна зустріти й у гніздовий період, і під час сезонних міграцій. Тримається на тих самих ділянках, що і коловодник звичайний, проте в помітно меншій кількості.

Брижач (*Philomachus pugnax*) вважається звичайним численним перелітним видом, який час від часу залишається на гніздування в різних регіонах Полісся [23, 49]. У Прип'ятському заповіднику це звичайний гніздовий птах: густина його населення там становить 2,8—3,6 пар/га [1]. Втім, на території ЗВ його ще не спостерігали.

На території ЗВ під час сезонних міграцій теоретично можуть бути і п'ять видів побережників [1, 23], однак їх теж ще не спостерігали. Це побережник малий (*Calidris minuta*), білохвостий (*C. temminckii*), білий (*C. alba*), червоногрудий (*C. ferruginea*) і чорногрудий (*C. alpina*). Останні два види вважаються найбільш численними. Крім того, відмічено гніздування пари чорногрудих побережників у Прип'ятському заповіднику в 1992 р. [1].

Баранець малий (*Lymnocyptes minimus*) вважається звичайним осіннім перелітним птахом Полісся і нечисленним на весняних прольотах [1, 23], утім, на території ЗВ наразі не спостерігався.

Баранець великий (*Gallinago media*) хоча і вважається звичайним пролітним птахом Полісся (а восени іноді й у значній кількості), та де-не-де гніздовим на лісових болотах [1, 23], однак на території ЗВ його ще не спостерігали. На відміну від нього баранець звичайний (*G. gallinago*) є дійсно самим звичайним гніздовим птахом. Зустрічається на всіх болотях і вогких луках ЗВ, а також у заболочених лісах. Місцями його чисельність відносно велика. За даними білоруських колег, на заплавах луках Прип'ятського заповідника вона становить 0,6—1,6 пар/га [1]. Напевно, такою самою вона є й у відповідних стаціях ЗВ.

Слуква (*Scolopax rusticola*) — звичайний гніздовий птах ЗВ. Неодноразово спостерігався у різних лісах і населених пунктах Зони. Проте дані щодо його чисельності наразі відсутні.

На території ЗВ можливі і два види кульонів: кульон великий (*Numenius arquata*) і середній (*N. phaeopus*). Перший є звичайним осінньо-пролітним і подекуди гніздовим птахом Полісся. Зокрема його знаходили в гніздовий період на болотах вздовж річки Брагинка (В. В. Стачинський, 1928; цит. за: [24]), крім того, нині він звичайно гніздиться в Прип'ятському заповіднику [1]. Кульон середній на Поліссі є рідкісним: і на прольотах, і на гніздуванні [1, 23]. На території ЗВ і той, і другий ще не спостерігалися.

Нарешті, останній місцевий представник цієї родини — грицик великий (*Limosa limosa*) є звичайним гніздовим і пролітним птахом ЗВ. Найчастіше ми його зустрічали на заплавах водоймах разом з іншими куликами і крячками, причому місцями він утворює помітні гніздові скупчення. Грицик відомий і на островах у гирлі Прип'яті [20].

Родина Дерихвостові — Glareolidae

Дерихвіст степовий (*Glareola nordmanni*). Це — представник південних степових орнітокомплексів, тобто він не характерний для Полісся. Проте наприкінці XIX і на початку XX ст., під час періодичних інвазій, він залітав далеко на північ, у тому числі й у район сучасної ЗВ [47]. Так, відповідно до цих даних, дорослих і молодих птахів добували в липні 1910 р. на лузі “поблизу хутора Гримового за 5 верст від Чорнобиля”. Зальоти періодично відбувалися і пізніше, оскільки в 60—70-х роках його виявляли і в районі Київського водосховища (В. Мельничук, 1967; цит. за [25]), і в Прип'ятському заповіднику [1]. Упродовж усього періоду після аварії цей вид на території ЗВ не спостерігався.

Родина Поморникові — Stercorariidae

Як відомо, представники цієї родини загалом не є характерними для Полісся, проте, за літературними даними [1, 23, 19], вони зрідка трапляються на осінніх прольотах. Це, зокрема, такі види, як: поморник середній (*Stercorarius pomarinus*), короткохвостий (*S. parasiticus*) і довгохвостий (*S. longicaudus*). На території ЗВ їх ще не бачили.

Родина Мартиніві — Laridae

На території ЗВ родина мартинів може бути представлена 5 мартинами і 7 крячками. Більшість з них є звичайними з весни до осені.

Мартин звичайний (*Larus ridibundus*) — звичайний, а місцями численний гніздовий птах. Буває в ЗВ і взимку. Гніздові колонії цього птаха були об'єктом тривалих досліджень на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС у перші роки після аварії. На той час (кінець 80-х) там гніздилося близько 2000 пар [21], але потім їх чисельність скоротилася в десятки разів, і нині там є лише невелика колонія близько 50 пар. Напевне, більшість гніздових колоній звичайного мартина знаходиться у верхів'ях Київського водосховища. Мартин малий (*L. minutus*), за нашими даними, теж звичайний, хоча і нечисленний гніздовий птах, який зустрічається на багатьох заплавах водоймах уздовж всієї Прип'яті. Гніздові колонії відомі лише з островів гирла Прип'яті [20]. Мартин жовтоногий (*L. cachinnans*) до появи Київського водосховища також був лише зальотним птахом. Перші невеличкі колонії з'явилися в гирлі Прип'яті наприкінці 80-х років [21]¹² і нині він є досить звичайним гніздовим птахом. На дамбі посеред водойми-охолоджувача ЧАЕС у травні 1998 р. було знайдено колонію із 35—40 пар, що розташувалися під деревами разом з колонією бакланів. Мартин чорнокрилий (*L. fuscus*) — це єдиний з наших мартинів, що буває на Поліссі лише під час прольотів [23, 24]. Ми його відмітили лише одного разу 06.05.97 на р. Прип'ять поблизу с. Новошепеличі. Мартин сизий (*L. canus*) колись був лише перелітним птахом регіону, але з появою Київського водосховища став тут звичайним гніздовим [20]. У межах ЗВ почав поширюватися вже після аварії на ЧАЕС, у 1987—1989 рр. [21] і зараз зустрічається по р. Прип'ять, на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС і у верхів'ях Київського водосховища, де, напевне, знаходиться більшість гніздових колоній.

З-поміж трьох видів болотних крячків, лише про крячка білощокого (*Chlidonias hybrida*) наразі немає жодних даних, однак він вважається рідкісним зальотним птахом Полісся [1, 23]. Два інших види в ЗВ є звичайними гніздовими: крячок білокрилий (*Ch. leucopterus*) і крячок чорний (*Ch. niger*). Обидва переважно тримаються заплавах водойм Прип'яті й верхів'ях Київського водосховища, хоча зустрічаються і на інших річках і озерно-болотних системах. Утворюють відносно великі, іноді мішані гніздові колонії (по кілька десятків пар). У всякому випадку, на заплавах водо-

¹² На той час цих птахів відносили до мартина сріблястого (*Larus argentatus*), але зараз, вважається, що сріблясті мартини є лише зальотними в Україні [18].

ймах центральної частини ЗВ крячок білокрилий є численнішим за чорного. Крячок річковий (*Sterna hirundo*) — звичайний гніздовий птах ЗВ, який переважно тримається заплавних водойм Прип'яті, водойми-охолоджувача ЧАЕС і верхів'я Київського водосховища. У перші роки після аварії на водоймі-охолоджувачі існувало кілька великих колоній крячка, які до теперішнього часу значно скоротилися (як і у мартіна озерного), і наразі там відома лише одна невеличка колонія (кілька десятків пар). Наприкінці 80-х років більшість гніздових колоній знаходилася у верхів'ях Київського водосховища (до 510 пар в 1989 р. [21]), можливо вони існують і досі. Другий крячок цього роду — крячок малий (*S. albifrons*) помітно поступається чисельністю попереднім видам, проте він також є звичайним гніздовим птахом ЗВ і зустрічається на тих самих водоймах. Його гніздові колонії відомі з островів гирла Прип'яті [20]. Нарешті, в ЗВ під час сезонних міграцій, або літніх кочівель зрідка можуть залітати крячки каспійський (*Hydroprogne caspia*) [171] і полярний (*Sterna paradisaea*) [23], однак у нас таких спостережень ще не було.

Ряд Голубоподібні — Columbiformes

Родина Голубові — Columbidae

Голубові в ЗВ представлені 5 видами, що належать до двох родів.

Припутень (*Columba palumbus*) — звичайний гніздовий птах, якого відносно часто можна побачити або почути у ЗВ (включаючи населені пункти), втім, конкретних даних щодо його чисельності ще немає. Його гнізда ми знаходили навіть у м. Прип'ять (1997 р.) на тополі біля багатопверхового будинку. Голуб-синяк (*C. oenas*) — теж звичайний гніздовий птах. Трапляється всюди, де є хоч якась деревна рослинність, і, за нашими спостереженнями, частіше за припутня. За оцінками 1959 р., у Яковецькому лісництві він був численним [25], восени там збиралися сотенні зграї синяків, у той час як поблизу с. Новошепеличі їх було мало. І зараз чисельність голуба в цьому районі становить не більше 0,015—0,03 пар/га; даних щодо його чисельності в лісових масивах наразі немає. Голуб сизий (*C. livia*). До аварії на Чорнобильській АЕС це був звичайний гніздовий і численний вид у майже всіх містах і селах [167]. За післяаварійні роки його чисельність різко скоротилася і до 1989 р. невеличкі гніздові зграї збереглися лише у містах Прип'ять, Чорнобиль і с. Іллінці, хоча для харчування вони регулярно відвідували зерносховища і ферми у багатьох селах ЗВ. Повідомлялося, що в 1987 р. навіть у м. Чорнобиль населення голубів характеризувалося низькими показниками розмноження, що призвело до невластивої зміни у віковій структурі популяції [145]. Низькі показники збереглися і до 1990 р. [167]. Всього на початку 90-х років у ЗВ було не більше 600—700 голубів цього виду. За нашими даними, невисока чисельність птахів існує і нині. У м. Прип'ять у 2003 р. було не більше 1—2 десятків птахів. До 2000 р. понад 100 голубів трималося на зерносховищі в с. Новошепеличі (де була невеличка експериментальна черета великої рогатої худоби). Кілька десятків птахів гніздиться на самій Чорнобильській АЕС, у тому числі у вентиляційних отворах аварійного енергоблоку [50]; кілька десятків — у будівлях колишнього рибгосподарства на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС; і ще кілька десятків пар залишилося в м. Чорнобиль. Всюди голуби трофічно пов'язані з людиною (зерносховища, смітники тощо). Не виключено, що зниження чисельності сизих голубів частково пов'язане із поширенням у колишніх населених пунктах куниць і яструбів (у зерносховищі с. Новошепеличі голуби були звичайним об'єктом полювання цих тварин).

Горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*) — звичайний гніздовий перелітний птах, за чисельністю, напевне, найчисленніший вид голубів у ЗВ. Особливо її багато в селах, містах і в листяних лісах (у м. Прип'ять, наприклад, 0,005—0,015 ос./га [51]). На відміну від неї горлиця садова (*St. decacoto*) останнім часом має невизначений статус. Незважаючи на те, що в 60—80-ті роки ця горлиця значно поширилася по всій Україні й була досить звичайним видом і поблизу Чорнобиля, за кілька років після Чорнобильської аварії вона майже зникла. Зальотних птахів ще кілька разів бачили на початку 90-х років у с. Новошепеличі. А останнє гніздування горлиць у м. Чорнобиль (токові польоти кількох пар) було відмічено у 1995 р. З того часу там не було навіть зальотних птахів. Не виключено, що в південних селах ЗВ, де збереглося невелике людське населення і господарювання, горлиці ще є, однак дані про те відсутні.

Ряд Зозулеподібні — Cuculiformes

Родина Зозулеві — Cuculidae

Зозуля (*Cuculus canorus*) — звичайний гніздовий перелітний птах, що трапляється по всій ЗВ, але даних щодо її чисельності немає. Утім, за загальними спостереженнями, стан гніздового населення доволі стабільний.

Ряд Совоподібні — Strigiformes

Родина Сипухові — Tytonidae

Сипуха (*Tyto alba*). На відміну від довоєнного часу, коли сипуха була досить звичайним птахом Київської обл. (у тому числі й на території теперішньої ЗВ) [52], у останні десятиріччя вона повністю щезла [31]. Нині доведені випадки гніздування сипухи відомі лише із західних областей України. А в Прип'ятському заповіднику Білорусі гніздування сипухи останній раз було відмічено в 1976 р. [1]. Напевне, у зв'язку зі значним скороченням ареалу імовірність появи сипухи в Зоні відчуження дуже мала.

Родина Совові — Strigidae

Родина совових на території ЗВ може бути представлена дев'ятьма видами.

Сова біла (*Nyctea scandiaca*). Ця велика сова є представником північних тундрових орнітокомплексів і на території ЗВ можлива лише як випадковий зальотний зимовий вид [19, 37]. Повідомлення про зустріч її на території ЗВ наразі немає.

Сова вухата (*Asio otus*). Це — звичайний гніздовий, осілий або зимово-кочовий вид ЗВ. Гнізд поки що не виявлено, проте шлюбні крики і лопотіння крил зареєстровані в містах Прип'ять і Чорнобиль (у Чорнобилі, напевне, гніздиться не менше 3 пар), а також — у с. Старі Шепеличі. Розміри населення не відомі. Сова болотяна (*A. flammeus*), напевне, має такий самий статус присутності, що і вухата сова, хоча ми її зустрічали лише двічі: удень 23.06.97 на перелозі поблизу с. Лельов, і на розрідженій лісовій ділянці в центрі Зони у квітні 2003 р. Також є повідомлення про спостереження цього виду на лузі поблизу с. Копачі на початку 90-х років [44]. Розміри населення також не відомі.

Пугач (*Bubo bubo*). За даними В. П. Жежеріна [25], у 50—60-х роках минулого століття це був дуже рідкісний птах, відомий з Яковецького лісництва (1959 р., 1 пара) і Дніпровсько-Прип'ятського мисливського господарства (1955 р., 1 пара). У 70-х роках пугач також був відмічений у лісових масивах вздовж річки Уж, між Іллінцями і Черевачем [27]. Можливо, і пізніше він мешкав по лісах сучасної Зони, але не був виявлений через відсутність відповідних обстежень. Як показали дослідження останнього часу, пугач є звичайним осілим, хоча і вкрай нечисленним, і, можливо, зимово-кочовим птахом ЗВ. Уперше після аварії на ЧАЕС його зустріли 27.03.01 у Паришевському ЛВ (кв. 109): птаха сполохнули з канами поблизу покинутих будівель. Причому працівники лісництва повідомили, що бачили пугача на цьому місці ще за 4 роки до того (1997 р.). Тобто є підстави вважати, що це був місцевий гніздовий птах. А 05.06.02 працівники ЧАЕС піймали 2-місячного птаха, який сидів на екскаваторі в 800 м на північ від 4-го енергоблоку. Він ще не літав, проте вже був здатний пересуватися пішки¹³. Місцевість, де його піймали, майже відкрита, з бідною трав'яною і чагарниковою рослинністю, проте там чимало занедбаних будівель, а в кількох сотнях метрів на схід починається надзаплавна тераса Прип'яті, по якій та по пониззю якої є чимало деревно-кущових заростей. Нарешті, в червні 2003 р. дорослого птаха сполохнули вдень у кв. 5 Лельовського ЛВ, тобто знов поруч з ЧАЕС. Можливо, цей птах мав безпосереднє родинне відношення до пташенятка, пійманого в 2002 р. Щодо мешкання пугача на сусідніх територіях, то даних з ПоРЗ Білорусі наразі немає, а в Прип'ятському заповіднику гніздиться близько 6 пар [1], є він і в Поліському заповіднику України [53]. За таких обставин, і беручи до уваги велику площу придатних угідь (старі ліси, безлюдні місцевості тощо), є підстави вважати, що на території ЗВ крім знайдених 2 гніздових ділянок може бути ще щонайменше 10 гніздових пар пугачів.

Статус присутності сичика-горобця (*Glaucidium passerinum*) на території ЗВ, так само, як і взагалі для української частини Полісся, поки що залишається невизначеним. Лише одного разу в 1934 р. він був зареєстрований у гніздовий період на півночі Житомирської обл. [27]. Однак у

¹³ Через два дні птаха передали в Київський зоопарк

Прип'ятському заповіднику Білорусі цей птах вважається нечисленним гніздовим і реєструвався неодноразово [1]. Під час сезонних кочівель зальоти сичика були відомі у багатьох областях України [31]. Крім того, як впливає з доволі неконкретного повідомлення С. М. Жили [53], цей вид начебто гніздиться і в Поліському заповіднику України. Певно, основною причиною невизначеності статусу є невеликі розміри птаха, його природна невисока чисельність, потайливість і брак відповідних обстежень лісових угідь регіону.

Сич хатній (*Athene noctua*), можливо, це звичайний осілий, хоча і нечисленний птах ЗВ. В. П. Жежерін відмічав його на гніздуванні ще в 1959 р. поблизу смт Поліське [25], а ми його спостерігали в м. Прип'ять 14.07.95 і в травні 1997 р.

Сич волохатий (*Aegolius funereus*). Наразі дані про цей вид відсутні, однак на території ЗВ він може бути як під час сезонних кочівель, так і на гніздівлі. Причин цьому кілька. По-перше, він неодноразово реєструвався у відлогах на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (лівий берег Київського водосховища) [30, 54]. Також, починаючи з 1977 р., він регулярно гніздиться в Овруцькому р-ні Житомирщини [55]; вказаний як нечисленний гніздовий вид у Поліському заповіднику України і є дуже рідкісним гніздовим птахом у Прип'ятському заповіднику Білорусі [53]. Крім того, гніздування сичів волохатих неодноразово реєстрували і на півночі Чернігівської і Сумської обл., у тому числі в Репкінському р-ні, що в 50 км на північний схід від ЗВ [56]. Автор останнього повідомлення звертає увагу на те, що сичі часто займають дупла жовни, яка й у Зоні відчуження є звичайним дятлом. Тобто є всі підстави очікувати, що сича волохатого з часом буде знайдено і на території ЗВ.

Сова сіра (*Strix aluco*) є найзвичайнішим осілим видом сов на території ЗВ. Гнізд поки що не знайдено, проте відомі місця тимчасового перебування в штучних сов'ятниках в центральній частині ЗВ і кинутих будівлях (Старошепелицьке лісництво, 2000—2005 рр.; с. Красне, 2006 р.), дупла в старих лісах Старошепелицького ЛВ (кв. 10, 2003 р.) і Яковецького ЛВ (кв. 122, 2006 р.), було також чути крики сов в лісових масивах поблизу сіл Річиця і Красно (квітень 2000 р.), Старі Шепеличі й Беньовка (квітень 2002 р.), в м. Чорнобиль (зима 2002 р.), залізнична станція Товстий Ліс (8.05.06), Яковецьке ЛВ (кв. 49, 7.05.06). Розміри населення наразі не відомі. Другий вид цього роду — сова бородасту (*Strix nebulosa*) — безпосередньо на території ЗВ ще не реєстрували, однак 05.04.01 її бачили вдень на придорожному стовпі поблизу білоруського с. Гдень (це в 3—6 км від східної границі ЗВ, особисте повідомлення С. А. Паскевича). Поза межами Зони вона гніздиться в Поліському заповіднику України (в 1985—1997 рр., до 2 гніздових пар щороку) [57, 58], за даними цього автора, випадки підвищеної скупченості особин сови бородастої бували під час зимових кочівель у Овруцькому р-ні Житомирщини, тобто поруч з ЗВ. Відоме її гніздування і в Прип'ятському заповіднику Білорусі (1980 р.) [1]. Отже, на території Зони відчуження бородаста сова дуже імовірний, у тому числі й гніздовий вид.

Ряд Серпокрильцеподібні — Apodiformes

Родина Серпокрильцеві — Apodidae

Серпокрилець чорний (*Apus apus*) — звичайний гніздовий перелітний птах ЗВ. Його гніздові колонії існують в м. Прип'ять, на Чорнобильській АЕС і в м. Чорнобиль. У перший рік після аварії було відмічено значне скорочення чисельності виду за рахунок масової гибелі, яке не відновилося і в 1989 р. (як вважалось через радіоактивне забруднення середовища) [167]. За спостереженнями цього автора, перші гніздові пари серпокрильців з'явилися лише в 1990 р., в містах Прип'ять і Чорнобиль, проте смертність пташенят була ще дуже високою (57%). За даними на другу половину 90-х років, цей вид вже був численним і звичайним [51]. Даних про гніздування серпокрильців у старих лісах наразі немає.

Ряд Дрімлюгоподібні — Caprimulgiformes

Родина Дрімлюгові — Caprimulgidae

У ЗВ родина представлена одним видом — дрімлюгою (*Caprimulgus europaeus*), який є звичайним гніздовим перелітним птахом і тримається переважно сухих, розріджених лісів. Іноді густота гніздового населення досягає 0,5 пар/га (як це було наприкінці 90-х років у районі «Рудий ліс» в центрі ЗВ).

Ряд Одудоподібні — *Upuriformes*

Родина Одудові — *Upuridae*

Одуд звичайний (*Upura epops*). На території регіону цей вид був і залишається хоча і нечисленним, проте звичайним гніздовим перелітним птахом. Трапляється всюди, у тому числі на проріджених ділянках лісових масивів.

Ряд Ракшеподібні — *Coraciiformes*

Родина Ракшеві — *Coraciidae*

Сиворакша (*Coracias garrulus*). Як повідомляли В. П. Жежерін [25] і М. С. Долбик [24], у 50-х роках минулого сторіччя це був звичайний, а місцями — відносно численний місцевий птах. Вирубка лісів сприяла його проникненню навіть углиб великих масивів. На ділянках Яковецького лісництва сиворакші становили до 0,63—2,96 % усіх облікованих птахів [25]. Однак нині статус присутності цього виду в ЗВ є невизначеним. У останні роки сиворакшу відмітили лише двічі: 20.05.97 у м. Прип'ять (пара птахів затіяла невелику бійку з боривітром, але більше їх там не бачили) і 02.06.04 поблизу Луб'янки (особисте повідомлення В. Скотта). Відсутність даних з території Зони може бути наслідком відомого загального скорочення чисельності виду [49], хоча не виключено, що сиворакша подекуди ще гніздиться в старих лісах ЗВ.

Родина Рибалочкові — *Alcedinidae*

Рибалочка (*Alcedo atthis*). У ЗВ це звичайний гніздовий нечисленний птах. Більшість гнізд, напевне, приурочені до високих понадзаплавних терасових підвищень правого берега Прип'яті (там найчастіше зустрічаються і гніздові нори, й самі птахи). В. П. Жежерін також повідомляв про присутність рибалочок у таких самих місцях ще в 50-х роках минулого століття [25].

Родина Бджолоїдкові — *Meropidae*

Бджолоїдка (*Merops apiaster*). До 2000 р. одна колонія птахів цього виду була відома між Чорнобилем і Лельвом, на обривистому надзаплавному терасовому підвищенні (до 20—30 пар). Проте, уже у 2002 р. там не було знайдено жодного гнізда або птаха. Бджолоїдки іноді зустрічаються на західних околицях Чорнобиля, поблизу сіл Копачі й Чистогалівка. Поточний стан гніздового угруповання не відомий. У минулому на території регіону бджолоїдки були також нечисленними і трималися виключно лесових островів із глинистими ярами [25].

Ряд Дятлоподібні — *Piciformes*

Родина Дятлові — *Picidae*

Родина дятлових може бути представлена дев'ятьма видами, присутність семи з них вже доведена.

Крутиголовка (*Jynx torquilla*). Це звичайний гніздовий перелітний птах, якого можна зустріти (або почути) майже всюди, де є дуплясті дерева, а також — у населених пунктах. Густина її населення у сприятливих умовах (наприклад, у м. Прип'ять) може досягати 0,015—0,03 ос./га.

Найбільший серед дятлів — жовна чорна (*Dryocopus martius*) на території ЗВ є звичайним осілим, хоча і нечисленним мешканцем лісів. Власних даних про розміри його населення у авторів немає, а В. П. Жежерін повідомляв [25], що за 8—10 годинну екскурсію можна зустріти 1-2 (іноді до 3-х) пар жовен. Однак видається, що на окремих ділянках ЗВ вони трапляються частіше.

Жовна сива (*Picus canus*) — єдиний з зелених дятлів, якого безумовно і багатократно можна побачити в ЗВ. Він є осілим, проте не дуже численним птахом, і, напевне, поступається за чисельністю чорній жовні. Його доводилося спостерігати всюди, де є листяні породи дерев (в тому числі і в населених пунктах). На відміну від нього, жовну зелену (*P. viridis*) ми ще не бачили. Проте є повідомлення про його присутність у сусідніх заповідниках Білорусі [1, 17]. Цікаво, що в минулому про співвідношення цих двох видів повідомляли зовсім інше. За обліками В. П. Жежеріна [25], у 50-х роках і в Яковецькому, і в Старошепелицькому лісництвах переважала саме жовна зелена. Про таке саме співвідношення в Гомельському і Річицькому Поліссі повідомляв і С. С. Стачинський (1929; цит. за [25]). З огляду на обережність обох видів (як правило вони не підпускають на відстань, достатню,

щоб роздивитися) та на певну схожість криків, ми не впевнені, що в окремих випадках не видавали помилково зелену жовну за сиву. Проте, відсутність інформації про жовну зелену може бути наслідком і загального скорочення чисельності виду скрізь у Європі [49].

Строкаті дятли можуть бути представлені п'ятьма видами. Серед них дятел звичайний (*Dendrocopos major*) є найбільш звичайним. Це осілий вид, що тримається скрізь по лісах, садах і лісосмугах. У сприятливих умовах густота його населення може становити до 1 пар/га. Про дятла сирійського (*D. syriacus*) можна сказати, що це відносно новий вид регіону. Останніми десятиріччями він поступово просувався з південного лісостепу на північ, і вже в 1980 р. був виявлений поблизу білоруського с. Комарін [37], а нині вважається рідкісним гніздовим птахом ПоРЗ [59]. У ЗВ ми його вперше виявили в м. Чорнобиль (29.05.04), а потім ще раз у тому самому місці через рік. Дятел середній (*D. medius*), так само, як і звичайний є осілим і зустрічається скрізь по лісам і садам ЗВ, проте помітно поступається йому за чисельністю. Дятел білоспинний (*D. leucotos*), як і зелена жовна, ще століття тому вважався дуже звичайним і поширеним, але вже в другій половині ХХ ст. повсюдно став рідкісним [49]. У Зоні відчуження він, напевне, є дуже нечисленним птахом. Ми його реєстрували лише тричі: 14.03.2000 у заболоченому вільхово-березовому лісі Паришевського ЛВ (кв. 52), 21.04.02 у такому самому за характером рослинності лісі в Старошепелицькому ЛВ (кв. 96), і 30.05.04 пару птахів було відловлено у 6 кв. Лельовського ЛВ. У Прип'ятському заповіднику він теж віддає перевагу старим вільховим лісам [1]. За даними В. П. Жежеріна [25], в 50—60-х роках минулого століття це також був рідкісний птах — 14.05.60 М. А. Воїнственський добув самку поблизу с. Вільчі. Останній місцевий дятел — дятел малий (*D. minor*) є звичайним, хоча і дуже нечисленним, осілим птахом переважно листяних лісів та садів Зони відчуження.

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Ластівкові — Hirundinidae

Всі представники цієї родини є звичайними гніздовими перелітними птахами ЗВ. В теперішній час колонії ластівки берегової (*Riparia riparia*) відомі в кількох місцях на р. Прип'ять, а також у 90-х роках одна колонія була безпосередньо на проммайданчику Чорнобильської АЕС. Це звичайний вид, хоча дані про чисельність відсутні. До 1986 р. на території сучасної ЗВ було відомо 12 великих і кілька дрібних колоній із загальною чисельністю до 4 тисяч птахів [167]. За даними цього автора, після аварії ластівки майже зникли і лише в червні 1990 р. живі колонії знову знайшли у Зоні, проте показники розмноження були дуже низькими. В подальшому передбачалося відновлення чисельності виду. Ластівка сільська (*Hirundo rustica*) селиться в усіх населених пунктах ЗВ. Зanedбаність і відкритість будинків і споруд значно розширили можливості для її гніздування (у м. Прип'ять — близько 0,1—3,3 ос./га [51]). У 1986—1990 рр. були відмічені значне скорочення чисельності виду і підвищена смертність дорослих птахів і пташенят, хоча в тих селах, де залишилися люди, чисельність птахів була майже такою, як за межами ЗВ [167]. За нашими спостереженнями, в останнє десятиріччя населення ластівок на території ЗВ характеризується відносно стабільними показниками, хоча, за результатами деяких досліджень, вони гірші ніж поза ЗВ [174, 175]. Слід також додати, що з причини відсутності діючих тваринних комплексів сільські ластівки вже не утворюють, як до аварії, значних гніздових скупчень у будівлях колишніх ферм. За нашими даними, лише ластівка міська (*Delichon urbica*) має певні ознаки скорочення чисельності. Зразу після аварії вона майже щезла і деяке зростання кількості колоній розпочалося лише у 1990 р. [167]. Утім, якщо в середині 90-х років у м. Прип'ять цей вид був представлений численними гніздовими колоніями (до 4,7 ос./га [51]), то вже в другій половині 90-х більшість відомих колоній щезла. Але, як і раніше, ластівка міська крім Прип'яті гніздиться і на Чорнобильській АЕС, і в м. Чорнобиль. Причини скорочення чисельності наразі невідомі.

Родина Жайворонкові — Alaudidae

З-поміж чотирьох можливих видів на території ЗВ найзвичайнішим є жайворонк польовий (*Alauda arvensis*). У великій кількості летить під час сезонних міграцій, особливо навесні. У гніздовий період є одним з видів-домінантів (а іноді й єдиним) в орнітокомплексах відкритих стацій. Жайворонк лісовий (*Lullula arborea*) теж є звичайним гніздовим і перелітним птахом регіону. Найчисленніший під час весняних прольотів, влітку тримається соснових і мішаних лісів. На відміну від попередніх видів посмітюха (*Galerida cristata*), напевне, є осілим і дуже нечисленним птахом ЗВ. В останнє десятиріччя його бачили лише одного разу взимку в м. Чорнобилі, але, можливо, він живе в

деяких населених пунктах півдня Зони, де ще ведеться господарювання. Нарешті, четвертий вид — жайворонок рогатий (*Eremophila alpestris*) як зимово-кочовий птах Полісся [1, 19] теж може залітати на територію ЗВ (наразі таких даних немає).

Родина Плискові — Motacillidae

На території ЗВ родина може бути представлена трьома щевриками і трьома плисками.

Серед щевриків найчисленнішим є щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), що не гніздиться лише на великих відкритих ділянках, позбавлених деревної рослинності. А в світлих лісах і населених пунктах він є одним із видів-домінантів (0,1—1,1 ос./га в м. Прип'ять [51]). Два інших види — щеврик польовий (*A. campestris*) і щеврик лучний (*A. pratensis*) — помітно нечисленні гніздові птахи, які де-не-де зустрічаються в ЗВ. Щеврик польовий був виявлений лише одного разу в м. Прип'ять (у травні 1995 р.). Також він гніздиться і на сусідніх білоруських територіях: у ПоРЗ [17] і в Прип'ятському заповіднику [1]. Тримається сухих лугов і перелогів. Щеврика лугового ми зустрічали двічі: у м. Прип'ять і на лузі поблизу с. Чистогалівка (у травні 1995 р.). Він також є в згаданих вище заповідниках. На відміну від щеврика польового тримається сирих лугов і боліт.

Два види плисок — жовта (*Motacilla flava*) та біла (*M. alba*) є звичайними гніздовими птахами ЗВ. Перша тримається переважно лугових ценозів, а друга є майже всюди, крім суцільних лісів і перезволожених ділянок. За чисельністю, плиска біла явно переважає і в деяких місцях відносно численна (в Прип'яті — 0,03—0,07 ос./га [51]). За спостереженнями Б. В. Сабіневського [167], її кількість значно зросла вже в перші роки після аварії. На території ЗВ ще можлива плиска жовтоголова (*M. citreola*), оскільки вона вважається рідкісним зальотним гніздовим птахом усєї території України [19], крім того в 1982 р. гніздилася в Прип'ятському заповіднику Білорусі [1]. Проте даних про неї наразі немає.

Родина Сорокопудові — Laniidae

Сорокопудові в ЗВ представлені трьома видами. Перший з них — сорокопуд терновий (*Lanius collurio*), є звичайним гніздовим птахом майже всієї території, крім суцільно лісових ділянок, а також — лугових, позбавлених чагарникової рослинності. За сприятливих умов є відносно численним: 0,03—0,07 ос./га в м. Прип'ять [51]. Тенденцій змін його чисельності наразі не виявлено. Другий, сорокопуд сірий (*L. excubitor*), хоча і вважається рідкісним гніздовим птахом центрального та західного Полісся [31], у Зоні відчуження є доволі звичайним, хоча і нечисленним. Дорослих і молодих птахів ми щороку зустрічаємо в 5—8 одних і тих самих місцях ЗВ, а саме: колишне с. Янів, луг поблизу с. Копачі, с. Стечанка, колишне стійбище в заплаві Прип'яті поблизу м. Чорнобиль, с. Кошовка, луг поблизу с. Зимовище, поблизу с. Машево та ін. Про гніздування сірих сорокопудів на території Зони повідомляли і раніше: поблизу с. Стара Красниця в 1988 р. [60]. Є всі підстави вважати, що сорокопуд сірий гніздиться і в інших місцях Зони, але за браком польових обстежень такі дані відсутні. Нарешті, сорокопуд чорнолобий (*L. minor*) теж є звичайним гніздовим птахом ЗВ, але помітно поступається за чисельністю сорокопуду терновому і тримається переважно вологих лугов з чагарниками і розрідженою деревною рослинністю. Цікаво, що багато років тому місцями це був навіть більш численний сорокопуд, ніж терновий (як, наприклад поблизу с. Верхні Жари в 1920-х роках [24]), проте впродовж наступних десятиріч намітилися тенденції до скорочення його чисельності й нині вже постало питання про занесення птаха до Червоної книги [49].

Родина Вивільгові — Oriolidae

Вивільга (*Oriolus oriolus*) — звичайний гніздовий, хоча і нечисленний вид. Віддає перевагу листяним і меншою мірою мішаним лісам, доволі звичайною є і в населених пунктах.

Родина Шпакові — Sturnidae

За нашими даними, єдиний представник цієї родини — шпак (*Sturnus vulgaris*), у ЗВ є звичайним гніздовим і перелітним птахом. За результатами попередніх досліджень [21, 167], в перші післяаварійні роки його чисельність значно скоротилася, а в 1989 р. гніздування шпаків у природних екоотопах не було відмічено зовсім. Проте, нині він тримається як населених пунктів (незалежно від наявності людей, як, наприклад, у м. Прип'ять — кілька сот пар), так і ділянок широколистяного лісу (наприклад, Старошепелицьке ЛВ, кв. 55, 88—90, Яковецьке ЛВ, кв. 150, 160). Шпака було виявлено на гніздуванні навіть на комунікаційних спорудах Чорнобильської АЕС (у 1995 р.) [50].

Родина Воронові — Corvidae

Родина воронових у ЗВ представлена 6 видами. Лише один з них — горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*) не є характерною для південного Полісся і буває тут лише під час зимових кочівель [19, 30, 54]. Ми її відмітили лише одного разу восени (17.10.2002) поблизу с. Старосілля. Решта видів — звичайні осілі або зимово-кочові. Сойка (*Garrulus glandarius*) трапляється всюди в лісах і садах ЗВ. Це нечисленний вид, але її неважко побачити або почути.¹⁴ Сорока (*Pica pica*) теж є звичайним птахом регіону, але тримається переважно деревно-чагарникових заростей лугів, перелогів і населених пунктів. Цікаво, що в першу половину 90-х років вона була доволі рідкісним птахом на центральних ділянках ЗВ, натомість на решті території була абсолютно звичайною, а подекуди і відносно численною (м. Чорнобиль). Причини цієї різниці так і не з'ясовані. Останніми роками вона знов стала звичайним мешканцем центру Зони.

Галка (*Corvus monedula*) — нечисленний осілий птах ЗВ, що гніздиться в спорудах Чорнобильської АЕС і в будинках м. Чорнобиль. На решті території, певно, є лише залітною. Під час зимово-весняних міграцій вона постійний і доволі численний супутник грачиних зграй. Можливо, що після евакуації людей чисельність і поширення галки значно скоротилися. Грак (*C. frugilegus*). За літературними даними [167], до аварії на території сучасної Зони існувало близько 10 великих і 25 дрібних колоній граків загальною чисельністю до 30 тисяч птахів. У перші ж роки після аварії більшість колоній зникло, в 1988—1990 рр. сформувалася лише одна колонія в м. Чорнобиль (435 гнізд), і друга — десь на півдні ЗВ. Невеличка колонія з 70 пар граків певний час існувала і в м. Прип'ять. Головними чинниками, які викликали зникнення граків у більшості пунктів ЗВ і формування останніх колоній у Чорнобилі і Прип'яті, Б. В. Сабіневський вважав припинення обробки земель і наявність харчових смітників у місцях концентрування вахтового персоналу [167]. Напевне, саме скорочення чисельності людей, що працюють в ЗВ, призвело до остаточного зникнення гніздових граків. У 1997—1998 рр. щезла колонія в м. Прип'ять, а пізніше те саме сталося й з колонією граків у м. Чорнобиль: упродовж 90-х років вона поступово зменшувалася, розділилася на 5 менших за розмірами колоній (до 30—70 гнізд) і в 2003 р. припинила своє існування. На початку XXI ст. у ЗВ залишалася лише невелика колонія граків десь поблизу Чорнобильської АЕС. Проте під час весняних міграцій територією ЗВ пролітають численні зграї граків. Ворона сіра (*C. cornix*) є звичайним осілим видом, найбільш численним у заплавах екоітопах і у верхів'ях Київського водосховища (кількісні дані відсутні). На решті території ЗВ ми зустрічали лише поодиноких птахів. В осінньо-зимовий період вони частіше зустрічаються у складі невеличких зграй. Нарешті, крук (*C. corax*) є звичайним осілим птахом і зустрічається майже на всій території Зони. Як правило, він дуже нечисленний, але на смітниках побутових відходів (поблизу с. Лельов) круки скупчуються в значній кількості (іноді до 50—100 птахів).

Родина Воловоочкові — Troglodytidae

Волове очко (*Troglodytes troglodytes*) — за нашими даними, звичайний, але нечисленний гніздовий птах Зони відчуження. Іноді трапляється і взимку. Тримається захаращених лісових заростей, малинників, ожинників і буреломів. Поки що був виявлений лише в заплавах лісових стаціях. Тенденцій зміни чисельності не виявлено.

Родина Омелюхові — Bombycillidae

Омелюх (*Bombicilla garrulus*) — на території ЗВ це звичайний численний зимово-кочовий вид. Тенденцій зміни чисельності не виявлено.

Родина Кропив'янкові — Sylviidae

На території ЗВ ця родина може бути представлена 19 видами, що належать до 5 родів. Переважна більшість є звичайними у гніздовий період дрібними мешканцями деревно-чагарникових або очеретяних заростей.

Рід *Locustella* ареалогічно може бути представлений трьома видами: кобилочка солов'їна (*L. luscinioides*), річкова (*L. fluviatilis*) і кобилочка-цвіркун (*L. naevia*). Раніше повідомлялося, що солов'їну кобилочку добували в 1924 р. на р. Брагинка (А. В. Федюшин, 1928; цит. за: [24]). Ми піймали двох птахів цього виду на оз. Азбучин у червні 2005 р. Кобилочку річкову ми спостерігали в с.

¹⁴ В. П. Жежерін повідомляв, що за 8—10 годинну екскурсію він налічував не більше 2 сойок [25]. Напевне, це залежить від типу лісів. Наприклад, у березово-соснових масивах Яковецького ЛВ це дійсно рідкісний вид (спостереження травня 2006 р.), проте в населених пунктах, дібровах і мішаних стиглих лісах з дубом її можна побачити або почути щонайменше кожні півгодини.

Новошепеличі (14.05.95), і одного разу піймали на оз. Азбучин (29.06.05). Що ж до кобилочки-цвіркуна, то хоча вона вважається самим звичайним серед місцевих кобилочок видом, проте ми її ще не ловили.

З-поміж шістьох видів очеретянок наразі є дані лише про три види. Найбільш звичайною і численною, напевне, слід вважати очеретянку лучну (*Acrocephalus schoenobaenus*). Вона трапляється вздовж заплавних водойм, на меліоративних системах, болотах — всюди, де є навколводна рослинність. Наприклад, на заплавному лузі навколо Семиходівського старика (м. Прип'ять) густота співаючих птахів складає 0,3—0,8 ос./га. У тому самому районі одного разу (07.06.95) ми піймали і окільцювали очеретянку чагарникову (*A. palustris*). Більше даних у нас немає, але її вважають звичайним гніздовим птахом сусіднього Поліського радіоекологічного заповідника [17] і Полісся взагалі [24]. Нарешті, звичайним, хоча і не дуже численним гніздовим птахом є очеретянка велика (*A. arundinaceus*). Її часто можна почути в очеретяних і чагарникових заростях на водоймах ЗВ. Наступні три види ми жодного разу не реєстрували, у зв'язку із складністю їх дистанційної ідентифікації і відсутністю відповідних досліджень (обстежень, відловів). Між тим, за даними інших авторів [62, 63], очеретянка прудка (*A. paludicola*) гніздиться на захід від ЗВ, у верхів'ях р. Прип'ять, та на схід, у Чернігівській обл., віддаючи перевагу невисоким осоковим та очеретяним заростям. Такі стації в Зоні відчуження ще не обстежували. Ареалогічно тут можлива і ставкова очеретянка (*A. scirpaceus*). Вона є нечисленним гніздовим птахом Прип'ятського заповідника [1] і в 1920-х роках її добували на р. Брагинка (А. В. Федюшин, 1928; цит. за: [24]). Нарешті, з огляду на літературні дані [19], припускаємо, що на територію ЗВ можливі зальоти і очеретянки садової (*A. dumetorum*).

Берестянка звичайна (*Hippolais icterina*) є звичайним гніздовим, місцями численним птахом ЗВ. Тримається переважно листяних і мішаних лісів, населених пунктів і деревної рослинності вздовж водойм. Густота населення птахів, наприклад, у м. Прип'ять становить від 0,08 до 1,5 ос./га.

Рід кропив'янок (*Sylvia*) у ЗВ представлений 5 видами. Серед деревної рослинності домінує кропив'янка чорноголова (*S. atricapilla*). Наприклад, у м. Прип'ять густота її населення досягає 0,3 ос./га. За В. П. Жежеріним [25], вона віддає перевагу заростям листяної рослинності (діброви, сади). На достатньо відкритих місцях із чагарниковою рослинністю найчисленнішим з-поміж кропив'янок є кропив'янка сіра (*S. communis*). У м. Прип'ять густота її населення досягає 0,1—1,6 ос./га. Проте, в суцільних лісах та на лугах, позбавлених чагарникової рослинності, вона майже відсутня. Три інші види є менш чисельними. Кропив'янок рябогруду (*S. nisoria*) і садову (*S. borin*) ми спостерігали тільки містах Прип'ять (до 0,3 ос./га), Чорнобиль, а також ловили у заростях поблизу оз. Азбучин (червень 2005 р.) і ВО ЧАЕС (червень 2006 р.). До речі, це збігається з думкою В. П. Жежеріна [25], що ці види віддають перевагу рослинності на ділянках з багатими ґрунтами, яких у ЗВ дуже мало. Кропив'янку прудку (*S. curruca*) ми теж реєстрували в порівняно невеликій кількості місць: міста Прип'ять, Чорнобиль, поблизу с. Лельов, на дамбі водойми-охолоджувача ЧАЕС, поблизу с. Річиця, — і всюди то були одиничні знахідки птахів.

Про трьох видів вівчариків — ковалика (*Phylloscopus collybita*), весняного (*Ph. trochilus*) і жовтобрового (*Ph. sibilatrix*) — можна сказати, що вони є самими звичайними фоновими видами садів і лісів ЗВ. Під час весняних міграцій вони особливо численні. Даних щодо густоти їх населення в лісах у нас немає (у м. Прип'ять вона становить — 0,2—0,4 і 0,2—0,7 ос./га у вівчарика весняного і вівчарика жовтобрового відповідно, а ковалик там є рідкісним). За даними В. П. Жежеріна [25], найчисленнішим серед вівчариків на Поліссі є жовтобровий, хоча він віддає перевагу сосновим світлим лісам; ковалик, навпаки, віддає перевагу дібровам і ненабагато поступається йому за чисельністю; а вівчарик весняний є нечисленним і переважно тримається розрідженої деревно-чагарникової рослинності. Про четвертий вид — вівчарика зеленого (*Ph. trochiloides*) донедавна було лише відомо, що він є рідкісним залітним птахом північних областей України [49, 64—66]. Втім, одного разу ми його знайшли і в Зоні відчуження: 30.05.2000 в Паришевському ЛВ (кв. 41), ділянка дубово-березового лісу. Цікаво, що того ж літа (19.06.2000) вівчарик зелений був виявлений і в 50 км на схід, поблизу м. Славутич, на ділянці сосново-березового чорничникового лісу. В обох випадках його було визначено за піснею і загальним забарвленням.

Родина Золотомушкові — Regulidae

Один вид цієї родини — золотомушка жовточуба (*Regulus regulus*) — є звичайним лісовим зимовим птахом ЗВ, часто буває у мішаних пташиних зграйках. Що ж до його гніздування, то воно не виключене, оскільки відомо, що він гніздиться як у Прип'ятському заповіднику Білорусі [1], так і в

інших місцях Полісся, де є ялинові ліси [24]¹⁵. Статус присутності другого можливого виду — золотомушки червоночубої (*R. ignicapillus* (Temm.)) — наразі не визначений. Доведені місця його гніздування в Україні відомі тільки в Карпатах і Криму [67]. Подекуди він буває лише під час прольотів. А на Доманівському острові на Київському водосховищі (тобто неподалік теперішньої Зони відчуження) у травні 1971 р. було відловлено співаючого самця, у якого були добре розвинені сім'яники [68]. У сусідніх білоруських заповідниках цей вид не відомий.

Родина Мухоловкові — *Muscicapidae*

Родина мухоловкових на території ЗВ представлена 8 родами і 15 видами. Більшість з них є звичайними гніздовими, а також численними прольотними птахами.

З-поміж мухоловок найбільш звичайними є мухоловка сіра (*Muscicapa striata*) і мухоловка строката (*Ficedula hypoleuca*). Як правило, вони мають відносно невисоку чисельність, але в сприятливих стаціях можуть бути і доволі численними. Наприклад, в м. Прип'ять густота населення сірої мухоловки місцями становить до 0,2—0,4 ос./га. Щодо мухоловки строкатої, то вона віддає перевагу широколистяним або мішаним лісам із дуплистими деревами, крім того, охоче селиться в штучних гніздових ящиках. У Зоні відчуження ще можуть гніздитися мухоловка білошия (*F. albicollis*) і мухоловка мала (*F. parva*). Перша, хоча і вважається нетиповою для нашого регіону [19], однак була виявлена в м. Прип'ять (співаючий самець, у травні 1995 р.), в заплавному мішаному лісі в Старошепелицькому ЛВ, кв. 10 (01.05.03), і був пійманий самець у Старошепелицькому ЛВ (кв. 150) у червні 2005 р. Крім того, в 1930 р. її знаходив А.В. Федюшин у Хойницькому р-ні Гомельської обл. (цит. за: [24]). Про гніздування мухоловки малої раніше повідомляв В. П. Жежерін [25]: у липні 1959 р. одну пару птахів було знайдено поблизу с. Вільча (екз. № 20466/100 із того району, добутий 19.07.59, зберігається в колекції ЗМ ННПМ [150]). Відомо також, що вона є рідкісним гніздовим птахом і Прип'ятського заповідника, і Полісся взагалі [1, 24]. Проте за останнє десятиріччя її не знаходили.

Трав'янка лучна (*Saxicola rubetra*) є звичайним представником орнітокомплексів лугових і перелогових ділянок, втім буває й у покинутих населених пунктах. У нас немає даних щодо його чисельності на лугах, а в м. Прип'ять вона становить 0,03—0,07 ос./га [51].

Кам'янка звичайна (*Oenanthe oenanthe*). Її, як правило, можна зустріти в усіх населених пунктах ЗВ, на Чорнобильській АЕС, і іноді — на лугах. Всюди її чисельність дуже невисока.

Горихвістка звичайна (*Phoenicurus phoenicurus*) найчастіше зустрічається в стиглих мішаних і листяних лісах, проте є і в населених пунктах ЗВ. Ніде не буває численною. Другий вид, горихвістка чорна (*Ph. ochruros*), навпаки, тримається переважно населених пунктів (як покинутих, так і жилих), де є доволі звичайним видом (у м. Прип'ять — 0,35 ос./га [51]). Крім того, вона гніздиться і серед промислових комплексів Чорнобильської АЕС [50]. Але іноді ми її виявляли і серед лісових масивів. За даними В. П. Жежеріна [25], горихвістка чорна (як західний, гірський вид) ще в 50-х роках поступово витісняла горихвістку звичайну з усіх населених пунктів, і вже тоді переважала її за чисельністю. Очевидно, нині їх співвідношення і взаємовідносини стали збалансованими.

Вільшанка (*Erithacus rubecula*) в гніздовий період тримається садів і мішаних або листяних лісів, присутня у всіх населених пунктах. У зв'язку із заростанням останніх, напевне, стала там триматися в більшій кількості (0,15—0,8 ос./га в м. Прип'ять [51]).

Соловейко східний (*Luscinia luscinia*). Тримається переважно заплавлених кущових заростей і населених пунктів, рідше — листяних лісів. Як і малинка, частіше став зустрічатися в м. Прип'ять (до 0,2—0,7 ос./га [51]), що пов'язано із заростанням міста і відсутністю людини та синантропних хижих тварин (кішок, собак, пацюків). Синьошийка (*L. svecica*). Її чисельність, напевне, дуже невисока, хоча відповідних місць для її проживання (сирі луки, болота, меліоративні системи, зарості навколоводної рослинності) в ЗВ вистачає. Ми спостерігали її двічі: у квітні 2000 р. між селами Красно і Машево, і в червні 2003 р. поблизу с. Куповате. У 70-х роках її добували поблизу с. Діброва, на р. Уж (екз. №25455/1 у колекції ЗМ ННПМ [150]).

З-поміж дроздів дрізд чорний (*Turdus merula*), напевне, найчисленніший на території ЗВ. Зустрічається і в гніздовий період, і під час сезонних міграцій. Гніздиться майже всюди, де є деревна рослинність, у тому числі в населених пунктах, в сприятливих умовах має відносно велику чисельність (у м. Прип'ять — 0,1—0,6 ос./га [51]). За даними В. П. Жежеріна [25], віддає перевагу дібровам

¹⁵ Невеликі за площею ялинові насадження існують і на території ЗВ.

і особливо вільшаникам. Чикотень (*T. pilaris*) також має відносно високу чисельність, але гніздиться не всюди, а переважно в населених пунктах і місцевостях із розрідженою деревною рослинністю. Він також є звичайним зимово-кочовим птахом. На відміну від інших дроздів чикотень, як правило, утворює помітні гніздові скупчення (у м. Прип'ять до 200—250 пар). Дрізд білобровий (*T. iliacus*) є хоча і звичайним, але нечисленним птахом лісів і населених пунктів ЗВ, у 50-х роках минулого століття ще був рідкісним [25]. Не виключено, що останнім часом він став частіше гніздитися в населених пунктах, як і інші птахи лісового комплексу. Дрізд співочий (*T. philomelos*), напевно, другий за чисельністю після дрозда чорного, але так само гніздиться всюди, де є деревна рослинність, і теж віддає перевагу листяним заростям. Не виключено, що останнім часом він став частіше гніздитися в населених пунктах, як і інші птахи лісового комплексу. Нарешті, дрізд-омелюх (*T. viscivorus*) є нечисленним гніздовим і пролітним птахом ЗВ. Трапляється в багатьох лісових масивах і населених пунктах (однак, за даними В. П. Жежеріна [25], віддає перевагу старим сосновим лісам).

Родина Суторові — Paradoxornithidae

Представниця цієї родини — синиця вусата (*Panurus biarmicus*) — до другої половини ХХ ст. переважно жила в плавнях степових регіонів України, а на Поліссі її добували лише іноді (цит. за: [25]). Ймовірно, лише з появою системи Дніпровських водосховищ вона остаточно просунулася далеко на північ, впритул до гирла Прип'яті [3, 61]. Безпосередньо на території Зони відчуження синицю вусату ще не реєстрували, хоча не виключено, що вона все ж таки гніздиться у верхів'ях Київського водосховища.

Родина Довгохвостосиницеві — Aegithalidae

Синиця довгохвоста (*Aegithalos caudatus*). У Зоні відчуження це звичайний осілий та зимово-кочовий вид. У гніздовий період тримається переважно сирих листяних лісів (вільшаників), відома з багатьох ділянок Зони відчуження. У цілому є нечисленним видом, але конкретні дані щодо чисельності та тенденцій її зміни відсутні.

Родина Синицеві — Paridae

Ремез (*Remiz pendulinus*) — звичайний, хоча і дуже нечисленний гніздовий вид. Ми знаходили його гнізда лише двічі: поблизу с. Паришев (1999 р.) і в заплаві р. Уж поблизу Чорнобиля (2000 р.). Ймовірно він більш поширений, хоча і не виключено, що відсутність повідомлень є наслідком загального скорочення чисельності виду [69].

До цієї родини належить і 6 представників з роду *Parus*. Всі вони є звичайними осілими та зимово-кочовими птахами ЗВ. Синиця блакитна (*P. caeruleus*) — є майже в усіх лісах, але віддає перевагу листяним [25], відносно численний вид. Синиця чубата (*P. cristatus*) — звичайний нечисленний мешканець соснових і мішаних лісів. Гаїчка-пухляк (*P. montanus*) зустрічається в борах і суборах ЗВ, однак всюди нечисленна. Гаїчка болотяна (*P. palustris*) теж є нечисленним і широко розповсюдженим лісовим видом, що, як правило, уникає сухих соснових лісів. Те саме можна сказати і про синицю чорну (*P. ater*). Цікаво, що в 50—60-х роках минулого століття вона вважалася рідкісним птахом, що гніздиться на Поліссі [24], а безпосередньо на території сучасної ЗВ її знайдено не було [25]. Порівняно з попередніми видами синиця велика (*P. major*) є безумовним видом-домінантом. Трапляється всюди, крім перелогів і лугов, позбавлених деревної рослинності, і є звичайним мешканцем штучних гніздових ящиків. Тривалий час після аварії на ЧАЕС синиця велика була об'єктом радіоекологічних і радіобіологічних досліджень разом із мухоловкою строкатою [21, 44]. Густота гніздового населення великої синиці у 90-х роках у м. Прип'ять становила 0,2—0,5 ос./га [51], проте даних щодо її чисельності в лісах у нас немає.

Родина Повзиківі — Sittidae

Повзик (*Sitta europaea*) — звичайний нечисленний осілий птах, що, як правило, мешкає на ділянках старого листяного лісу, особливо в дібровах. Значно рідше трапляється в старих мішаних лісах або в садах. Даних щодо його чисельності у нас немає.

Родина Підкоришникові — Certhiidae

Підкоришник звичайний (*Certhia familiaris*) — теж звичайний нечисленний осілий птах ЗВ. Трапляється в усіх типах лісів і в садах. Даних щодо його чисельності у нас немає.

Родина Горобцеві — Passeridae

Ця родина в Зоні відчуження представлена двома видами горобців. Обидва є звичайними, осілими і, як правило, живуть поруч з людиною. Горобець хатній (*Passer domesticus*) тримається виключно міст Прип'ять і Чорнобиль і значно поступається за чисельністю польовому горобцю. Очевидно, його чисельність значно скоротилася саме після евакуації людей, так само, як і в ПоРЗ [17]. Горобець польовий (*P. montanus*) є і більш численним, і більш поширеним видом. Ми знаходили його і в містах, і в селах, на Чорнобильській АЕС та на інших промислових об'єктах ЗВ, іноді він зустрічається поза межами населених пунктів. У м. Прип'ять в середині 90-х років густина його гніздового населення становила 0,2—0,6 пар/га. Між тим пізніше чисельність горобців стала скорочуватися, що, можливо, пов'язане з поступовим скороченням присутності людини у місті.

Родина В'юркові — Fringillidae

В'юркові на території ЗВ представлені 13 видами; більшість з них не тільки тут гніздяться, а й бувають узимку.

З-поміж них зяблик (*Fringilla coelebs*) безумовно самий численний птах Полісся: і на прольоті, і в гніздовий період (узимку рідкісний). Але він гніздиться лише в лісах, садах, лісосмугах та в населених пунктах. Наприклад, густина населення зябликів в гніздовий період у м. Прип'ять становить 0,64 пар/га (іноді до 1,8 пар/га). В'юрка (*F. montifringilla*), який вважається звичайним перелітним або зимово-кочовим видом [1, 19], ми спостерігали лише одного разу: 19.04.2002 великі пролітні зграйки трималися деякий час у сосновому лісі поблизу с. Старі Шепеличі.

Останніми десятиріччями на півночі Київської обл. став гніздитися і щедрик (*Serinus serinus*). Принаймні, в 50-60-х роках минулого століття його ще тут не було [25]. Відомо, що вид має тенденцію до поступового просування із заходу на схід України [19]. На території ЗВ це все ще дуже рідкісний вид: за нашими даними, у м. Прип'ять щороку гніздиться кілька пар (у м. Славутич в 50 км на схід їх вже біля 10-20 пар).

Чиж (*Spinus spinus*) є досить звичайним птахом у зимовий період, проте чи гніздиться він у ЗВ наразі невідомо. Ми його спостерігали лише наприкінці квітня, однак, у сусідньому ПоРЗ його розглядають як вид, що гніздиться [17]¹⁶. Крім того, за даними В. П. Жежеріна [25], чижів по кілька особин на день відмічали і поблизу с. Вільча в липні 1959 р., і поблизу с. Старі Шепеличі (екз. № 20440/79 у колекції ЗМ ННПМ [150]). Отже, можливо, що він гніздиться в окремих місцях ЗВ.

Зеленяк (*Chloris chloris*) віддає перевагу розрідженим листяним або мішаним лісам, узліссям, садам, деревно-чагарниковій рослинності лугов і перелогів, і буває тут лише в гніздовий період. Густина його населення, ймовірно, не перевищує 0,2-0,5 пар/га навіть у найсприятливіших для гніздування місцях.

Щиглик (*Carduelis carduelis*), навпаки, буває не тільки влітку, а й зимою, причому під час перелітних і взимку може утворювати досить великі зграйки. На гніздівлі тримається переважно розрідженої деревної рослинності, садів і населених пунктів (у м. Прип'ять — 0,2—0,4 ос./га).

Ще один звичайний, хоча і нечисленний вид — коноплянка (*Acanthis cannabina*), яка і гніздиться тут, і буває під час зимових кочівель. Тримається переважно розріджених листяних і мішаних лісів, узлісь, садів та деревно-кущової рослинності перелогів і лугов.

Чечевицю (*Carpodacus erythrinus*) нам бачити не доводилося, хоча вона вважається гніздовим птахом Полісся [19, 25] і, починаючи з 1995 р., регулярно гніздиться в ПоРЗ [17, 59]. Крім того, ще в травні 1971 р. двох птахів було добуто поблизу с. Діброва (екз. № 25550/95, 25549/94 у колекції ЗМ ННПМ [150]).

Звичайним зимово-кочовим птахом ЗВ є снігур (*Pyrrhula pyrrhula*). З жовтня по квітень їх зграйки можна часто побачити в населених пунктах і листяних лісах. В сусідньому Поліському радіо-екологічному заповіднику снігурів згадують серед птахів, що потрапили до обліків в гніздовий період, проте не вказують [17], чи гніздилися вони, чи ні. Ми теж кілька разів зустрічали снігурів на початку травня (Яковецьке ЛВ, 2006 р.), але так і не виявили, що вони там робили у цей сезон.

Звичайним гніздовим, перелітним і зрідка зимуючим видом ЗВ є і костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Він віддає перевагу широколистяним лісам і садам (в м. Прип'ять — 0,15—0,3 ос./га).

¹⁶ Чижів було також виявлено в травні 2002 р. в 50 км на схід від Зони, поблизу м. Славутич.

Нарешті, останні три види — чечітка звичайна (*Acanthis flammea*), шишкар сосновий (*Loxia pytyopsittacus*) і шишкар ялиновий (*Loxia curvirostra*) — на території ЗВ нами ще не виявлені. Проте, їх вважають зимово-залітними птахами цієї території України [19], а сосновий шишкар — ще й рідкісний гніздовий вид у Прип'ятському заповіднику [1].

Родина Вівсянкові — *Emberizidae*

На території ЗВ родина вівсянкових теоретично може бути представлена сьома видами. Насамперед, це птахи роду *Emberiza*.

Просянка (*Emberiza calandra*). Зона відчуження знаходиться на північній межі видового ареалу [19, 70]. У 50—60-х роках просянку на цій території не знаходили [25], проте М. С. Долбик повідомляв [24], що на території Білорусі вона зрідка гніздиться у всіх районах, що прилягають до території сучасної ЗВ. Ми її виявляли двічі: 19.04.95 у с. Новошепеличі й 08.06.95 у м. Прип'ять. На відміну від неї вівсянка звичайна (*E. citrinella*) є самим звичайним гніздовим, численним перелітним та нечисленним зимово-кочовим птахом. Тримається узлісь, розріджених лісів, деревно-кущових заростей лугів і перелогів. Звичайний вид і в населених пунктах (у гніздовий період у м. Прип'ять — 0,2—0,3 пар/га). Ще один звичайний у ЗВ вид — вівсянка очеретяна (*E. schoeniclus*). Трапляється всюди в чагарникових, очеретяних та інших заростях навколо водойм і на сирих луках (на лузі поблизу м. Прип'ять — до 0,2 пар/га) та, як правило, не дуже численна. Наступний вид вівсянок — вівсянку лучну (*E. aureola*) — можна внести до списку можливих у ЗВ птахів, оскільки вона гніздиться в окремих місцях півночі Чернігівської обл., й іноді залітає в інші місця [49]. У ЗВ також гніздиться вівсянка садова (*E. hortulana*), дуже рідкісна і відома лише в м. Прип'ять, де щороку гніздиться 1-2 пари. До речі, В. П. Жежерін повідомляв [25], що в 50—60-х роках на півночі Київської обл. вівсянки садової взагалі не було, хоча М. С. Долбик, навпаки, вважав її звичайним, хоча і нечисленним птахом Полісся [24].

Ще два види вівсянкових — подорожник лапландський (*Calcarius lapponicus*) і пуночка (*Plectrophenax nivalis*) — хоча гніздяться лише на півночі Євразії, але взимку зрідка залітають на територію України [19] і Полісся зокрема [1, 24]. Через майже повну відсутність зимових обліків ці види (як і решта інших зимових видів) на території ЗВ поки що не відомі.

Загальні тенденції розвитку орнітофауни

Отже, як випливає з наведених вище даних, фауна птахів, що гніздяться та/або зимують у Чорнобильській зоні, або бувають тут під час сезонних міграцій, є досить різноманітною. Вона представлена 18 рядами, 53 родинами і 253 видами усіх екологічних комплексів, можливих у регіоні (табл. 2.9). За складом вона майже повністю збігається з фауною птахів Прип'ятського заповідника [1]. Порівняно менша частка навколородних та хижих птахів, виявлених у ЗВ, напевне, є наслідком браку відповідних досліджень, і після їх проведення може бути збільшена. Крім того, слід зауважити, що орнітокомплекси регіону ще перебувають у стані поступових змін, обумовлених сукцесійними трансформаціями біотопів і тривалим розвитком внутрішньовидових процесів та міжвидових взаємовідносин.

Так, у перші роки після аварії дослідники спостерігали різкі флуктуації видового та чисельного складу авіфауни і, за станом на 1993—1995 рр., констатували навіть про виразне збіднення деяких орнітокомплексів [21, 44, 167]. Насамперед це торкнулося синантропних видів птахів, хоча, за нашими багаторічними даними, торкнулося не всіх і не призвело до повного зникнення більшості. Лише у повністю «мертвих» селах за 20 років після аварії крім ластівки сільської, плиски білої і горихвістки чорної майже ніяких синантропних видів не залишилося. У тих пунктах, де працюють і живуть люди, є всі відповідні види. Однак, процес зменшення частки синантропних видів триває. Як було зазначено вище, у 1997—1998 рр. припинила своє існування колонія граків у м. Прип'ять, у 2003 р. — у Чорнобилі. Гніздування горлиці кільчастої у м. Чорнобиль останній раз спостерігалось у 1995 р. Лелека білий, за двома винятками, гніздиться тільки у населених пунктах, де є люди. Решта видів або майже не змінили свою чисельність і поширеність, або навіть характеризуються помітним зростанням населення. Як випливає з досліджень перших років після аварії [167], процес поступового відновлення і зростання чисельності більшості видів розпочався десь приблизно у 1989—1990 роках.

Яскраві приклади поступового поширення птахів по території Зони відчуження являють такі види, як: тетерук, лелека чорний, кулик-сорока, орлан-білохвіст, журавель сірий тощо.

Таблиця 2.9. Загальний склад фауни птахів Зони відчуження за статусом їх присутності *

Ряд	Статус присутності виду							Усього видів
	?	0	1	2	3	4	5	
1. Гагароподібні	1		1					2
2. Пірникозоподібні	3			1		1		5
3. Пеліканоподібні	2					1		3
4. Лелекоподібні	2		1	1	3	2		9
5. Гусеподібні	4	2	5	2	8	4		25
6. Соколоподібні	5	3	2	6	4	4		24
7. Куроподібні		1			1	3		5
8. Журавлеподібні	1	1			5	1		8
9. Сивкоподібні	21	1	4	3	8	5	2	44
10. Голубоподібні				1	4			5
11. Зозулеподібні					1			1
12. Совоподібні	4	1		3	2			10
13. Серпокрильцеподібні						1		1
14. Дрімлюгоподібні					1			1
15. Одудоподібні					1			1
16. Ракшоподібні			1		2			3
17. Дятлоподібні	1		1	1	4	2		9
18. Горобцеподібні	12	2	8	8	29	30	8	97
Усього	56	11	23	26	73	54	10	253
Із них:								
у Червоній книзі України	15	8	3	4	7			35
у Бернському списку [6]	43	8	17	18	47	32	6	171

* Примітка:

? — даних про вид з території ЗВ поки що не було, проте це ареалогічно можливий вид;

0 — існують літературні повідомлення про знахідку виду в період до 1986 р., після ще не виявлявся;

1 — відома одна знахідка;

2 — відомі окремі знахідки;

3 — вид звичайний, нечисленний;

4 — вид звичайний, відносно численний;

5 — вид звичайний, численний.

Зміни чисельності населення окремих видів спричинені не стільки місцевими природними трансформаціями, скільки більш загальними екологічними та популяційними процесами. Так, внаслідок виникнення системи Дніпровських водосховищ продовжується поступове розширення гніздового ареалу баклану великого, чепури, мартинів жовтоногого і сивого, вусатої синиці. Продовжується поширення на схід щеврика і на північ — дятла сирійського. Зникнення сови сипухи, відсутність даних про гніздування скопи або сиворакші навряд чи можна пояснити невідповідністю місцевих умов до їх біологічних потреб, тут діють якісь інші, загальновидові причини.

Слід зазначити, що такий великий регіон із низьким рівнем неспокою може давати притулок не тільки великим і відомим птахам, як ті, що були згадані вище, а й дрібним, проте не менш цікавим і рідкісним. Наприклад, у останні десятиріччя в Україні повсюдно зникають жовна зелений, дятел білоспинний, ремез, скорочується популяція очеретянки прудкої [49, 63, 69, 71]. Чорнобильська зона має всі умови для підтримання існування таких видів.

Проте здичавіння великого регіону навряд чи зможе забезпечити природне відтворення деяких зниклих або дуже рідкісних видів. Так, видається сумнівною можливість відтворення гніздового населення дрохви: це зумовлене поступовим залісненням всієї території Зони і підірваною здатністю цього виду до поширення. Практично те саме можна сказати про сокола балабана, додавши, що в Чорнобильській зоні відсутні його звичайні об'єкти полювання — ховрахи.

І все ж таки в умовах майже заповідного режиму орнітофауна Зони відчуження розвивається у напрямі природного збагачення, зростання частки птахів деревно-кущового і лісового комплексів на фоні зменшення частки синантропних видів. Автори цього огляду покладають великі сподівання, що більшість тих видів, які нині розглядаються лише як теоретично можливі, в найближчому майбутньому будуть дійсно виявлені на території Зони, у тому числі — на гніздуванні. Це стосується, передусім, нічних та денних хижих птахів, а також цілої низки птахів водно-болотяних комплексів.

2.8. “Червонокнижні” представники місцевої авіфауни

Серед місцевих видів хребетних тварин це найбільш представницька група «червонокнижників». Вона охоплює 37 видів, 9 рядів, 19 родин і 31 рід (табл. 2.10, 2.11). Наразі зареєстровано лише 13 видів, проте, оскільки значна частина території і нині залишається майже не дослідженою, є всі підстави для очікування нових знахідок. Детальний опис наявної інформації по кожному з “червонокнижних” видів наведено вище.

Цінність місцевої авіфауни полягає й у тому, що більше половини її складу підлягає охороні за Бернською конвенцією 1979 р. [6]. Крім того, оскільки Чорнобильська зона розташована на перехресті великих міграційних шляхів, що йдуть уздовж Дніпра і Прип'яті, й під час сезонних прольотів і кочівель її перетинають понад 210 видів птахів (у тому числі рідкісні), усі вони разом і шляхи їх міграції підпадають під охоронну дію Боннської конвенції 1979 р. [141].

Таблиця 2.10. Видовий склад фауни «червонокнижних» птахів ЗВ

№ пор.	Вид	Категорія за ЧКУ-94	Статус присутності *
1.	Пелікан рожевий	II	?
2.	Пелікан кучерявий	II	?
3.	Лелека чорний	II	3
4.	Огар	II	?
5.	Чернь білоока	II	0
6.	Гоголь	III	3
7.	Крех середній	II	?
8.	Скопа	III	2
9.	Шуліка рудий	I	1
10.	Орлан-білохвіст	II	3
11.	Орел-карлик	I	?
12.	Підорлик великий	III	?
13.	Підорлик малий	III	3
14.	Орел-беркут	III	?
15.	Змієїд	III	2
16.	Лунь польовий	I	?
17.	Лунь степовий	I	?
18.	Балабан	III	0
19.	Сапсан	II	0
20.	Глушець	II	0
21.	Журавель сірий	II	3

№ пор.	Вид	Категорія за ЧКУ-94	Статус присутності *
22.	Дрохва	II	0
23.	Лежень	III	1
24.	Кулик-сорока	III	3
25.	Коловодник ставковий	II	?
26.	Кульон великий	II	?
27.	Кульон середній	II	?
28.	Дерихвіст степовий	I	0

Закінчення табл. 2.10

№ пор.	Вид	Категорія за ЧКУ-94	Статус присутності *
29.	Крячок каспійський	III	?
30.	Сипуха	II	0
31.	Пугач	II	2
32.	Сич волохатий	IV	?
33.	Сичик-горобець	IV	?
34.	Сова бородата	III	?
35.	Сорокопуд сірий	IV	3
36.	Очеретянка прудка	III	?
37.	Золотомушка червоночуба	IV	0

* Примітка: як в таблиці 2.9

Таблиця 2.11. Таксономічне багатство фауни «червонокнижних» птахів на території ЗВ

Ряди	Кількість родин	Кількість родів	Кількість видів
1. Anseriformes	1	4	4
2. Charadriiformes	5	6	7
3. Ciconiiformes	1	1	1
4. Falconiformes	3	8	12
5. Galliformes	1	1	1
6. Gruiformes	2	2	2
7. Passeriformes	3	3	3
8. Pelecaniformes	1	1	2
9. Strigiformes	2	5	5
Усього:	19	31	37

2.9. Клас Ссавці — Mammalia ¹⁷

Фауна ссавців Зони відчуження ареалогічно може бути представлена приблизно 73 видами, що належать до 8 рядів і 20 родин. На сьогодні доведено існування 49 видів. З-поміж них, три звичайних види — ондатра, американський тхір і енот — є адвентивними, інтродукованими у різні періоди ХХ ст. Ще два види — зубр і кінь Пржевальського — були завезені в 1998 р. Якщо перший і водився у цьому регіоні в давнину, то другий вважається географічним вікаріатом і екологічним аналогом дикого коня тарпана, який водився у лісовій зоні Європи у давнину [128, 129].

Упродовж всіх років після аварії дослідження ссавців на території ЗВ були у крайній недостатності. З-поміж відомих зоологічних праць існують лише окремі публікації стосовно дрібних ссавців [74, 75, 101], роботи загально фауністичного плану [99, 119, 178] та стосовно окремих мисливських і рідкісних тварин [76, 128, 176, 177, 181, 182]. Певну кількість інформації можна отримати в матеріалах досліджень на сусідній з ЗВ території ПоРЗ [17, 100, 147, 160, 161], та у звітах Інституту зоології НАНУ [44] і ДСНВП «Екоцентр» (та його попередника ЧОНТЦМД). Інші публікації, як правило, торкалися питань радіобіології або радіоекології найбільш звичайних видів ссавців. Нижче наведено огляд всієї доступної інформації.

Ряд Їжакоподібні — Erinaceiformes

У ЗВ цей ряд представлений тільки двома родинами і двома видами.

Родина Їжаківі — Erinaceidae

Їжаки роду *Erinaceus* регулярно трапляються на багатьох ділянках ЗВ і в деяких випадках були виловлені. Імовірно вони належать до виду їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*) [77]. Проте, оскільки каріологічної ідентифікації їжаків ми не проводили, питання потребує додаткового вивчення. До того ж на сьогодні ще немає повної впевненості у відсутності європейського їжака в Україні [72].

Родина Кротові — Talpidae

Кріт європейський (*Talpa europaea*) був виловлений лише в двох пунктах ЗВ, і в одному пункті були знайдені рештки крота в совиних пелетках, проте про характер його поширення можна судити за знахідками кротовин. Вони зустрічаються практично повсюдно (ми їх не виявляли лише на голих, позбавлених усякої рослинності пісках і на перезволожених лугах, рідкісні вони й у містах), тому цей вид можна охарактеризувати як звичайний і поширений.

Раніше опубліковану указівку про існування на території ЗВ звичайної хохулі (*Desmana moschata*) [22] ми вважаємо помилковою, оскільки всі випадки знахідок, розведення й інтродукції хохулі відомі тільки у східних і північно-східних областях України [79, 81, 179]. Усний же переказ В. А. Гайченком (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ) чийогось повідомлення, що в перші роки після аварії на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС начебто була випадково піймана і відпущена назад одна особина хохулі, здається сумнівним, оскільки ні до, ні після згаданого випадку цей вид ніким не спостерігався і не відловлювався не тільки в ЗВ, але й за сотні кілометрів навкруги.

Ряд Мідицеподібні — Soriciformes

Ряд Мідицеподібних у ЗВ може бути представлений однією родиною і 7 видами. Нині наявність лише 6 видів не викликає ніяких сумнівів. Причому їх відносна чисельність і поширеність істотно різняться.

Родина Мідицеві — Soricidae

Білозубка мала (*Crocidura suaveolens*) за весь післяаварійний період потрапила у пастки двічі: у 1989 р. поблизу с. Копачі [74], і в 2001 р. поблизу м. Чорнобиль. Крім того, у 2001 і 2003 рр. мертвих звірків знаходили у трьохповерховому будинку в м. Чорнобиль. Ці знахідки і візуальні спостереження свідчать про те, що білозубка має виразні прояви синантропізації. Цікаво, що, за «Фауною

¹⁷ Таксономічні назви наведені відповідно публікацій [72, 73] і матеріалів Теріологічної школи України (<http://www.terioshkola.org.ua/ua/fauna.htm>).

України» [79], цей вид живе південніше, в зонах Лісостепу і Степу, і найближчі місця, де його виявили розташовані південніше р. Тетерів.

Даних про присутність у регіоні білозубки білочеревої (*Crocidura leucodon*) наразі немає. У минулому цей вид зустрічався в багатьох районах Житомирської обл. і далі на захід Полісся [79], і навіть частіше, ніж білозубка мала. У Київській обл. білозубку білочереву знаходили лише в місцевостях на південь від р. Тетерів. Оскільки, обидва види білозубки, очевидно, уникають болотистих місцевостей, найбільш можливими ділянками їх пошуку могли б бути височини в центральній і західній частинах ЗВ. Саме на таких ділянках і було піймано білозубку малу.

Рясоніжка велика (*Neomys fodiens*) є нечисленним звичайним видом. У 4 із 5 випадків її відловили на лугових ділянках біля водойм і лише одного разу — в лісовому масиві. У ЗВ може бути і рясоніжка маленька (*N. anomalus*), цей звірок відомий у більшості областей Правобережної України [31], можливо він уникає стандартних пасток, тоді як у совиних пелетках реєструвався доволі часто [78].

Мідиця мала (*Sorex minutus*) — звичайний у ЗВ представник землерийок, хоча в пастки потрапляє не дуже часто. У всіх випадках траплялася в деревно-чагарникових стаціях із добре розвинутою підстилкою. Причому переважна більшість звірків були піймані в 1998 р. під час піку чисельності мідиць малих за весь період спостережень. Найбільш звичайною і домінуючою серед землерийок є мідиця звичайна (*S. araneus*). У найсприятливіших для неї ділянках і в періоди підйому чисельності її відносна чисельність сягає до 2—5 осіб на 100 пастко-діб. Вона не потрапляла до пасток лише на сухих лугових ділянках у період травневих відловів.

Через відсутність достатньо переконливих аргументів на користь існування на території України мідиці середньої (*Sorex caecutiens*) її навряд чи варто розглядати як можливий вид Чорнобильської зони (хоча, на думку І. В. Загороднюка [80], вона може бути на півночі Полісся України).

Ряд Лиликоподібні — Vespertilioniformes

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Фауна кажанів за представництвом теоретично може бути другою після гризунів (17—19 видів). Проте це — найменш досліджена група ссавців, що передусім пов'язано з труднощами їх добування та спостереження. Завдяки руху із вивчення та охорони кажанів, який піднявся останніми роками в Європі, зараз з'явилася можливість досить упевнено припустити, які з видів мешкають на території ЗВ. Результати цього огляду ґрунтуються переважно на літературних даних і незначній кількості власних досліджень. Крім того, в 2000—2006 рр. під час досліджень кажанів було використано ультразвуковий детектор Pettersson D 200, що дав змогу виявити присутність окремих видів за характером ультразвукової сонації.

Рід нічниць *Myotis* у ЗВ може бути представлений п'ятьма-шістьма видами, проте даних про їх присутність на території Зони наразі немає. Нічниця велика (*Myotis myotis*) — перелітний вид, найближчі знахідки якого відомі з території Білорусі, з центрального поліського регіону [82]. За тією самою інформацією нічниця в'їчаста (*M. nattereri*) також відома з поліського регіону Білорусі (Біловезька Пуща) [82], це осілий вид. За матеріалами різних публікацій, на території ЗВ ще можливі або один, або два види з групи вусатих нічниць. Так, можливість власне нічниці вусатої (*Myotis mystacinus*) випливає з того, що О. М. Курсков [82] добував її в Наровлянському р-ні Гомельської обл. (на мапі трикутник знахідки зображений поблизу р. Прип'ять), це всього у 50 км на північний захід від ЗВ. Натомість І. В. Загороднюк заперечує таку можливість [85]: на його думку, нічниці вусаті є лише в південних регіонах України, а в північних — має бути нічниця Брандта (*Myotis brandtii*). До неї він відносить і знахідки вусатих нічниць на Чернігівщині [83].

Нічниця ставкова (*Leuconoe dasycneme*) розглядається як вид не тільки Білорусі, а й один із видів Чернігівської обл. [83, 84]. Це перелітний і дуже рідкісний вид. Нічниця водяна (*L. daubentonii*), як вважається, — осілий, звичайний вид регіону. На сусідніх територіях Білорусі відома з Мозирського і Наровлянського районів (у 50 км на північний захід від ЗВ) [82], на Чернігівщині виявлена поблизу Остра [83].

Серед можливих кажанів нашого регіону можуть бути і два види вуханя: вухань звичайний (*Plecotus auritus*) і вухань австрійський (*P. austriacus*) [86]. Перший найбільш відомий і поширений. Обидва види осілі. Напевне, саме вуханя було знайдено в м. Чорнобиль улітку 2000 р.: характерні соціальні звуки (різке голосне «капання», «скрегіт») на частоті 11—14 кГц було чути з одного і

того самого дерева. Крім того, влітку 2002 р. вуханя звичайного було знайдено і в Поліському заповіднику України [87].

На території ЗВ не виключена можливість перебування і широковуха звичайного (*Barbastella barbastellus*). Раніше повідомлялося, що він є осілим видом Поліського р-ну Житомирської обл. (пізніше — Київська обл., поблизу с. Вільчі) [84, 88], тобто це територія сучасної ЗВ; пізніші (і найближчі до ЗВ) знахідки цього виду відомі з Канівського заповідника [89] і з м. Києва [90].

Вечірниці теоретично можуть бути представлені трьома видами: вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*), руда (*N. noctula*) і велетенська (*N. lasiopterus*). Але наразі є дані лише про вечірницю руду. Вона була виявлена за допомогою бет-детектора («краплеподібні» звуки на частоті 18—22 кГц), а також за щелепами, які були знайдені в пелетках сови з с. Красно в 2001 р. Загалом це звичайний, а у відповідних стаціях — відносно численний вид. Про вечірницю малу відомо лише те, що її добували поблизу с. Новошепеличі кілька десятків років тому [84]. Ще раніше її знаходили на території Білорусі: в Комаринському і Хойницькому р-нах Гомельщини [82]. Отже, це дуже імовірний вид і в ЗВ. Щодо вечірниці велетенської, то це взагалі дуже рідкісний вид, і даних про неї у нас немає. Найближча до ЗВ точка, з якої вона відома — це Брагинський р-н Гомельської обл. (поряд із сучасною ЗВ, дані ще 1930 р.) [82]. Відома вона і з околиць м. Києва [84].

За результатами останніх досліджень, нетопири в Чорнобильській зоні представлені трьома видами: нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*), карликовий (*P. pipistrellus*), і нетопир-пігмей (*P. pygmaeus*). Усі вони звичайні, перелітні, а перші два — навіть численні. Так, нетопира карликового ми неодноразово відловлювали в м. Чорнобиль, а також спостерігали за допомогою ультразвукового детектора («дріботіння» на 42—45 кГц). Напевне, його можна розглядати як вид-синантроп. Нетопир лісовий, за результатами детектування в м. Чорнобиль, навіть домінує відносно нетопира карликового («перестукіт» на частоті 37—40 кГц). Щодо пігмея, то це умовно «новий» вид нетопирів Європейської фауни, якого вперше почали ідентифікувати лише після широкого використання ультразвукових детекторів (Jones, Pajis, 1993; цит. за: [91]). Уперше на території України його виявили в травні 2000 р. у с. Бондарівка поблизу біостанції Ніжинського педагогічного університету (Чернігівська обл.). На відміну від виду-близнюка — нетопира-карлика — пігмей має вищу частоту звуків (55 кГц), незначні відмінності у морфології пальців передніх кінцівок та специфічні генетичні ознаки. Того самого року і в наступні роки «55 кГц-форму» нетопира виявляли вже і в інших регіонах України [92, 93]. Ми знайшли його в м. Чорнобиль у травні 2001 р. на вул. Полупанова: півтора десятка дуже дрібних нетопирів, яких було чутно лише на частоті 50—60 кГц, удосвіта кружляли поблизу гуртожитку. Крім згаданих вище трьох видів, певно, є сенс також згадати про ще один вид — нетопира білосмугого (*P. kuhlii*). Річ у тім, що до певного часу він вважався мешканцем південних регіонів України, але наприкінці 90-х років його стали знаходити скрізь упритул до північних областей (Київ, Чернігівська обл., Сумська обл.) [94—96, 146]. Вважається, що цей вид поширюється і, крім того, схильний до осілості й синантропізації [85]. Тобто є всі підстави очікувати, що він може з'явитися (якщо ще відсутній) і в ЗВ.

Ще один вид — лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*), вважається рідкісним перелітним кажаном України. Перші повідомлення про нього з території сьогднішньої ЗВ відносяться до середини минулого століття (с. Бовище) [84]. А на сусідній території Білорусі він був виявлений і в Брагинському р-ні Гомельщини [82]. Крім того, є застарілі повідомлення про знахідку лилика двоколірного в Чернігівській і Сумській областях [83, 98]. У липні 1995 р. ми знайшли мертвого лилика під багатоповерховим будинком у м. Прип'ять. Отже можна припустити, що в невеликій кількості цей вид живе і в ЗВ.

Пергач пізній (*Eptesicus serotinus*) — один із найзвичайніших кажанів регіону. Типовий синантроп (хоча буває і поза межами населених пунктів), осілий. Кілька разів був пійманий у м. Чорнобиль і спостерігався за допомогою ультразвукового детектора (27—30 кГц). Теоретично на території ЗВ може бути і ще один вид цього роду — пергач північний (*E. nilssonii*). Це осілий рідкісний вид, поки що відомий лише з центральних і західних районів Білорусі [82] та західної частини України [85]. Втім, одного разу (1985 р.) його було піймано на орнітологічному стаціонарі "Лебедівка" на східному узбережжі Київського водосховища [97]. Отже його перебування в нашому регіоні теж не виключається. Ці очікування підкріплюють і результати детектування кажанів у Чернігівській обл. влітку 2000 р., коли в кількох віддалених одне від одного місцях були почуті кажани, які за звуковою частотою і характером звучання найімовірніше належали саме до цього виду.

Підсумовуючи огляд фауни кажанів, зауважимо, що велика кількість покинутих будівель на території Зони відчуження і майже повна відсутність людини у більшості населених пунктів є дуже

сприятливими передумовами для збагачення фауни кажанів. Не менш сприятливе і те, що на території Зони у різних місцях збереглися старі ліси з великою кількістю дуплистих дерев, які охоче заселяються багатьма кажанами, а чимало водойм забезпечують їх доброю кормовою базою. Отже, можна впевнено очікувати, що цілеспрямовані пошукові дослідження кажанів, у тому числі, із застосуванням сучасних приладів — ультразвукових бет-детекторів, дадуть змогу не тільки встановити видовий склад цієї групи, а й оцінити їх чисельність і вивчити особливості поширення у Зоні.

Ряд Зайцеподібні — *Leporiformes*

Родина Зайцеві — *Leporidae*

Ряд зайцеподібних у Зоні відчуження наразі представлений тільки зайцем сірим (*Lepus europaeus*), який є звичайним видом. Густота його населення після аварії зросла з 1,5—3 до 10 ос./1000 га. [76, 99]. Проте у 1990 р. вид пережив деяку депресію, а з 1993 р. його населення майже відновилося (відносні оцінки, [44]). За даними зоологів ПоРЗ, у 1997—1998 рр. густота населення русаків там варіювала від 0,4 в заплаві до 6—7 ос./1000 га на перелогах, з середнім значенням по заповіднику 2,6 ос./1000 га [100]. По причині майже заповідного режиму зайці водяться всюди, у тому числі, і в населених пунктах, але віддають перевагу більш відкритій місцевості. Авторам доводилося бачити їх і на території Чорнобильської АЕС: у 1995 р. одного сполохнули з-за трубопроводу під самою стінкою машинного залу аварійного енергоблоку.

Щодо другого можливого виду — зайця білого (*Lepus timidus*), то власних даних у нас немає. Звичайний у минулому звірок вже на початку ХХ ст. став рідкісним на Поліссі [42]. За даними Червоної книги випадки його добування в Україні не відомі вже багато років [31], хоча залишається можливість заходження з території Білорусії. Цікаво, що, якщо на території сусіднього Поліського радіоекологічного заповідника Білорусі за станом на початок 90-х років про нього не було повідомлень, то вже за даними обліків 1997—1998 рр., чисельність біляків там становила близько 120 особин [100]¹⁸. Було сказано, що вони уникають відкритих просторів і віддають перевагу сірим ділянкам лісу з розвиненим підліском. Така інформація дає надію не тільки на виявлення цього рідкісного звірка в Зоні відчуження, а й на те, щоб розглядати цей регіон як перспективний для відтворення популяції зайця білого в Україні.

Ряд Мишоподібні — *Muriformes*

Гризуни є найширше представленою групою ссавців у Чорнобильській зоні (24 види), причому присутність 18 видів не викликає сумнівів [101].

Родина Боброві — *Castoridae*

Найбільший із місцевих гризунів — бобер європейський (*Castor fiber*) — був звичайним у регіоні ще й у минулому: про боброві гони поблизу с. Новошепеличі згадувалося ще в XVI ст. [42, 81]. Внаслідок надмірного промислу бобри майже зникли до початку ХХ ст. і були знову реінтродуковані тільки в 50-х роках [102]: перших 26 бобрів завезли до Чорнобиля в 1950 р. Після аварії 1986 р. чисельність бобрів у межах ЗВ оцінювали в 500 особин [76]. У наступні роки вид став широко розселятися і з'являтися навіть у тих місцях, де його в останні десятиліття ніколи не реєстрували. Зараз бобрів і сліди їхньої діяльності відмічають не тільки в заплавах водойм Прип'яті й Ужа, а й до верхів'їв річок Сахан, Ілля, Брагинка, на всіх магістральних каналах північної, центральної і лівобережної частин Зони відчуження, і навіть невеликих водоймах вглибині лісових масивів. Деякі сім'ї бобрів живуть на околицях м. Прип'ять і поблизу м. Чорнобиль. Крім того, за нашими спостереженнями, у багатьох місцях Зони діяльність бобрів призвела до затоплення великих ділянок угідь. Все це дає підстави припускати, що чисельність виду зросла ще більше. Наприклад, лише на 6 кілометрах одного магістрального дренажного каналу, що на північ від с. Буряківка, навесні 2000 р. було виявлено 15 ділянок зі слідами активної діяльності бобрів. Беручи до уваги розміри річкової і меліоративної мереж, можна припустити, що в часи найбільшої чисельності в ЗВ могло мешкати понад 1—1,5 тис. бобрів. Проте спостереження 2003—2006 років свідчать, що в чималій кількості угідь, бобри знову

¹⁸ Між тим, за особистим повідомленням Кучмеля С.В. (2005), цього звірка на територіях Гомельщини, що прилягають до ЗВ, немає.

зникли. Перш за все, це стосується дрібних водойм, та деяких магістральних каналів, відновлених на початку XXI ст. Причини таких коливань наразі невідомі.

Родина Вивіркові — Sciuridae

У Зоні відчуження живе і вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris*). Вид регулярно реєструється як поза населеними пунктами, так і в містах, і селах. Наразі не існує достатньої кількості фактичних даних, за якими можна б було судити про чисельність і стаціональний розподіл вивірок.

Родина Вовчкові — Myoxidae

Серед представників цієї родини найбільш звичайним у наших вилогах була ліскулька звичайна (*Muscardinus avellanarius*). Проте майже в усіх випадках цього звірка виловлювали лише в лісових і деревно-чагарникових стаціях центральної правобережної частини Зони. Цікаво, що в 1999 р. вид пережив підйом чисельності до 1 ос./100 паст.-діб (у 1995—2001 рр. 38 із 64 тварин були піймані саме цього року). Рештки одного звірка (шелепи) було знайдено в совиних пелетках у с. Красно на лівому березі Прип'яті, тобто, напевне, він поширений і в деяких інших ділянках Зони. Другий представник — соня лісова (*Dryomys nitedula*) тільки 12 разів потрапляла в пастку за всі 8 років спостережень, і в усіх випадках це було в лівобережній частині Зони (оз. Глибоке, с. Зимовище, с. Паришів). Крім того, шелепи 3 особин було знайдено в совиних пелетках у с. Красно. Ще менше фактичної інформації про вовчка сірого (*Myoxus glis*). За всі роки після аварії відома лише єдина його знахідка в Новошепелицькому лісництві (усне повідомлення В. А. Гайченко); крім того, ще до 1986 р. його реєстрували в районі Товстоліського і Яковецького лісництв на заході ЗВ [103]. Напевне, останні два види є звичайними і нечисленними у лісових масивах і покинутих садах Чорнобильської зони, проте через особливості біології уникають стандартних пасток. Не виключено, що й ліскулька живе на набагато більшій території. Найбільш перспективними для пошуку нових ділянок поширення вовчків, на наш погляд, є старі мішані і широколистяні ліси на заході ЗВ. Цікаво, що за даними І. М. Зеніної і С. М. Жили [104], вовчок сірий разом з ліскулькою є найбільш поширеними в центральному і західному Прип'ятському Поліссі (їх частка у вилогах становить 0,14—5,9 % та 0,2—4,5 % усіх дрібних ссавців, відповідно), натомість соня лісова — дуже рідкісна (0,04—0,4 %).

Родина Мишівкові — Sminthidae

У ході наших досліджень в 1995 р. вперше була встановлена присутність у регіоні мишівки лісової (*Sicista betulina*). Трохи раніше повідомлялося про існування цього виду на прилеглий до ЗВ білоруській території як про такого, що відловлюється в одиничних екземплярах [105]. З 1995 р. нами було піймано вже десятки особин цього виду в 7 пунктах Зони відчуження (оз. Глибоке, Паришев, Корогод, Стечанка, Нова Красниця, Чистоголівка, Янів). У більшості випадків це були ділянки розрідженої чагарникової або молоді деревної рослинності. Крім того в совиних пелетках з с. Красно на лівобережжі Прип'яті мишівки становили 6,6 % (9 особин) від загальної кількості наземних дрібних ссавців. Очевидно, мишівка лісова є досить поширеним, хоча і нечисленним видом у Зоні відчуження.

Родина Мишині — Muridae

Родина представлена 5 родами і 7 видами.

Мишка лугова (*Micromys minutus*) — звичайний нечисленний вид, потрапляла у пастки лише на лугових ділянках із високотрав'яною і чагарниковою рослинністю (Чистоголівка, Янів, Залісся, Паришев, Красно, оз. Глибоке). У незначній кількості її рештки знаходили і в совиних пелетках.

Миша польова (*Apodemus agrarius*), за результатами відловів, є видом суб-домінантом на вологих ділянках із досить розвиненою трав'яною і чагарниковою рослинністю (0,5—5 ос./100 паст.-діб).

Мишак жовтогрудий (*Sylvaemus tauricus*) є видом-субдомінантом на ділянках із досить розвиненою деревно-чагарниковою рослинністю (0,5—5 ос./100 паст.-діб), особливо в широколистяних лісах. Мишак лісовий (*S. sylvaticus*), навпаки, частіше потрапляє у пастки у напів або відкритих стаціях. Поступове заліснення ЗВ витискує його з більшості ділянок, де він був досить звичайним у 90-х роках минулого століття.

Статус присутності в регіоні миші хатньої (*Mus musculus*) за останнє десятиріччя значно змінився. Після незвичайно високого рівня розмноження в 1986—1987 рр., коли вона зустрічалася практично на всіх покинутих полях і лугах [74], вид пережив депресію і до 1989 р. випав із комплексів природних ценозів. У останнє десятиріччя XX ст. її відловлювали лише біля житлових помешкань у

містах Прип'ять і Чорнобиль (а за іншими даними [75], миша хатня була відмічена тільки в агроландшафті за межами ЗВ). Проте, найімовірніше, що цей вид є звичайним у селах південного сектору Зони відчуження, де залишилися люди.

Пацюк мандрівний (*Rattus norvegicus*) так само, як і миша хатня в останні роки відмічений тільки в містах Прип'ять, Чорнобиль, на території Чорнобильської АЕС і в жилих селах. Не виключено, що він живе і де-не-де в природних стаціях (наприклад, очеретяних заростях). Даних про його чисельність в ЗВ наразі немає. Ареалогічно на території ЗВ може бути ще пацюк чорний (*Rattus rattus*). Колись це був єдиний вид пацюків в Україні, згодом витіснений пацюком сірим, і в середині ХХ ст. залишився лише на житомирському, київському та чернігівському Поліссі [106, 107]. Між тим, за всі роки після аварії про нього не надходило жодного повідомлення, хоча для сусіднього ПоРЗ Білорусі він вказаний [105]. Є він і в Поліському заповіднику України [107]. У колекції ЗМ ННПМ зберігається 2 екз. цього виду, які в 1930 р. були піймані в смт. Поліське, та 4 екз., отримані у с. Вільча в 1960 р. [149].

Родина Норицеві — Arvicolidae

Серед ареалогічно можливих представників цієї родини в Чорнобильській зоні вірогідно відомо існування 7 видів.

Ондатра звичайна (*Ondatra zibethicus*) була інтродукована в регіоні близько 30—40 років тому і невдовзі стала самою звичайною в пониззі Прип'яті [179]. Нині вона поширилася по більшості водойм ЗВ (власні дані; [76]). На початку 90-х років розміри її населення дуже варіювали [44]. Повідомлялося, що внаслідок несприятливих гідрологічних умов (періодичні сильні повені) її чисельність значно впала й в Прип'ятському заповіднику [108]. Проте конкретних даних щодо теперішньої чисельності ондатри наразі немає.

Найбільш численним серед гризунів, що потрапляли в пастки під час наших досліджень, була нориця руда (*Myodes glareolus*) — від 1,5 до 9 ос./100 паст.-діб. Проте практично в усіх випадках її відловлювали або поблизу, або всередині лісових масивів. Цей вид відмічений і серед деревно-чагарникових заростей на території міст Прип'ять і Чорнобиль.

Нориця підземна (*Terricola subterraneus*). Незважаючи на багаторічні дослідження дрібних ссавців упродовж всіх років після аварії, вперше її піймали лише в липні 2000 р. у Товстоліському ЛВ (кв. 134) на ділянці відносно вологого переважно широколистяного лісу. Відсутність даних попередніх років, очевидно, пов'язана не тільки з властивою для цієї нориці нечисленністю і спорадичністю поширення, а й із особливостями стаціональної приуроченості до лугів і галявин серед листяних і мішаних лісів, які до цього часу майже не досліджувалися. Напевно, вона живе значно ширше. В наступні роки її щелепи знаходили в сов'язних пелетках з районів поблизу сіл Біла Сорока, Річиця, Красно, Новошепеличі.

Сірі нориці (*Microtus*) представлені 4 видами. Нориця польова (*M. arvalis*), за результатами лову, є домінантом серед дрібних ссавців на ділянках відкритих стацій. Чисельність іншої нориці — нориці лугової (*M. levis*) — на ділянках їх спільного мешкання у 1,5—7 разів менша. За результатами каріологічних визначень, нориця лугова вірогідно відома лише в центральній частині Зони біля с. Копачі [74] і навколо Чорнобильської АЕС (наші дані). Відносна чисельність обох видів (без поділу) варіювала від 1,5 до 15 ос./100 паст.-діб. Нориця сибірська (*M. oeconomus*) виявлена на багатьох лугах із добрим травостаном і рівнем зволоження. Проте, у зв'язку з агрегованим розподілом колоній вона або зовсім не потрапляла до пасток, або становила основну частку пійманих тварин. Рідше за всіх сірих нориць до пасток потрапляла нориця темна (*M. agrestis*), причому виключно в одному місці, серед розріджених деревно-чагарникових заростей на ділянці загиблого «Рудого лісу» (с. Янів). Але, за результатами аналізу совиних пелеток, вона має значно більше поширення: її рештки знайдені поблизу сіл Біла Сорока, Річиця, Красно, Новошепеличі.

За загальними спостереженнями, населення сірих нориць і нориці рудої після надзвичайно різких перепадів чисельності в 1987—1989 рр. стабілізувалося на рівні звичайних флуктуацій (власні дані, [74]).

На території ЗВ має бути ще один вид норицевих, це — нориця водяна (*Arvicola amphibius*), проте досі про неї ніхто не повідомляв. Нам відома лише дуже стара інформація про те, що в 1948 р. у шлунку добутого біля с. Оташів вовка знайшли 10 водяних нориць [109]. Крім того в 2002 р. було знайдено сліди звірка на березі Дніпра в 25 км на схід від ЗВ. Випадково чи ні, але про неї не згадують і білоруські колеги з Поліського радіоекологічного заповідника [105], хоча в Прип'ятському заповіднику вона є звичайним видом [1].

За різними даними, ареалогічно можливими на території ЗВ могли б бути і ще декілька видів, проте ми схильні вважати їх дуже малоймовірними. До таких ми відносимо еліоміса садкового (*Eliomys quercinus*). Це взагалі один із найрідкісніших і майже «міфічних» видів України. Більшість випадків його виявлення в Україні були в північних поліських районах (Рокитнівський р-н Рівненщини в 60-ті роки, Поліський заповідник і Олевський р-н Житомирщини в 1986 р.) [103]. Ловили його і біля Києва у 1967 р. У нещодавній публікації Л. С. Балашова й співавторів [2] він вказаний навіть для ЗВ, проте ці дані нічим не підтвержені, і ми вважаємо їх сумнівними. Незрозумілі шанси і щодо виявлення в ЗВ мишака уральського (*Sylvaemus uralensis*) і хом'яка звичайного (*Cricetus cricetus*). Відповідно до деяких публікацій [110, 111], територія сучасної ЗВ входить до природного ареалу обох видів. Однак, ні про той, ні про інший наразі немає жодних повідомлень. Як правило, найближчі місця виявлення мишака уральського розташовані на південь, схід або на північ від ЗВ [112-114]. Винятком з цього є два музейні експонати (кат. № 1432, 1433), що зберігаються в колекції ЗМ ННПМ [149]: у 1925 р. вони були добуті І. Г. Підоплічком поблизу смт. Поліське. Втім, їх видову належність варто б було перевірити, адже всі інші екземпляри з тієї колекції були зібрані в набагато більш віддалених від цієї місцевості регіонах. Що ж до хом'яка, то хоча його і знаходили і в Київській, і в Чернігівській (С. В. Киріков, 1934; цит. за: [115]) і в Гомельській (А. В. Федюшин, 1930; цит. за: [42]) областях, але завжди в районах поширення лісових ґрунтів, які, як відомо, в ЗВ практично відсутні.

Ряд Собакоподібні — Caniformes

Родина Котові — Felidae

Рись європейська (*Lynx lynx*). У минулі часи це був звичайний звір Полісся, але внаслідок зведення лісів і прямого переслідування людиною ще в ХІХ ст. став рідкісним, а на початок ХХ ст. зовсім зник [42, 81]. Про повернення рисі у наші ліси стали говорити лише в останнє десятиріччя. З усних повідомлень робітників різних підприємств ЗВ впливало, що вперше звіра зареєстрували ще на початку 90-х років, начебто його добували бракон'єри в Корогодському ЛВ. Також рись начебто спостерігали в районі селища Чорнобиль-2, у Опачицькому ЛВ, поблизу сіл Машево, Рудня-Іллінецька і навіть у м. Прип'ять. Єгері «Чорнобильлісу» (М. Г. Самчук) повідомляли, що взимку 2000 р. в Зоні налічували близько 18 особин рисі, найбільше — в Яковецькому ЛВ на заході ЗВ. Ми знаходили сліди звіра лише одного разу: влітку 2000 р. поблизу ділянки «Рудий Ліс» в центрі Зони.

Лише в останні роки з'явилися перші публікації стосовно рисі у Поліському регіоні і, зокрема, в ЗВ. Так, за спостереженнями білоруських зоологів, постійне перебування рисі на території ПоРЗ реєструється з 1991 р., а за станом на 1998 р. кількість звірів досягла 10 [180]. За усним повідомлення співробітника ПоРЗ В. С. Піскунова, у 2000 р. їх вже було 12. В іншій роботі повідомляється, що на півночі Київщині (мається на увазі Чорнобильська зона) за станом на 2000 р. жило близько 10 звірів на 500 км², і це була найвища відома щільність популяції в Поліссі [181]. Нажаль, з публікації не впливає, яким чином були отримані такі дані (напевно, то були результати опитування). І хоча в наступній статті [182] вже повідомлялося про проведення обліків у західному секторі ЗВ у 2002—2003 рр., проте наводячи кількісні дані автор знов послався на попередню публікацію. За даними всіх дослідників, головним об'єктом харчування цього звіра є косуля — один з найчисленніших оленеподібних у ЗВ. Отже, можна вважати, що рись поступово збільшує свою чисельність і мешкає на всій території ЗВ, проте стан інформації про цього звіра дуже незадовільний і потребує проведення цілеспрямованих обліків.

Родина Собачі — Canidae

Єнот уссурійський (*Nyctereutes procyonoides*). Цей далекосхідний вид був інтродукований в біоценози Полісся у 40—50-х роках ХХ ст. Взагалі Полісся вважають регіоном, умови якого не повною мірою відповідають потребам виду. Проте нині єнот уссурійський є звичайним, хоча і нечисленним видом ЗВ. На очі людині він потрапляє рідко, але його сліди є майже скрізь, і, напевне, він уникає лише сухих лісів і перелогів центральної височини ЗВ. У 2001—2002 рр. під час фотозйомки за допомогою автоматичної камери цей звір виявився одним з самих звичайних, що потрапляють на плівку, і за числом кадрів на плівці поступився лише кабану. У сусідньому ПоРЗ, за обліками 1997—1998 рр., густина населення цього виду становить 1,8 ос./1000 га [100], що дає змогу припустити наявність у ЗВ щонайменше 200—300 особин. За результатами досліджень у білоруському Поліссі, чисельність єнотів упродовж 90-х років була відносно стабільною [120].

Вовк (*Canis lupus*) безумовно, найбільш важливий хижий звір ЗВ. Так само, як і багато інших тварин, вовк поступово збільшує свою чисельність. Цьому сприяють багата кормова база і відсутність жорсткого тиску з боку людини. Якщо в 1987 р. нараховувалося лише 3 вовчі сім'ї і кілька звірів-одинаків [76], то за наступні 5—7 років їх чисельність зросла до 7 сімей, причому, як стверджують фахівці, розміри сімейних груп стали більшими [44]. Повний облік вовків, як і більшість інших мисливських тварин, в Чорнобильській зоні ніхто не провадив. Існують лише відносні поверхові оцінки. Так, за даними ДП «Чорнобильліс» (особ. повідомлення М. Г. Самчука, 1998 р.), у Зоні відчуження було від 80 до 200 вовків. Слід звернути увагу, що Чорнобильсько-Мозирсько-Хойницький регіон Полісся завжди мав велику густоту населення звіра (понад 0,1 ос./1000 га) [121] і вважався місцем переживання несприятливих умов існування цього виду. За оцінками білоруських дослідників, густина населення вовків у Гомельському Поліссі становить 0,35—0,5 ос./1000 га лісових угідь [120], а в ПоРЗ — 0,6—0,8 ос./1000 га (всього 100—120 ос.) [185]. За результатами досліджень в Україні [122, 182], щільність їх Поліссі — 0,04—0,58 ос./1000 га. С.М. Жила вважає, що одне з найбільших угруповань звіра знаходиться саме в ЗВ [122]. Тобто оцінка розмірів населення вовків у ЗВ у 100—150 звірів не є перебільшенням.

У останні роки співробітники ДП "Чорнобильліс" провадять періодичні полювання на вовків (так само, як це роблять і в ПоРЗ). За їх словами, вони щозими добувають 20—30 звірів, переважно в південній частині ЗВ. Для п'яти тварин ми провели морфометричні вимірювання: це були досить великі звірі (табл. 2.12). На жаль, вовки не були зважені; проте, зіставляючи розміри тіла з літературними даними, можна припустити, що жива вага таких вовків могла бути близько 45—50 кг.

З дев'яти досліджених шлунків три були практично порожніми, у решті були тканини кабана і козулі (по 3 випадки). Загальна маса вмісту шлунку була невеликою і становила 0,6—2,8 кг (у середньому 1,14 кг). Це збігається з літературними даними про те, що всупереч існуючим думкам, у більшості вовків маса їжі в шлунку становить близько 1,5—2 кг, а кількість порожніх шлунків значно перевищує кількість шлунків з вмістом понад 3 кг [121]. За даними білоруських дослідників [180], відношення диких тварин у харчуванні вовків на території ПоРЗ змінювалося внаслідок змін їх загальної чисельності. За станом на 1998 р., найбільшу частку у харчуванні займали кабани, потім сарни, і потім лосі; за 10 років збільшилася частка бобрів і ондатри. За нашими власними спостереженнями, у ЗВ найчастіше зустрічаються рештки вбитих вовками кабанів.

Таблиця 2.12. Порівняльна характеристика розмірів вовків, см *

Морфометричні характеристики	Ділянки Зони відчуження					Лісова зона України (у дужках — Білорусь) [123]	
	Ямпіль	Оташів	Ямпіль	Бички	Макарівка	самиці	самці
	Самиці		Самці				
Довжина тіла	140	140	142	150	145	130±2 (128±2)	131±1 (130±2)
Довжина хвоста	42	39	43	44	38	46,4±1,1 (45,0±0,8)	43,0 ±0,7 (45,0±0,8)
Довжина ступні	20	20	22	23	27	25,1±0,7 (26,0±0,4)	26,7±0,8 (27,0±1,4)
Довжина вуха	13	13	14	16	13	12,4±0,5 (12,0±0,3)	12,6±0,2 (13,0±0,2)
Висота у холці	60	64	63	72	82	—	—
Об'єм тулуба у груді	70	66	71	75	85	—	—
Коса довжина тіла	70	72	71	75	74	—	—
Об'єм п'ясті	10	13	11	13	13	—	—

* Примітка: Вовки добуті в грудні 1998 р., самець з Макарівського лісництва (на південь від ЗВ) — у листопаді 2002 р.

Питання про регулювання чисельності вовків на території Зони є досить дискусійним, оскільки слід брати до уваги і розміри території ЗВ, і її майже заповідний режим і розміри кормової бази хижака. Проте не викликає сумнівів, що Зона є осередком поширення вовків на сусідні регіони, тому періодичне регулювання чисельності звіра в буферній смузі, уздовж суміжних населених районів (у тому числі навколо селищ, де на території ЗВ живуть люди) є доцільною справою. Що ж до решти території, то там вовк є необхідним і невід'ємним компонентом біоценозів і його чисельність відповідає екологічній ємності угідь. До речі, хоча в одній зі згаданих вище публікацій [122] і стверджується

ся, що в останні 10—15 років чисельність вовків непомірно зросла і наявні розміри їх вилучення не дають надій на зупинення цього зростання, проте саму Чорнобильську зону автор не відносить до районів із неблагополучним станом. Про виважений підхід у питанні про регулювання чисельності вовка вказують і в інших роботах [183, 185].

Лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*) є доволі численним звіром ЗВ, який часто потрапляє в поле зору дослідників. У 1987—1989 рр. спостерігалось значне зростання її населення, коли кількість виводкових нір досягала 2—3 на 1000 га [119]. Після глибокої депресії на межі 80-х та 90-х років чисельність стабілізувалася на нормальному рівні [44]. У Поліському радіоекологічному заповіднику найбільше лисиць є в лісових угіддях і на перелогах: 6,2—6,4 ос./1000 га [100]. Отже, у Чорнобильській зоні загальну чисельність цього звіра можна оцінити щонайменше в 1000—1200 ос.

Родина Ведмедеві — Ursidae

Ведмідь бурий (*Ursus arctos*). Цього великого звіра ми включили до списку можливих видів із певними застереженнями. Поки що бракує безсумнівних і однозначних свідчень про його присутність у ЗВ. Однак колись це був звичайний звір Полісся, якого майже знищили ще до кінця ХІХ ст., а на початок ХХ ст. на півночі Київщини його вже не було [42, 43, 81]. Взагалі, упродовж останнього сторіччя на півночі України були відомі лише окремі заходи ведмедя з території Білорусії.

Здичавіння великих територій після аварії на Чорнобильській АЕС створило певні сприятливі передумови для штучної або природної реінтродукції звіра. Чутки про його появу стали надходити вже через 6—8 років після аварії. То начебто бачили його (або навіть ведмедицю з ведмежатами), то його сліди або сліди його діяльності, то його навіть хтось добував. Але в більшості випадків така інформація нічим не підкріплювалася або надходила з джерел, що викликали сумніви в її вірогідності. Лише в одному випадку ця інформація надійшла від робітника білоруського Поліського радіоекологічного заповідника (В.С. Піскунов, особ. повід., 2000 р.), хоча кількома роками пізніше іншим білоруським зоологом (С.В. Кучмель, особ.повід., 2005 р.) це було спростоване. Між тим слід зауважити, що регіон ЗВ, звідки надходять повідомлення, як правило, обмежується західними і північними лісовими масивами (села Луб'янка, Вільча, Ковшиловка, Денисовичі). Крім того, більшість повідомлень стосуються 1999—2003 рр. (хоча перші чутки про ведмедя з'явилися ще в 1993 р.). Нарешті, на початку червня 2003 р. один з працівників підприємства "Чорнобильліс" запропонував подивитися на сліди на протипожежній смузі в районі с. Корогод. На жаль, більшість слідів мали невиразні контури, оскільки відбилися на доволі сухому піску. Але окремі відбитки були досить чіткі: розміри ступні – 14×24 і 17×33 см, було видно подушки і всі п'ять пальців, можна було розрізнити передні й задні лапи. Оскільки інших тварин з такими характеристиками в ЗВ не існує, то є всі підстави вважати, що то був ведмідь. За розмірами відбитків це міг бути звір віком не менше 4—5 років. До речі, в нещодавній статті В. І. Крижанівського теж повідомляється про реєстрацію ведмедя в ЗВ, хоча і без опису обставин цього випадку [192].

Отже, враховуючи тривожний стан української популяції ведмедя (в Карпатах [85, 134]), слід з увагою поставитися і до факту його появи в Зоні відчуження. Вона може стати новим осередком відтворення цього виду. Місцеві екологічні умови і кормова база відповідають біології звіра. За необхідністю можна було б розглянути і питання штучної його реінтродукції, позитивний досвід якої вже існує в Росії на Брянщині [135]. Теоретично на українській частині Чорнобильської зони разом з територією Поліського радіоекологічного заповідника Білорусі (всього понад 450000 га) можуть жити до 40 ведмедів. Підстави до таких розрахунків дає той факт, що у російському заповіднику "Брянський Ліс" (21000 га), в останні 15—20 років кількість звіра складала від 4 до 7 особин (0,33 ос./1000 га) [184]. Вважається, що їх могло бути і більше (до 16—18 ос.), але вони поступово розселяються.

Родина Тхореві — Mustelidae

Серед хижих звірів Зони відчуження найбільше представників саме цієї родини: 9 із 14. Проте даних щодо їх чисельності і особливостей розповсюдження наразі дуже мало.

Куна кам'яна (*Martes foina*). За результатами спостережень як білоруських, так і українських зоологів, вона живе майже у кожному населеному пункті евакуйованих територій, і густота її населення у таких місцях досягає 15—20 ос./1000 га [117]. За усім повідомленням працівників ЧАЕС, сліди її знаходили і на будівлях станції, у тому числі й на «саркофазі». Втім не цей вид, а інший — куну лісову (*Martes martes*) нам неодноразово доводилося зустрічати в ЗВ (м. Прип'ять, оз. Глибоке, поблизу сіл Нова Красниця, Біла Сорока, Ямпіль), причому у всіх випадках звіри взагалі не вика-

зували значної стурбованості з приводу появи людини. За даними білоруських колег, у ПоРЗ густота її населення становить 0,6—0,9 ос./1000 га і вона віддає перевагу спілим лісам із достатньою кількістю дуплистих дерев [100].

На території ЗВ в теперішній час присутні 4 види тхорів (*Mustela*). Тхір-горностаї (*M. erminea*), за даними ЧКУ, поширений майже на всій території України, проте всюди нечисленний [31]. Відомо, що вже з 30-х років його чисельність неухильно скорочувалася і в багатьох регіонах країни він майже зник [118]. Реєструвати його в ЗВ нам ще не доводилося, так само, як і чути щось певне про його знахідки від інших дослідників. Між іншим, білоруські колеги з ПоРЗ вважають його відносно численним: близько 10 ос./1000 га [117] (по Гомельській обл. — понад 2,1 ос./1000 га [120]). Особливу перевагу він віддає сирим лугам або заболоченим ділянкам заповідника. Певно, цей звірок дуже обережний, бо на відміну від ласки ніколи не потрапляв у пастки. Тхір-ласиця (*M. nivalis*), напевне, найчисленніший хижий звірок. Його часто доводилося спостерігати у природі, крім того він багато разів потрапляв у мишачі пастки. Тримається як на лугових, перелогових ділянках, так і в населених пунктах. У сусідньому ПоРЗ густота населення ласиці в середньому становить 20 (місцями до 40) ос./1000 га [117]. Ситуація з тхором американським (*M. vison*) в ЗВ така сама, як і у багатьох інших регіонах Європи [143, 144, 179]: цей пластичний інтродукований вид майже всюди займає екологічну нішу аборигенного тхора-норки (*M. lutreola*). Причому, як вважається, американський вид не є першопричиною зникнення аборигенного виду, а лише займає ті ділянки, де тхір-норка свого часу вже зник. І якщо в 50—60-і рр. про тхора американського згадували лише як про рідкісного звірка, що тікає зі звіроферм [118], то зараз говорять про рідкісність або зникнення вже європейського виду. Під час наших спостережень було зареєстровано лише тхора американського: у заплаві р. Прип'яті, поблизу с. Лельов, і на сирому лузі на північний схід від с. Чистогалівка. У сусідньому ПоРЗ відмічений теж тільки цей вид, густота його населення становить від 1 до 10 особин на 10 км водотоку (або 0,6 ос./1000 га) [117]. Очевидно європейський вид у ЗВ остаточно зник.¹⁹ Беручи до уваги розміри річкової і каналної системи ЗВ і показники, наведені в роботі [147], можна вважати, що загальна чисельність тхора американського у ЗВ може становити до 380 особин. Останній вид цього роду — тхір лісовий (*Mustela putorius*) вважається звичайним звірком Полісся [118]: густота його населення може досягати 10 ос./1000 га. Така сама оцінка чисельності тхорів і на території Прип'ятського заповідника Білорусі [1], хоча для найближчих районів Гомельської обл. вказуються менші значення — 1,1—1,5 ос./1000 га [120]. Проте дані про чисельність і характер його поширення в ЗВ наразі відсутні. У 2002 р. тхір лісовий був сфотографований автоматичною фотокамерою в Старошепелицькому ЛВ, кв. 80.

Борсук європейський (*Meles meles*) — звичайний, хоча і нечисленний вид. На сьогодні нам відомі 3 борсукових містечка: одне в 166 кв. Яковецького ЛВ, друге у 80 кв. Старошепелицького ЛВ, третє у 9 кв. Старошепелицького ЛВ. Ще одне містечко розташоване в Корогодському ЛВ [44] (проте автори не уточнюють, де саме), і сліди борсука бачили поблизу с. Машево. За нашими даними, борсуки також є у кв. 11 Луб'янського ЛВ (сліди), у багатьох кварталах Яковецького ЛВ (сліди) і в кв. 10 Лельовського ЛВ (зйомка автоматичною фотокамерою). Таким чином, можна вважати, що цей звір живе практично у всіх лісах Зони. За даними білоруських вчених, щільність борсукових містечок на території ПоРЗ була вище, ніж де в Білорусії, і складала близько 0,6 на 1000 га, а тварин — до 1,2—2,3 ос./1000 га [161] (у 50-х роках густота населення борсуків на Поліссі складала 0,5—1 ос./1000 га [116]). Якщо така сама ситуація і на українській частині Чорнобильської зони, то влітку загальна чисельність тварин може перевищувати 200—300 особин.

Видра річкова (*Lutra lutra*). За даними білоруських колег за 1997—1998 рр. [100], населення видри на території ПоРЗ становило 49 тварин, більшість яких трималися заплавної водойми Прип'яті. Це близько 3—5 ос./10 км водотоку, або 0,2—0,3 ос./1000 га. У Поліському природному заповіднику України — від 0,9 ос./10 км на меліоративних каналах до 1,1—2,5 ос./10 км. на річках [160]. Очевидно, такий самий порядок величини і в ЗВ. За нашими даними, річкова видра є звичайним звіром, її сліди і місця харчування повсюдно зустрічаються в заплаві Прип'яті. Ймовірно, що видра живе і на більшості інших водойм (річки Уж, Ілля, Сахан, меліоративні системи тощо). Якщо в Чорнобильській зоні така сама густота населення видри, як і на білоруській території і, беручи до уваги загальну дов-

¹⁹ У питанні про присутність обох видів у ЗВ можна знайти дещо суперечливу інформацію. Якщо в звіті Інституту зоології НАНУ за 1993 р. і в опублікованому за ним препринті повідомляється, що саме європейська норка поширилася на всіх водоймах Чорнобильської зони [119], то вже в заключному звіті за 1995 р. мова йде тільки про тхора американського [44]. Скоріше за все, у перші два повідомлення вкралася помилка: там теж мова йшла про тхора американського.

жину гідрологічної мережі ЗВ (це 1000-1100 км тільки річок і каналів, без берегової лінії Київського водосховища, озер і водойми-охолоджувача ЧАЕС), то загальна чисельність звіра може становити від 75 до 175 особин²⁰.

Серед хижих тварин, що мешкають на території ЗВ, варто згадати і напівзвичайних свійських котів (*Felis catus*) та собак (*Canis familiaris*). У 1986 р., після евакуації населення, їх залишилося чимало, разом з деякими іншими свійськими тваринами (коні, корови та ін.). Проте з часом свійських тварин знищили або хижакі, або хвороби, або люди, і нині тут можна зустріти лише собак та котів. Напевне, переважна їх більшість тримаються населених пунктів або підприємств ЗВ. Принаймні, нам відомі лише окремі випадки зустрічей цих тварин за кілька кілометрів (а собак — іноді за 10 км) від людських осель і підприємств. Наразі існує обмаль інформації про взаємовідносини собак і котів з дикими представниками фауни. Коти цілком природно полюють на дрібних ссавців і птахів, а про собак відомо, що їх окремі зграйки колективно полюють на зайців, козуль та кабанів. Наприклад, це стосується собак, що охороняють гідробіологічну лабораторію на водоймі-охолоджувачі ЧАЕС. До речі, зовнішній вигляд тих собак дає підстави для припущення, що вони мають певну помісь із вовками (стара альфа-самка має чорний колір хутра, решта собак — “вовчий” колір, у більшості — косий розріз очей, стоячі короткі вуха, вузько поставлені лапи). Що ж до інших розмов про наявність на території ЗВ собачо-вовчих гібридів, то, можливо, такі й були в перші роки після аварії, проте їх гібридизація в останні роки мало ймовірна. Як відомо, взаємовідносини вовків і собак залежать від стану популяції перших, і гібриди звичайно виникають в умовах пригніченого стану місцевого населення вовків [121, 124]. Нині чисельність вовків знаходиться на відносно високому природному рівні. Взаємовідносини з собаками характеризуються відвертим антагонізмом, що підтверджується частими випадками полювання на собак, у тому числі, навіть у м. Чорнобиль і на очах у людей.

Ряд Конеподібні — Equiformes

Кінь Пржевальського (*Equus przewalskii*). Як згадувалося вище, цей вид не є природним звіром для Поліського регіону. У 1998—1999 рр. понад 30 коней було завезено до Зони відчуження із заповідника «Асканія-Нова» і Лозовського конезаводу і розміщено у вольєрі поблизу Чорнобиля, 8 з них загинули з різних причин вже в перші 5 місяців [176, 177]. Упродовж 1999 р. коней випустили на волю (10 самців, 17 самиць), а восени 2000 р., за даними ДП «Чорнобильліс», їх чисельність зросла до 31—32 коней, і вони у складі 5 табунців трималися перелогів різних ділянок ЗВ, переважно на корогодських перелогах і чистогалівсько-копачівських. У травні 2001 р. в табунці, що тримався лугів поблизу сіл Копачі і Чистогалівка, було, крім 1 жеребця, 6 кобил, 1 лоша 2000 р. н. і 3 новонароджених лошат. Наприкінці 2001 р. всього в ЗВ було 38 коней. За даними березневого обстеження 2002 р. (проведеного співробітниками біосферного заповіднику «Асканія-Нова» Н. І. Ясинецькою і Т. Л. Жарких), поблизу сіл Запілля і Черевач трималося 26 тварин, із них: 1 жеребець-ватажок, 9 дорослих кобил, 8 лошат 1999—2000 р. н. і 8 лошат 2001 р. н. Частина дорослих коней розсіялася по перелогах ЗВ, і не виключено, що вони можуть залишати її територію. На початку 2004 р. в ЗВ вже було 60 коней. За нашими спостереженнями, частина з них стала триматися і перелогів між селами Стара і Нова Красниці, Товстий Ліс, і поблизу ЧАЕС. Отже, поки що спостерігається поступове зростання чисельності виду, проте коні як і раніше тримаються лише відкритих ділянок ЗВ і не виявляють потягу до заселення інших лугових систем.²¹ В майбутньому очікується стабілізація чисельності тварин, але на якому рівні і в наслідок дії яких чинників поки що говорити зарано [176].

²⁰ При розрахунках використовували показники фактичної і екологічно потенційної густоти населення звіра, вказані в роботі [147].

²¹ Однією із тез, що слугувала підґрунтям для інтродукції коня Пржевальського до Зони, було те, що цей кінь, генетично близький до зниклого в недавньому минулому коня тарпана, може пристосуватися до місцевих умов Полісся і з часом займе екологічну нішу відсутніх копитних в екосистемах пасовищного типу [127—128]. Однак слід зауважити, що як випливає з низки досліджень, кінь Пржевальського за своїми біологічними і морфологічними особливостями не міг виникнути ніде інше, як у Центральній Азії [128, 130—133]. Він пристосований для життя на великих просторах степів і напівпустель з бідною рослинністю і твердими ґрунтами. Як витривалий вид кінь легко пристосується і до умов ЗВ. Проте сумнівно, щоб за наступні 20—30 років він із тварини відкритих комплексів перетворився на лісового звіра. Саме за цей термін більшість площі Зони відчуження природним шляхом покриється лісом, і кінь вимушений буде мігрувати за межі Зони. Крім того, за своєю природою кінь віддає перевагу сухішим ділянкам, тоді як у ЗВ значна кількість лугів розташована на ділянках з високим рівнем ґрунтових вод або взагалі заболочена. Якщо проаналізувати історію регіону [42, 43, 81], то ви-

Ряд Оленеподібні — Cerviformes

Всі види місцевих диких ратичних — кабан звичайний, сарна звичайна, олень шляхетний і лось європейський — характеризуються зростом за роки після аварії чисельністю (навіть в умовах зростання чисельності вовка й інших хижаків). Наприкінці 80-х років густина їх населення становила до 30 ос./1000 га у кабана, до 25 — у сарни, до 7 — у лося, а оленів було до 200 ос. на всю ЗВ [76]. Проте, по-перше, це були лише експертні оцінки, отримані на підставі автомобільних обліків, по-друге, у подальшому обліки копитних в ЗВ майже не проводили, натомість, ситуація з того часу безперечно змінилася. За березневими вибірковими обліками 2001 р., на території тільки Машевського і Зимовищанського ЛВ (понад 200 км²) мешкало щонайменше 40 лосів, 80 кабанів, 60 сарн, 15 вовків і 30 лисиць. Загалом ці оцінки відповідають очікуванню (у тому самому співвідношенні), проте це лише наближені підрахунки.

Родина Кабанячі — Suidae

Кабан звичайний (*Sus scrofa*), поза сумнівами, найбільш численний у ЗВ з-поміж ратичних і великих звірів взагалі. Висока плодючість, багаті кормові й житлові умови сприяли значному росту населення цього звіра. Особливо це помітно з того, що на початку ХХ ст. внаслідок надмірного полювання, кабанів на Поліссі майже не залишилося [42]. За підрахунками білоруських колег, у 1997—1998 рр. густина його населення в ПоРЗ становила понад 11,9 ос./1000 га [180]. Між тим, кількома роками раніше (1993 р.) кабанів було ще більше — до 36 ос./1000 га [193], але їх число значно скоротилося. Одні дослідники вважають, що це сталося по причині епідемії свинячої чумки [193], хоча інші згадують лише дію зростаючої кількості вовків [186]. Значне скорочення населення кабанів у середині 90-х відмічено і на території ЗВ, і хоча в подальшому воно знову збільшилося, проте не досягло тих величин, що були у 1993 р. Кабани посідають перше місце серед жертв вовків (у тому числі, й за нашими даними). Вважаємо, що розміри поголів'я кабанів у Чорнобильській зоні в межах 2—2,5 тис. (на час появи приплоду) не є перебільшення. Територіально кабани поширені практично всюди (включаючи регулярні заходи в населені пункти), проте найбільша їх чисельність припадає на широколистяні ліси і вологі пониззя (заплавні ценози, вологі луки, меліоративні системи тощо). За результатами зважування, серед місцевих тварин бувають досить великі звірі (табл. 2.13)²².

Родина Оленеві — Cervidae

Олень шляхетний (*Cervus elaphus*). Колись він був звичайним звіром на Поліссі, проте і в минулому поступався чисельністю іншим видам копитних, а на початку ХХ ст. був зовсім знищений [42]. Знову оленя завезли до мисливських господарств ще до аварії, і з того часу його чисельність значно зросла [44]. У середині 90-х років олень частіше зустрічався вздовж р. Уж і в Опачицькому ЛВ, а на заході ЗВ — в районі сіл Товстий Ліс, Стара Красниця, Річиця. Нині він регулярно трапляється і в центрі Зони, поблизу сіл Нова Красниця, Річиця, Красне, Старі Шепеличі, Беньовка, Чистогалівка, Копачі. Значно рідше оленів спостерігають на лівому березі р. Прип'ять (с. Кошовка, Паришів). Кілька десятків тварин, вважається, мешкало у ПоРЗ наприкінці 90-х років [180]. Оцінки його поточної чисельності в ЗВ наразі не відомі; на нашу думку, вона може становити не менше 200—300 тварин. Олень має певні перспективи для подальшого зростання чисельності, хоча, подібно до ситуації з іншими копитними, це буде стримуватися і вовками, і трофічною конкуренцією з лосем і сарною.

Сарна звичайна (*Capreolus capreolus*) — другий за чисельністю вид великих тварин у ЗВ. Упродовж всіх років після аварії її чисельність неухильно зростала і у другій половині 90-х років густина її населення в ПоРЗ становила 5—40, а в покинутих селах — до 67 ос./1000 га (у середньому понад 10 ос./1000 га) [125, 193]. За сукупністю всіх даних, у Зоні відчуження може жити не менше 2—3 тис. тварин цього виду (у сезон їх найбільшої чисельності, тобто в травні—липні). З огляду на відносно невеликі розміри сарни (табл. 2.14) і розміри її населення, вона становить дещо меншу частку в харчуванні вовка у порівнянні з кабаном [180]. Як і кабан, сарна поширена по всій Зоні, проте уникає

являється, що ті коні, які «у великій кількості водилися на Поліссі» (а саме, в чернігівських пушах), насправді не заходили далі лісостепової зони: всі історичні й археологічні дані на цю тему обмежуються районом Десни. Жодної інформації нема і про коней із районів стародавніх селищ Турова або Любеча [132].

²² Детальніша морфометрична інформація про кабанів і сарн, добутих під час виконання міжнародного дослідницького проекту ЕСР-9 у 1992—1995 рр., є в Інституті зоології НАНУ (Г. М. Панов)

занадто зволжених ділянок. Напевне, більша густина її населення припадає на широколистяні ліси з добре розвинутим підліском, колишні села і молоді зарості деревних порід на перелогах.

Таблиця 2.13. Маса кабанів, добутих у ЗВ у 1992—1995 рр., кг

	Вікові групи				
	до 1 року	2 роки	3 роки	4 роки	5-12 років
<i>Самиці</i>					
Середнє ± станд. похибка	30,3 ± 4,9	69,0 ± 2,7	87,8 ± 3,8	111,6 ± 2,2	
Розкид значень	20—50	56,5—84	68—102	103—120	
Кількість особин	6	12	8	7	
<i>Самці</i>					
Середнє ± станд. похибка	32,8±2,5	77,0±3,0	97,9±3,3	109,3±5,2	160,6±6,8
Розкид значень	21,5—42	70—84	91—107	100—118	121—230
Кількість особин	9	5	4	3	17

Таблиця 2.14. Маса сарн, добутих у ЗВ у 1992—1995 рр., кг

	Вікові групи				
	до 1 року	2 роки	3 роки	4 роки	5-6 років
<i>Самиці</i>					
Середнє ± станд. похибка	19,6±0,9	26,3±1,1	28,0±0,5	33,5±0,5	—
Розкид значень	14,0—23,0	24,5—29,0	27,0—30,0	32,5—34,5	—
Кількість особин	10	4	5	4	—
<i>Самці</i>					
Середнє ± станд. похибка	20,1±1,1	27,9±0,7	29,4±0,2	31,1±0,5	36,7±0,9
Розкид значень	12,0—25,5	26,5—29,0	28,0—30,5	30,0—33,5	33,0—42,0
Кількість особин	13	4	10	6	10

Лось європейський (*Alces alces*) — найбільший за розмірами і відносно численний звір Чорнобильської зони. Він і в минулому був одним із найчисленніших серед копитних Прип'ятських пуш і одним з основних об'єктів полювання людини [42]. У останні роки в сусідньому ПоРЗ густина його населення становила 5—11 ос./1000 га [17, 100]. Виходячи з цих показників і загальної площі Зони відчуження, можна припустити, що тут мешкає не менше 1500 лосів і вони можуть посідати щонайменше друге місце після кабана в харчуванні вовка. Проте, за даними білоруських дослідників [180], лосі значно поступаються в цьому і кабанам, і сарнам. За результатами польових спостережень у віддалених угіддях Зони, де ніхто не стримує вовка, густина лосів навіть вища, ніж у південних секторах, де на вовка регулярно полюють; а наявність 2—3 лосенят у приплоді — часте явище.

Родина Бикові — Bovidae

Бізон європейський (*Bison bonasus*). Незважаючи на те, що, згідно із літописними свідченнями і викопними рештками, зубр розглядається як звичайний вид давніх поліських пуш, навіть там згадується, що основна кількість звірів все ж таки трималася лісостепової зони на південь (Вінниччина) і схід (Чернігівщина) від сучасної Зони відчуження, а також на захід (Волинь) [42, 81]. І, хоча в літописах згадується про сезонні численні міграції зубрів через Дніпро з лівобережного Лісостепу в прип'ятські пуші, однак немає жодної згадки про те, де саме у пушах вони трималися. Не виключено, що зубри були не такими вже й численними в цій болотяній місцевості. Нині про зубра можна говорити лише як про вид, що може заходити на територію Зони відчуження. Із двох тварин, завезених до ЗВ влітку 1998 р., одна загинула вже в перші місяці, а друга — наприкінці 2000 чи на початку 2001

рр., при цьому зубрів утримували тільки у вольєрі. У майбутньому цей вид, без сумніву, може стати звичайним компонентом зоокомплексів ЗВ. Цьому сприяє не тільки певна відповідність природних умов потребам звіра, а й те, що на сусідній білоруській території близько 25 зубрів уже живуть на волі поблизу с. Бабчин (усне повідомлення В. С. Піскунова, листопад 2000 р.). До того ж, разом із ПоРЗ Білорусі Зону відчуження можна розглядати як новий перспективний осередок вільного великого угруповання зубрів, що відповідає цілям і задачам міжнародної програми збереження виду [126].

Щодо деяких представників фауни Полісся минулих часів

Крім розглянутих вище ссавців, варто було б згадати і про тих, що в не настільки віддаленому минулому жили на теренах регіону, але були знищені людиною. Зокрема це такі великі звірі, як бик тур і росомаха.

Останні свідчення про існування тура (*Bos primigenius*) на півночі України дійшли до нас із XVI—XVII ст. [43, 81]. Проте і на початку тисячоліття це був нечисленний рідкісний звір, який, за І. Г. Підоплічком, не мав такої екологічної пластичності, як зубр і зникав у міру знищення насамперед його специфічних стаціальних умов (цит. за: [81]). Ідеї відновлення тура як виду і повернення його до природних умов [127], може завадити те, що як і в минулому, у бика не буде відповідних місць для розвитку його популяції, і вона так і залишиться в пригніченому стані.

Щодо росомахи (*Gulo gulo*), то цей звір, який останнім часом традиційно асоціюється з тайговими і тундровими зоокомплексами, в XIX ст. ще траплявся в північних регіонах України, у тому числі й у межиріччі Ужа і Прип'яті, поблизу села «Шевеличі» (напевне, це — спотворена назва с. Шепеличі) і вздовж р. Тетерів [42, 81]. Останнє повідомлення про росомаху було в 1890 р. Значне скорочення ареалу звіра в бік північних і східних регіонів Євразії, очевидно, виключає можливість вже будь-коли побачити його в поліських лісах.

Деякі висновки щодо складу теріофауни ЗВ

Таким чином, фауністичний комплекс ссавців на території ЗВ представлений практично всіма ареалогічно можливими видами, хоча існування майже третини з них ще не доведено (табл. 2.15).

Перш за все це стосується групи кажанів, найбільшої за чисельністю після гризунів і складної для проведення обліків. Проте існують всі підстави очікувати, що в наступні роки і ця група буде поступово досліджена. Інші дрібні ссавці з-поміж мишоподібних й хижаків також потребують спеціальних цілеспрямованих досліджень. Однак і про ссавців великих розмірів, з тих, що часто потрапляють на очі людям, наразі існує дуже мало інформації. Тому нині важко судити і про розміри їх населення, і про характер територіального і стаціального поширення, і про особливості внутрішньопопуляційних і міжвидових взаємостосунків, і про кормову базу тощо. Нині більш-менш упевнено можна констатувати тільки те, що для більшості з них на території ЗВ склалися сприятливі умови: чисельність їх населення в післяаварійні часи зросла і стабілізувалася на рівні, який відповідає поточній ємності екологічних систем. Базові співвідношення тварин-фітофагів і запасів відповідної рослинності, а також хижаків і їхніх жертв, очевидно, досягли умовної рівноваги. І хоча людина продовжує прямо або опосередковано впливати на тих чи тих тварин, загальний стан зоокомплексів добрий і стабільний.

Подальше природне підвищення видового різноманіття, якщо і станеться, то воно буде дуже незначним. З-поміж тих видів, що свого часу жили в цьому регіоні або могли б жити, обмаль тих, хто міг би з місць сучасного проживання дістатися ЗВ самотужки. Проте є певні перспективи щодо штучної корекції видового складу. Насамперед, можна б було прискорити реінтродукцію ведмедя, зубра і білого зайця. Проте слід зауважити, що штучне підвищення чисельності окремих (промислових) видів ссавців (так само, як і контролювання їх чисельності) буде мати сенс лише в тому випадку, якщо людина прийме рішення і візьме на себе відповідальність щодо утворення мисливських господарств на території Зони. Разом з тим, гадається, що на такій великій площі в умовах майже заповідного режиму втручання людини у перебіг природних процесів має бути вкрай обмеженим.

Урешті, корекція видового складу в плані вилучення адвентивних видів (ондатра, єнот уссурійський, тхір американській), за умов, коли на значній частині континенту вони стали практично неминучим елементом зооценозів, нам здається марною і безглуздою справою. Що ж до коня Пржевальського, то наразі нема підстав вважати, що без підтримки людини він зможе назавжди залишитися в теріокомплексах Чорнобильської зони, тим паче вважати, що він чинитиме скільки-небудь помітний

вплив на автохтонні комплекси. Таким чином, за всією сучасною групою адвентивних видів слід залишити право на їхнє проживання в Чорнобильській зоні.

Таблиця 2.15. Загальний склад фауни ссавців Зони відчуження за статусом їх присутності

Ряд	Статус присутності виду *							Усього видів
	?	0	1	2	3	4	5	
1. Їжакоподібні						2		2
2. Мідицеподібні	1	1		2		1	1	6
3. Лиликоподібні	11	1	2	1		4		19
4. Зайцеподібні		1				1		2
5. Мишоподібні	3	3		1	5	5	7	24
6. Собакоподібні		2	1	2	6	3		14
7. Конеподібні					1			1
8. Оленеподібні		1			1	3		5
Усього	15	9	3	6	13	19	8	73
Із них:								
У Червоній книзі України	6	6		1	2			15
У Бернському списку [6]	14	8	2	6	8	12	2	52

* Примітка: як у табл. 2.9

2.10. “Червонокнижні” представники місцевої теріофауни

Після птахів це друга за чисельністю група “червонокнижних” хребетних, що мешкають або можуть мешкати на теренах Чорнобильської зони: 6 рядів, 7 родин, 13 родів і 15 видів (табл. 2.16). Однак присутність лише трьох видів не викликає сумніву: видри, борсука і рисі (табл. 2.17). Один-єдиний представник четвертого виду — зубр — у 1998—2000 рр. жив у вольєрі поблизу Чорнобиля. Після його загибелі про зубрів можна говорити лише як про можливий вид, якщо вони в перспективі заходять з Поліського радіоекологічного заповідника. Слід згадати і коня Пржевальського, який волею людини з 1998 р. став диким мешканцем Зони відчуження. З одного боку, як адвентивний вид він не входить до списку «червонокнижних» тварин України, проте присутній у списках світової Червоної Книги і, до того ж, Україні належить певний пріоритет у відтворенні цього виду.

Детальний опис кожного виду, статусу його присутності й сучасного стану населення наведено вище, у анотованому списку ссавців Зони відчуження (підрозд. 2.9).

Таблиця 2.16. Таксономічне багатство фауни «червонокнижних» ссавців ЗВ

Ряд	Усього таксонів		
	Родин	Родів	Видів
1. Soriciformes	1	1	1
2. Vespertilioniformes	1	5	6
3. Leporiformes	1	1	1
4. Muriformes	1	1	1
5. Caniformes	2	4	5
6. Cerviformes	1	1	1
Усього:	7	13	15

52 види ссавців нашої фауни з 73 можливих знаходяться у Європейському списку тварин, що підлягають особливій охороні за Бернською конвенцією 1979 р. [6]. Частина ссавців (кажани), так само як і птахи, є мігруючими тваринами, тому вони і шляхи їх міграції підпадають під охоронну дію Боннської конвенції 1979 р. [141].

Таблиця 2.17. Видовий склад фауни «червонокнижних» ссавців ЗВ

№ пор.	Вид	ЧКУ-94	Статус *
1.	Рясоніжка маленька	III	0
2.	Нічниця в'їчаста	III	?
3.	Нічниця ставкова	III	?
4.	Широковух європейський	III	?
5.	Вечірниця мала	III	0
6.	Вечірниця велетенська	III	?
7.	Нетопир білосмугий	III	?
8.	Заєць білий	I	0
9.	Еліоміс садковий	IV	?
10.	Рись європейська	II	2
11.	Тхір-горностай	IV	0
12.	Тхір-норка	II	0
13.	Борсук звичайний	II	3
14.	Видра річкова	II	3
15.	Зубр	VI	0
16.	Кінь Пржевальського	—	3

* Примітка: як у табл. 2.9